

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA B. YUSUF EL-KÂDİRÎ VE
ES-SEYFÜ'L-MESLÛL Lİ-REDDİ'L-CEHÛL ADLI
ESERİ

HASAN HÜSEYİN ÇAVUŞ
2501160245

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : HASAN HÜSEYİN ÇAVUŞ Numarası : 2501160245
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
HADİS Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN
Tez Savunma Tarihi : 16.07.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "MUSTAFA B. YUSUF EL-KÂDİRÎ VE ES-SEYFÜ'L-MESLÛL Lİ-REDDİ'L-CEHÛL ADLI
ESERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NİLÜFER KALKAN YORULMAZ		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ RAHİLE KIZILKAYA YILMAZ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA MACİT KARAGÖZOĞLU		

ÖZ
MUSTAFA B. YUSUF EL-KÂDİRÎ VE
ES-SEYFÜ'L-MESLÛL Lİ-REDDİ'L-CEHÛL ADLI ESERİ
HASAN HÜSEYİN ÇAVUŞ

Osmanlı döneminde şerh literatürünün büyük bir yere sahip olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Tutulan bu önemli yer sebebiyle de hadis alanında yazılan müstakil eserler pek nadir sayılmıştır. Ancak, başta Türkiye'de olmak üzere, dünyanın birçok ülkesinde bulunan kütüphanelerde gün yüzüne çıkmayı bekleyen ve bu düşünceyi değiştirecek nice eserler bulunmaktadır. Yazma eserlerin daha yoğun bir şekilde incelenmesi neticesinde birçok önemli ilmî şahsiyetin yanı sıra, değerlerine değer katacak olan birçok eserin meydana çıkacağına inanmaktayız.

Bu doğrultuda kaleme aldığımız çalışmada, XVIII. asırda yaşamış olan Mustafa b. Yusuf adlı bir Osmanlı muhaddisi, yazma nüshalarına muttali olabildiğimiz *es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı eseri aracılığıyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Mustafa b. Yusuf'un bu eserinde, tek hadis şerhinden ziyade, bir hadise verilen hükmün izahı yapılmaktadır. Osmanlı döneminde benzerini bulamadığımız bu eser ise önemli bir örnek niteliği taşımaktadır. Böylece bu eserin incelenmesi sonucunda, XVIII. asırda yetişmiş ve yaşamış bir Osmanlı muhaddisinin hadis ilmi alanındaki görüşleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa b. Yusuf, Osmanlı dönemi, muhaddis, hadis usulü, XVIII. asır.

ABSTRACT
MUSTAFA B. YUSUF AL-KADIRI AND HIS
AS-SAYFU'L-MASLOOL Lİ-RADDİ'L-JAHOOL BOOK
HASAN HÜSEYİN ÇAVUŞ

It cannot be denied that the commentary literature upheld an important place within the Ottoman era. Due to this intensity it is considered for minimal studies to be written in the science of hadith. However, starting from Turkey there is yet many libraries around the world that contain studies awaiting to be brought to day light that is going to change this conception. Other than identifying and acknowledging important individuals of sciences we also believe that their expertise and value will be further appreciated as a result of a wider intensive examination in manuscripts of their studies.

With this said, the study that we have taken into account is written in the 18th century by an Ottoman muhaddith named Mustafa b. Yusuf. We have tried to introduce him through the manuscript copies that was acquired from his study named *as-Sayfu'l-maslool li-raddi'l-jahool*. The methodology of the author's commentary on the hadith is an example of a study based on elaborating its rule and verdict rather than pursuing the tradition of commentating a single hadith. Thus, as a result of this work being analysed, it is aimed for an Ottoman muhaddith opinion regarding matters of the science of hadith to be put forth who lived in the 18th century.

Keywords: Mustafa b. Yusuf, Ottoman, muhaddith, usool al-hadith, 18th century.

ÖNSÖZ

İslam tarihi boyunca, İslam dininin Kuran'ı Kerim'den sonra ikinci kaynağı olan hadislerin muhafazası, dinin muhafazası mesabesinde görülmüştür. Nitekim Kuran'ı Kerim'de Allah'a itaatin zikredildiği her bir yerde Hz. Peygamber'e de itaat hemen ardından emredilmektedir. Hz. Peygamber'e itaat edebilmek için ise ashabına aktardıklarını öğrenmekten başka bir yolu yoktur. Dolayısıyla doğru bir İslami hayat sürdürebilmek için hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması ve buna bağlı olarak, öncelikle bu hadislerin tarafımıza Hz. Peygamber'den doğru bir şekilde ulaşması elzemdir. Bu minvalde tarih boyunca, hadislerin muhafazası için mücadele eden, Hz. Peygamber'in mirasını bir sonraki nesillere en doğru şekilde aktarabilmek üzere titizlikle çalışan, ismi bilinen veya bilinmeyen birçok zevat gelip geçmiştir.

Bu çalışmada, hadis ilmine hizmet etmiş, ancak eserleri baskı görmemesi sebebiyle henüz tanınmayan bir Osmanlı muhaddisini, tarihimizde yapılan çalışmalara sahip çıkmak adına ve özellikle İslam dünyasına yapmış olduğu katkılarından ötürü, tekrar İslam ümmetine tanıtılması için gayret edildi.

Çalışmamız üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mustafa b. Yusuf'un hayatına dair öncelikle hangi dönemde yaşadığı ve özellikle doğum yılı bazı vesikalar aracılığıyla tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra eğitimi, görevleri, vefatı ve "muhaddis" unvanını alması üzerine durulacaktır. Ayrıca bu bölümde, Mustafa b. Yusuf'un ulaşılabilen iki eserinden biri olan *Seyfü'l-mülûk li-hatfî's-su'lûk*'un tanıtımı ve nüshaları incelenecektir.

İkinci bölümde, çalışmanın ana konusunu teşkil eden *es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı eserin muhtevası ve bölüm başlıkları zikredildikten sonra, Türkiye'de farklı kütüphanelerde bulunan nüshaları üzerinde durulacaktır. Ardından, Mustafa b. Yusuf'un bu eseri kaleme almak için faydalandığı kaynakları tespit etmek üzere, müellifin nakillerinde bulunan genel özellikler ve uyguladığı yöntemler üzerine bir araştırma yapılacaktır.

Ve son olarak üçüncü bölümde ise, *es-Seyfü'l-meslûl*'de ele alınan hadis konusunda genel bir girişten sonra, Mustafa b. Yusuf'un bu hadisi değerlendirme esnasında ortaya çıkan görüşleri ve özellikle, eserde incelenen hadis hakkında farklı

bir hüküm veren Münâvî'ye karşı eleştirileri neticesinde, satır aralarından elde edilen ilmi görüşleri derlenecektir.

Bize bu çalışmayı yapmaya muktedir kılan Allah'a hamd ü senâ'nın ardından, asıl vatanım olan Türkiye'ye dönerek İslami ilimleri tahsil etmeme vesile olan Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı'na teşekkür ederim. Ayrıca bu hususta desteklerini hiç esirgemeyen anneme ve babama dünya ve ahirette Allah'tan iyilikler diliyorum. Bugüne kadar kendilerinden eğitim gördüğüm hocalarıma şükranla bulunduktan sonra, daha önce de kendisinden ders aldığım Dr. Öğr. Üyesi Seyit Ali GÜŞEN hocama destekleri, yardımları ve sabırları için teşekkür ederim. Son olarak, tez dönemi esnasındaki yoğunluğumu hoş karşılayarak, yükümü hafifleten fedakâr eşime de minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

İstanbul, 2019

Hasan Hüseyin ÇAVUŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA B. YUSUF EL-KÂDİRÎ'NİN HAYATI, DÖNEMİ VE ESERLERİ

I. HAYATI VE DÖNEMİ	5
A. Doğumu	6
B. Eğitimi	7
C. Görevleri	7
D. Mustafa b. Yusuf'un "Muhaddis" Unvanını Alması	7
E. Vefatı	9
F. Dönemi	9
II. ESERLERİ	11
A. <i>es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl</i>	11
B. <i>Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk</i>	12
1. Eserin Tanıtımı	12
2. Eserin Nüshaları	13
a. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Nüshası	13
b. Berlin Devlet Kütüphanesi Nüshası	14

İKİNCİ BÖLÜM

ES-SEYFÜ'L-MESLÛL Lİ-REDDİ'L-CEHÛL İSİMLİ ESER

I. ESERİN TANITIMI VE MUHTEVASI	16
---------------------------------------	----

A. Eserin Tanıtımı	16
B. Bölüm Başlıkları	18
II. ESERİN NÜSHALARI.....	23
A. Lala İsmail Nüshası	23
B. Halet Efendi Nüshası	24
C. Hüdai Efendi Nüshası	25
D. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Nüshası.....	27
III. MÜELLİFİN KAYNAKLARI	28
A. Müellifin Kullandığı Kaynaklar	28
1. Ana Kaynaklar	28
a. Tefsir	28
b. Fıkıh	29
c. Hadis	29
(1) Hadis Usulü	29
i. <i>Elfiyyetü'l-ırâkî</i> ve Şerhleri	29
ii. <i>Nuhbeti'l-fiker</i> ve Şerhleri	29
iii. <i>Ulûmü'l-hadîs</i> ve Şerhi.....	29
(2) Hadis Kitapları.....	30
(3) Hadis Şerhleri	30
(4) Rical.....	30
d. Kelam/Akaid	31
e. Mantık	31
f. Muhtelif Konular	31
2. Dolaylı Yoldan Kullanılan Kaynaklar	33
a. Tefsir	33
b. Hadis	33
(1) Hadis Kitapları.....	33
(2) Hadis Şerhleri	34
c. Kelam/Akaid	34
d. Muhtelif Konular	34
3. Kaynak Değerlendirmesi	35

B. Nakillerin Genel Özellikleri ve Uygulanan Yöntemler	35
1. İlk Örnek: Söz Sahibinin İsmi ve Eseri Zikredilen Bir Nakil.....	36
2. İkinci Örnek: Kitap İsmi Zikredilmeden Yalnızca Söz Sahibinin İsmine Yer Verilen Nakiller.....	39
3. Müellifin Nakilleri Sonlandırmada Kullandığı İbareler	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA B. YUSUF'UN ES-SEYFÜ'L-MESLÛL'DE İNCELEDİĞİ HADİS ÇERÇEVESİNDE GÖRÜŞLERİ

I. ESERE KONU OLAN HADİS.....	46
A. Eser Konu Olan Hadisin Yer Aldığı Eserler.....	46
B. Elbânî'nin İlgili Hadis Hakkındaki Değerlendirmesi.....	48
II. MUSTAFA B. YUSUF'UN MÜNÂVÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER.....	51
A. Mustafa b. Yusuf'un Münâvî Hakkındaki Düşünceleri	51
B. Münâvî'nin Süyûtî'ye Aykırı Hüküm Vermesi	52
1. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî ve <i>el-Câmi'u's-sagîr</i> Adlı Eseri	53
2. Süyûtî'nin Deylemî'nin Rivayetlerine Verdiği Hüküm.....	54
C. Münâvî'nin Hükmüne Yön Veren İbn Hacer'in İfadesi ve <i>Sahîh-i Müslim</i> 'de Geçen Rivayet	56
1. Münâvî'yi Hataya Yönlendiren İbn Hacer'in İfadesi	56
2. Müslim'in ve Deylemî'nin Rivayetlerinin Sonlarında Yer Alan Remizler ...	57
3. Müslim'in ve Deylemî'nin Rivayetlerinde Bulunan Mana Farklılıkları ve Çözüm Yolu	59
D. Mustafa b. Yusuf'un Münâvî'yi Tenkit Ettiği Diğer Bir Mesele: Keşf ile Bir Hadise Hüküm Verilmesi.....	61
III. MUSTAFA B. YUSUF'UN HADİS İLMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	63
A. Cerh ve Ta'dil	64
B. Cerh ve Ta'dil'in Tearuzu.....	65

C. Bir Hadise Tek Sened Üzerinden Hüküm Beyanı	66
D. Mustafa b. Yusuf'a Sorulan Rivayet.....	66
1. Sorulan Hadisin Kaynağı.....	67
2. Mustafa b. Yusuf'un Senet incelemesi.....	67
E. Sahih ve Hasen Hadisin Farkı ve Zayıf Hadisin Kısımları.....	72
F. İ'tibar, Şâhit ve Mütâbaat	73
G. Zayıf Hadis ile Amel ve Tevhid	74
H. Kelbî, Mukâtil ve Vâkıdî'nin Eserleri ve İsrâiliyat.....	75
SONUÇ	77
KAYNAKÇA	79
EKLER.....	87

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: <i>Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk</i> 'ün Yazma Nûshaları.....	16
Tablo 2: <i>es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl</i> 'ün Yazma Nûshaları.....	30
Tablo 3: Kaynakların Kullanımına Göre Sıralaması ve Örnekler.....	36
Tablo 4: Beyhakî, Mustafa b. Yusuf ve İbn Hacer'in Metinlerindeki Farklılıklar.....	42
Tablo 5: İbn Kesir, Mustafa b. Yusuf ve Kastallânî'in Metinlerindeki Farklılıklar...	45

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz. : Bakınız

bs. : Baskı, basım.

C. : Cilt

c.c. : Celle celâlühû

DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ktp. : Kütüphanesi

neşr. : Neşir

nr. : Numara

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

s.a.s. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

t.y. : Basım tarihi yok

thk. : Tahkik Eden

tlk. : Talik

vr. : Varak

y.y. : Basım yeri yok

GİRİŞ

Cenab-ı Allah (c.c.) dünya ve ahiret kurtuluşunu İslâm dininde yer vermiştir. Hz. Âdem'den (a.s.) bu yana insanları tevhide davet etmek üzere peygamberler ve nebiler göndermiştir. Her topluluk Allah'ın birliğine ve aynı iman esaslarına çağırılmıştır. Ne var ki, dini hükümler ümmetler arasında farklı farklı tayin edilmiştir. Son peygamber olan Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmeti dini hükümlerini öncelikle dört ana kaynaktan elde eder. Bu dört ana kaynak sırasıyla: Kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet ve kıyâs-ı fukahâ'dır. İslam dinin temel kitabı ve ana kaynağı olan Kuran-ı Kerim, Cenab-ı Allah (c.c.) tarafından Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmetine gönderilen mucizevi bir kitaptır. Bu kitabın anlaşılması ve uygulanması, İslâm'ı yaşayabilmek adına Müslümanların temel hedefi olmuştur. Bu hedefe ulaşabilmek üzere Cenab-ı Allah (c.c.) Müslümanlara gönderdiği bu kitabı anlatması ve uygulayarak örnek olması için Hz. Muhammed'i (s.a.s) seçmiştir. Bu anlamda gönderilen peygamberin fiilleri, sözleri ve takrirleri, İslam dininin ikinci temel kaynağı olan Sünneti oluşturmuştur. Böylece İslam dinini doğru bir şekilde yaşayabilmek için Hz. Peygamber'in yolundan Kuran-ı Kerim'i anlamak kaçınılmaz olmuştur. Bundan dolayı Müslümanlar tarih boyunca, sünnetin yazılı metni olan hadisleri başta anlayabilmek üzere, kaybedilmekten, unutulmaktan, kasıtlı-kasıtsız her türlü değişiklikten muhafaza etmek için hadis ilim dalları geliştirmişlerdir.

Bu minvalde, Osmanlı alimleri de önceki alimler gibi hadislerin anlaşılması ve muhafaza edilmesi için gayret sarf etmişlerdir. Bu gaye ile yazılmış pek çok eser vardır. Bunlardan bazıları türlü sebeplerden dolayı günümüze ulaşmamış, bazıları gün yüzüne çıkıp hak ettiği değeri bulmuş, bazıları ise keşfedilmeyi beklemektedir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Tezimizin konusu, XVIII. asır Osmanlı muhaddislerinden Mustafa b. Yusuf ve *es-Seyfû'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı eserinin tahlili olacaktır. Müellif bu eserinde Deylemî'nin (ö. 509/1115) *Firdevsü'l-ahbâr* adlı kitabında rivayet edilen "Allah muvahhitleri cehenneme koyduğu vakit, onları orada öldürür. Onları cehennemden çıkarmayı murat ettiği zaman, azap onlara o an dokunur." mealindeki bir hadisi konu edinmektedir. Bu hadis daha sonraki müelliflerden Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından *el-*

Câmi'u's-sagîr adlı eserinde rivayet edilmiştir. Müellifin bu konuyu ele alma amacı, bu hadise verdiği zayıf hükmüne karşı çıkılması ve özellikle Münâvî'nin bu hadise hasen olarak hüküm vermesine itiraz sadedinde, verdiği hüküm konusunda açıklamalarda bulunmaktır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Osmanlı döneminden birçok alim hakkında kitap veya makale boyutunda pek çok çalışma olmasına rağmen *es-Seyfû'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı eserin sahibi Mustafa b. Yusuf hakkında çalışma yapılmamıştır. Osmanlı'da klasik manada hadis tenkidi ve değerlendirmesi pek fazla bulunmamaktadır. Müellif ise bu eserinde hadisin teknik manada hadis usulü bakımından sağlamlılığını incelemektedir. Öte yandan, Osmanlı döneminde bir hadisin hükmü üzerine müstakil bir eserin yazılması yaygın olmamakla birlikte, inceleyebildiğimiz kadarıyla şu ana kadar hiç bulunamamıştır. Dolayısıyla bu eser, türünde ilk sayılabilecek nitelikte olması kendisine ayrı bir önem katmaktadır. Böyle bir çalışma hakkında bir değerlendirme yapmak ise hem Osmanlı dönemini anlamımızı sağlayacaktır hem de Osmanlı döneminde muhaddis olan Mustafa b. Yusuf'un bir hadisi nasıl tenkit ettiğini ortaya çıkaracaktır.

III. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Mustafa b. Yusuf'a ait bir eserin olduğu yazma eser katalogları aracılığıyla tespit edilmiştir. Müellif hakkında bilgi bulunabilecek birçok bibliyografya incelenmiştir. İncelenen bibliyografya kitapları Mustafa b. Yusuf'un yaşadığı dönemin (tahmin edilen dilim h. 1100 ve h. 1200 tarihleri arasındadır) alimlerini derleyen bibliyografyalar ile sınırlandırılmıştır. Buna göre incelenen eserlerden bazıları şunlardır: Şeyhî Mehmed Efendi'nin (ö. 1144/1731) Taşköprizâde Ahmed Efendi'ye (ö. 968/1561) ait *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye* adlı eserinin üzerine yazdığı *Vekâyi'u'l-fuzalâ* adlı zeylin ikinci ve üçüncü ciltleri. Nitekim Şeyhî Mehmed Efendi bu eserinin birinci cildinde h. 1043-1098 (1633-1687), ikinci cildinde h. 1098-1130 (1687-1718) ve üçüncü cildinde ise h. 1130-1144 (1718-1730) tarihleri arasında yaşamış olan alimleri derlemiştir; *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye*'nin diğer önemli iki zeyli olan Uşşâkîzâde İbrâhim Efendi'nin (ö. 1136/1724) *Zeyl-i Şekâik* ve Fındıklılı İsmet Efendi'nin (1845-1904) *Tekmiletü's-Şekâik fî hakkı ehli'l-hakâik* adlı kitapları da göz

önünde bulundurulmuştur. Ancak İsmet Efendi'nin eserinde 1143-1314 (1730-1896) yılları arasında yaşamış âlimler araştırılmış olmasına rağmen, sekiz ciltli olan bu eser h. 1314 (1896) Fındıklı yangınında yanma sonucu büyük bir kısmı kaybedilmiştir ve neticede sadece günümüze ulaşan kısmı incelenebilmiştir. İbrâhim Efendi'nin zeyli ise h. 1042 (1633) yılından h. 1106 (1695) yılına kadar yaşamış alimleri içermektedir; Câhiliye devrinden yaşadığı döneme kadar önemli şahsiyetleri ele alan Ziriklî'nin (ö. 1976) *el-A'lâm* adlı eseri; Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşayan alimlere yer verilen Bursalı Mehmed Tâhir'in (1861-1925) *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri; Osmanlı Devleti'nin doğuşundan 1899 yılı sonuna kadar yaşamış kişiler ile sınırlı Mehmed Süreyyâ'nın (1845-1909) *Sicill-i Osmânî* adlı eseri; Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (1839-1920) Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn* adlı eserine yazdığı *İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyl ala keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı zeyli; Osmanlı alimleri ile ilgili önemli araştırmaları bulunan Prof. Dr. Selahattin Yıldırım'ın çalışmaları da incelenmiştir. Ancak Yıldırım, doktora tezinde h. VII-IX yüzyılları arasında yaşayan Osmanlı dönemi Anadolu muhaddislerini ve iki ayrı çalışmada ise XVII. ve XIX. yüzyıllarında yaşamış Osmanlı muhaddislerini incelemiştir. Dolayısıyla Yıldırım'ın Mustafa b. Yusuf'un yaşadığı XVIII. yüzyıl üzerine çalışması bulunmaması nedeniyle kendisinden bu yönde bilgi alınamamıştır.

İncelenen eserlerden yalnızca Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Hediyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musanniffîn* kitabında Mustafa b. Yusuf'un ismine yer verilmiştir. Ancak bu eserde Bağdatlı İsmâil Paşa Mustafa b. Yusuf'un yaklaşık vefat tarihi ile birlikte iki eserinden sadece *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk* adlı eserini zikretmektedir. Dolayısıyla *es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı eserinin müellife aidiyeti ancak elimizde bulunan eserin mukaddimesinden tespit edilebilmiştir. Müellifin hayatı ile ilgili bilgiler ise çoğunlukla Osmanlı arşivlerinde bulunan evraklar sayesinde bir araya getirilmiştir.

Müellifin kaynaklarını tespit etmek üzere, eserin her bir nakli incelenmiştir. Nakillerin ana kaynaklarına ulaşarak, müellifin nakillerinde sadakat durumu tespit edilmeye çalışılmıştır ve neticede, müellifin bizzat kullandığı kaynakların yanında dolaylı yoldan kullandığı eserler de tespit edilmiştir.

Söz konusu eserin tahliline başlamadan önce, çalışılacak olan kitabın yazma eser olmasından kaynaklanan zorlukları azaltmak üzere, eserin metni tamamen bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA B. YUSUF EL-KÂDİRÎ'NİN HAYATI, DÖNEMİ VE ESERLERİ

I. HAYATI VE DÖNEMİ

Meşhur mutasavvıf Abdülkadir el-Geylânî'nin (ö. 561/1165-66) neslinden olan müellifimizin tam ismi Mustafa b. es-Seyyid eş-Şerif Yusuf b. Âbidîn el-Kâdirî¹ şeklindedir. İsminde de görüldüğü üzere, seyyid ve şerif² bir zatın oğlu olan Mustafa b. Yusuf, Hz. Peygamber'in soyundan gelmektedir.

Eserinde, Ayasofya'da muhaddis³ olduğunu belirten Mustafa b. Yusuf, bundan önce kendisini sırasıyla el-Bağdadî (Bağdatlı) sonra eş-Şamî (Şamlı) ve ardından el-Mısırî (Mısırlı)⁴ olmak üzere bu üç bölgeye nispet etmektedir. Bu bilgiye istinaden XVII. ve XIX. yüzyılları arasında Hicâz, Mısır ve Şam diyarlarından ders vermek üzere İstanbul'a gelen muhaddislerden biri olduğu düşünülebilir.⁵ Nitekim müellif, incelenecek olan *es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı eserinin sonunda, eserini yazarken yapmış olabileceği muhtemel bir hatadan dolayı özür dilediği vakit, kendisinin gurbette olduğunu, kalbi ise vatanı, ailesi ve çocukları ile meşgul olduğunu dile getirmektedir.⁶

es-Seyfü'l-meslûl'ün el yazmalarından elde edilen bu bilgilerin yanı sıra, her ne kadar araştırılan bibliyografya kitaplarında⁷ Mustafa b. Yusuf hakkında sadece

¹ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 174b.

² Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "seyyid", Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise "şerif" denilmektedir. (Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Seyyid", *DİA*, XXXVII, 40.)

³ Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 74b.

Not: Bu çalışmamızda, matbu olmayan *es-Seyfü'l-Meslûl li-Reddi'l-Cehûl* adlı eserden kaynak verileceği vakit, varak bilgisi için Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi bölümünde yer alan nüsha baz alınacaktır.

⁴ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 174b.

⁵ Kadir Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri", **Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies**, 2016, Sayı: 47, s. 50.

⁶ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 173b.

⁷ İncelediğimiz bazı eserler:

- Şeyhi Mehmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye ve zeyilleri: Vekayîü'l-fudala*
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyl ala keşfi'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*
- Hayreddin ez-Zirikli, *el-Alâm: Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikin*
- Şemsettin Sami, *Kamusu'l-A'lam*
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*

Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1920) *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musanniffîn*⁸ kitabında ismine rastlanmış olursa da T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndan⁹ elde edilen vesikalar yardımıyla, Mustafa b. Yusuf hakkında daha fazla bilgiye ulaşılmıştır.

Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler zikredildikten sonra, Mustafa b. Yusuf'un "Ayasofya'da Muhaddis" vasfı ele alınacaktır.

A. Doğumu

Her ne kadar Mustafa b. Yusuf'un doğum yeri hakkında bir bilgi edinilemese de Mustafa b. Yusuf'un dönemin padişahına¹⁰ arz ettiği bir vesikadan yola çıkarak doğum tarihini tahmin edebilmek mümkündür. Mustafa b. Yusuf, görev yaptığı İznik medresesinin, tekrar geçmişte olduğu gibi, Tarikat-ı Aliyye-i Ulemâ'dan sayılması hususundaki talebini içeren bu vesikada, kendisinin 40 yaşında olduğunu açıkça ifade etmektedir.¹¹ Ancak, bu bilgiyi içeren vesikanın yazıldığı tarih kayıt altına alınmamıştır. Bilakis, sadece vesikanın onaylandığı tarih olan 15 Cemaziyevvel 1142 (6 Aralık 1729) bilgisi mevcuttur. Bu bilgiden yola çıkarak, vesikanın bu tarihe yakın bir zamanda yazıldığı düşünülecek olursa, Mustafa b. Yusuf'un onay tarihinden yaklaşık kırk sene önce, yani h. 1102 (1690/1691) senesine yakın bir tarihte dünyaya geldiği ifade edilebilir.

Netice olarak, kesin bir dille ifade edemesek de Mustafa b. Yusuf'un hicri XII. asrın başında yani miladi XVII. asrın sonlarında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.

- Mehmed Süreyya, *Sicill-ai Osmanî / Tezkere-i Meşâhîr-i Osmaniye*
- Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l- Müellifîn Terâcimü Musannifeyi'l- Kütübi'l-Arabiyye*
- Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*
- Ahmed Refik, *Alimler ve Sanatkârlar*

⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musanniffîn*, 2 c., İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, II, 445.

⁹ Kâğıthane/İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, "Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatını meydana getiren Divan-ı Hümayûn, Bâb-ı Defterî ve Bâb-ı Âsafî / Bâb-ı Âlî'ye ve bunların çeşitli daire ve kalemlerine ait sicil, defter ve vesikaları, yani Osmanlı Devleti'nden intikal eden en zengin ve çeşitli arşiv malzemesini ihtiva etmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin ana arşivi hüviyetini taşımaktadır." (Heyet, *Osmanlı Arşivi Rehberi*, 3. bs., İstanbul, Başbakanlık Basımevi, 2010, s. VI.)

¹⁰ Açıkça ifade edilmese de vesikanın h. 15 Cemaziyevvel 1142 tarihinde onaylanması, dönemin padişahı III. Ahmet olduğuna işarettir. Nitekim III. Ahmet'in saltanat dönemi 1115-1143/1703-1730 seneleri arasındadır.

¹¹ Ek-1; Fon kodu: AE.SAMD.III Dosya numarası: 113 Gömlek numarası: 11091; Mustafa b. Yusuf tarafından yöneltilen bu talebin kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu medresenin ibtidâ-i hâric derecesinde olması uygun görüldüğü belirtilmektedir.

B. Eğitimi

Mustafa b. Yusuf'un hocaları, eğitim süreci, talebeleri, vs. ile ilgili pek malumat bulunmamaktadır. Müellife ait eserler incelediğinde yalnızca bir yerde eğitimi ile ilgili bilgi bulmak mümkündür. Nitekim Mustafa b. Yusuf *es-Seyfü'l-meslûl* adlı eserinde mantık ilmi okuduğunu ve okuttuğunu, bunun yanı sıra mantık ilminin sünnete bağlı olanlar için sakıncalı bir ilim dalı olmadığını eserinde ifade etmektedir.¹²

Öte yandan, Mustafa b. Yusuf'un küçüklüğünden beri Mısır'ın en önemli ilim merkezi olan Ezher Camii'nde bulunduğu ve yine aynı yerde Tefsir ve Hadis dersleri verdiği bilinmektedir.¹³

C. Görevleri

Mustafa b. Yusuf h. 1136 senesinde, müderrislik statüsünden önce son aşamayı ifade eden mülâzemet¹⁴ kabul olunmuştur.¹⁵ Bununla birlikte, mülâzemet kabul şekillerinden olan "müstakillen mülâzemet" yoluyla özel bir şekilde kabul görmüş olması, çalışkanlığına veya herhangi bir hizmette yararlılığı görülmüş olduğuna işaret etmektedir.¹⁶ H. 1138 senesinde, mülâzemet kabulünden iki sene ardından, İznik'te bulunan ve Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi olan Orhan Gazi Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır.¹⁷ Bu medresede de en az, vesikanın onaylandığı 15 Cemaziyevvel 1142 (6 Aralık 1729) tarihine kadar görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁸

D. Mustafa b. Yusuf'un "Muhaddis" Unvanını Alması

Osmanlı döneminde dârü'l-hadisler'de, camii veya diğer medreselerde müderrislik yapan bazı kişilere muhaddis unvanı verildiği gibi muhaddis özelliklerine sahip olanlara da bu ismin verildiği zikredilmektedir.¹⁹ Ancak muhaddis olarak takdim

¹² Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 94a.

¹³ Ek-2; Fon kodu: AE.SAMD.III Dosya numarası: 210 Gömlek numarası: 20336.

¹⁴ Medrese mezunu olan bir talebenin müderris olabilmesi için ilk önce mülâzemet kabul olunması gerekirdi. Bu vaziyette bir süre bekledikten sonra tayin olunurdu. Bununla birlikte, mülâzemet, bir müderrisin iki görev arasında beklediği dönemi de ifade etmektedir. (Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *DİA*, XXXI, 537.)

¹⁵ Fon kodu: AE.SAMD.III Dosya numarası: 113 Gömlek numarası: 11091.

¹⁶ Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *DİA*, XXXI, 538.

¹⁷ Fon kodu: AE.SAMD.III Dosya numarası: 113 Gömlek numarası: 11091.

¹⁸ Fon kodu: AE.SAMD.III Dosya numarası: 113 Gömlek numarası: 11091.

¹⁹ Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı Daru'l-Hadis Medreselerindeki Görev Dağılımı", *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dârü'l-Hadisler 08-09 Eylül 2012*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2013, s. 142-143.

edilen Mustafa b. Yusuf'un görev sebebiyle mi yoksa hadis ıstılahı açısından mı kendisine bu unvanın verildiği bilinmemektedir.

Öte yandan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen değerli bilgilerin yanında, önemli bir soru gündeme gelmektedir: Az önce incelen ve padişaha arz edilen vesikadan anlaşılabacağı üzere, Mustafa b. Yusuf (en azından) h. 1138-1142 tarihleri arasında İznik Orhan Gazi Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.²⁰ Ancak, h. 1142 senesinde kaleme alınan *es-Seyfü'l-meslûl* adlı eserin "Ayasofya'da muhaddis" vasfı ile yazıldığını görmek mümkündür.²¹ Veriler daha detaylı bir şekilde incelendiği vakit, eserin vesikadan önce yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim vesika h. 1142 senenin beşinci ayında (15 Cemaziyelevvel 1142) onaylandığı halde, eser aynı senenin dördüncü ayında yazılmıştır (22 Rebîülâhîr 1142). Dolayısıyla bu tarihlere göre, *es-Seyfü'l-meslûl* Mustafa b. Yusuf'un İznik'te bulunduğu dönemde yazılmış olmasını gerekmektedir. Durum böyle iken, bu eserin "Ayasofya'da muhaddis" vasfı ile yazılması zahiren bir çelişki ifade etmektedir.

Öte yandan, *es-Seyfü'l-meslûl*'dan yaklaşık bir buçuk sene sonra kaleme alınan *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk* adlı eserinin mukaddimesinde ise, Devlet-i Aliyye'ye ve Osmanlı hilafetine duacı olduğunu ifade eden müellif, kendisini mekân tayin etmeden "el-Muhaddis" şeklinde sadece mutlak bir tabirle kendisini takdim etmektedir.

Bununla birlikte, müellifin diğer esri olan *Seyfü'l-mülûk*'ün elimizde bulunan iki nüshasından biri olan Berlin nüshasının zahriyesinde, istinsah kaleminden farklı bir kalem ile, Mustafa b. Yusuf'un "Ayasofya'da muhaddis" olduğu ifade edilmektedir.²²

Netice olarak bu unvan, müstensih(ler) tarafından eserin yazıldıktan sonra eklenmiş olması bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, Mustafa b. Yusuf'un tam olarak hangi tarih diliminde Ayasofya'da bulunduğunu belirleyemsek de XVIII. asırda Osmanlı Devleti topraklarında yaşamış bir muhaddis olduğu konusunda şüphe yoktur.

²⁰ Fon kodu: AE.SAMD.III Dosya numarası: 113 Gömlek numarası: 11091.

²¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 74b.

²² Mustafa b. Yusuf, *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk*, Berlin Ktp., nr. PPN751190950, vr. 1a.

E. Vefatı

İncelenen bibliyografyalar arasında, Mustafa b. Yusuf hakkında bilgi veren tek çalışma, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetü'l-ârifîn* adlı eseridir. Bağdatlı İsmail Paşa'nın eserinde Mustafa b. Yusuf b. Âbidîn el-Geylânî ismi aktarıldıktan sonra, h. 1143 senesi civarında vefat ettiği zikredilmektedir.²³ Ancak, kanaatimizce bu tarih Mustafa b. Yusuf'un vefat tarihi olmaktan ziyade, ilerde de ele alınacağı üzere, Mustafa b. Yusuf'un *es-Seyfü'l-meslûl*'den farklı bir eseri olan *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk* adlı eserin yazılış tarihinden ibarettir.²⁴ Çünkü Bağdatlı, ilgili zatın kesin vefat tarihini bilmesi halinde, birçok müellif için yaptığı gibi vefat tarihini vererek, "civarında" anlamına gelen في حدود ibaresine yer vermesi düşünülemez.

Müellifin h. 1143 tarihinde vefat etmediği görüşümüzü destekleyen diğer bir bilgi ise, h. 1145 tarihinde istinsah edilen *es-Seyfü'l-meslûl* adlı eserin Hüdai Efendi nüshasının sonunda bulunan müstensihinin ifadeleridir. Şöyle ki, müstensih eserin sonunda, hocası olarak nitelendirdiği Mustafa b. Yusuf'a şu şekilde dua etmektedir: "Allah onun ilmini ve amelini çoğaltsın."²⁵ Bu şekilde bir duanın ancak hayatta olan bir kişi için yapılabileceği aşikâr olup, Mustafa b. Yusuf'un Hüdai Efendi nüshası istinsah edildiği vakit, yani h. 1145 senesinde halihazırda hayatta olduğu ve neticede h. 1143 tarihinde vefat etmediği anlaşılabilmektedir.

F. Dönemi

Mustafa b. Yusufun h. 1102 (1690/1691) senesinde doğmuş olduğunu ve h. 1143 (1730/1731) yılından sonra vefat ettiği kabul edilecek olursa, en az dört ayrı padişah döneminde yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu Osmanlı Devleti padişahları sırasıyla şu şekilde zikredilebilir: II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed (1703-1730) ve son olarak I. Mahmud (1730-1754).

²³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 445.; Kanaatimizce Bağdatlı bu tarihi zikretmekle birlikte okuyucuya Mustafa b. Yusuf'un h. 1143 tarihinden önce vefat etmediği bilgisini aktarmaktadır.

²⁴ Bağdatlı, *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk* adlı eseri, Mustafa b. Yusuf'un adını ve tahmini vefat tarihini zikrettikten sonra vermektedir. Kanaatimizce Bağdatlı, Mustafa b. Yusuf'un zikri geçen bu eserinden yola çıkarak müellifin varlığından haberdar olup *Hediyyetü'l-ârifîn* adlı kitabında söz konusu müellife yer vermiştir.

²⁵ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 93b.

Müellifin yaşadığı XVIII. asır, Avrupa'da "batı uygarlığının yeni insan ve toplum inşa etme projesinin düşünsel ve felsefî temellerinin oluştuğu çağ"²⁶ olarak tanımlanan Aydınlanma Çağı'nın başlangıcı olmasına karşı, Osmanlı Devleti'nde II. Mustafa zamanında yapılan 1699 Karlofça Antlaşması²⁷ ile beraber gerileme devrinin başladığı dönemdir. Esasen hayatının önemli bir kısmını III. Ahmed döneminde geçiren Mustafa b. Yusuf, "Batı ile siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirildiği zaman dilimini"²⁸ karakterize eden Lale devrinin (1130-1143/1718-1730) bir şahidi olmuştur. Mustafa b. Yusuf'un iki eserini de içerisinde kaleme aldığı bu dönem, daha çok zevk ve eğlence hayatı yönünden şöhret bulduğu zikredilse de tercüme faaliyetleri başta olmak üzere, birçok ilmî ve kültürel faaliyetleri de barındırdığı ifade edilmektedir. Nitekim bu tercüme faaliyetleri arasında Ebûishakzâde İshak Efendi'nin (ö. 1734) *el-İstişfâ fî tercüme-ti's-şifâ* adı altında Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Şifâ-i şerîf* adlı kitabının tercümesi²⁹ ve Osmanzâde Ahmed Tâib'in (ö. 1136/1724) III. Ahmed'in emriyle Radiyyüddin es-Sagânî'ye ait (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-envâr* adlı eserini *Ahmedü'l-âsâr fî tercemeti meşâriki'l-envâr* adı altında tercüme ettiği kitap³⁰ örnek olarak verilebilir.

Mustafa b. Yusuf eserlerinde zikredilen bu dönemin siyasi yönü ile ilgili hiçbir yorum yapmamıştır. Ancak, yaşadığı dönem hakkında bazı malumatları satır aralarında zikrederek dönemin genel bir halini az da olsa okurlarına öğrenme imkânı sunmuştur.

Müellif, *es-Seyfî'l-meslûl* adlı eserin giriş kısmında, "adaletin ve hilafetin merkezi" olarak tanımladığı İstanbul'un Allah tarafından "zamanın afetlerinden" ve

²⁶ A. Kadir Çüçen, "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Muğla, Sayı: 16, 2006, s. 26.; Aydınlanmacıların kabul ettikleri ortak temel ilkeler şunlardır: Akılcılık, bilimcilik, aydınlanmış din, metafiziğin reddi, ilerlemecilik, insancılık, bireycilik, insan hakları ve özgürlük ilkesi ve evrenselcilik. (A. Kadir Çüçen, "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Muğla, Sayı: 16, 2006, s. 30-32.)

²⁷ Karlofça Antlaşması, İngiltere ve Hollanda'nın aracılığıyla Osmanlı Devleti ve Avustralya, Lehistan ve Venedik arasında yirmi beş sene için imzalanan bir antlaşmadır. Bu devletlerle ayrı ayrı imzalanan anlaşmalar neticesinde Osmanlı Devleti ilk defa toprak kaybetmiştir. (Tolga Uslubaş ve Yılmaz Keskin, "Karlofça Antlaşması", **Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, Karma Kitaplar, 2007, s. 308.)

²⁸ Abdülkadir Özcan, "Lâle Devri", **DİA**, XXVII, 82.

²⁹ Salim Aydüz, "Lâle Devrinde Yapılan İlmî Faaliyetler", **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, Sayı: 3, 1997/1, II, 163.

³⁰ Salim Aydüz, "Lâle Devrinde Yapılan İlmî Faaliyetler", **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, Sayı: 3, 1997/1, II, 166.

özellikle veba hastalığından korunması için duacı olduğu görülmektedir.³¹ Bu sözleri ile Mustafa b. Yusuf'un yaşadığı tarihe yakın bir zamanda veba salgınının görüldüğü tahmin edilebilir. Nitekim XVIII. ve XIX. asırlarında İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin diğer bazı şehirlerinde veba salgını nedeniyle büyük kayıplar verildiği bilinmektedir.³²

Öte yandan, Mustafa b. Yusuf'un dönemin ilmi durumuna da ışık tutan bazı sözlerine de rastlamak mümkündür. Genel itibariyle pek iç acıcı olmayan ifadeleri, dönemin ilmi seviyesinden dolayı üzgün ve kırılgan olduğunu göstermektedir. Nitekim eserinin başında "zayıf isnatları sağlamlardan ayıranlara" dua ettiği vakit, dünyada ehli-i eser'den hiçbirinin kalmadığını üzülen ifade etmektedir.³³ Genelleme olarak kabul edilmesi mümkün olan bu ifadelerin aksi de mümkündür. Nitekim başka bir yerde İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) eserine işaret ederek "bu zamanda *Nuhbe*'yi bilmeyenlerin var olduğunu zannetmiyordum" diyerek şaşkınlığını ifade etmektedir.³⁴ Bu ifadeler, Mustafa b. Yusuf'un gözünden, yaşadığı dönemin ilmi yönden bir düşüş içerisinde olduğunu göstermektedir.

II. ESERLERİ

Mustafa b. Yusuf'un kaç eserinin olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak, h. 1142 ve 1143 senelerinde iki eser kaleme aldığı araştırmalar sonucu tespit edilmiştir. Sırasıyla bu iki eser şunlardır: *es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* ve *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk*.

A. *es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl*

Mustafa b. Yusuf'un h. 1142 senesinde kaleme aldığı *es-Seyfü'l-meslûl* adlı eseri, çalışmamızın ikinci ana bölümünde müstakil olarak incelenmesi nedeniyle bu bölümde sadece eserin adını zikretmekle iktifa edilmektedir.³⁵

³¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 74b.

³² Nejat Göyünç, "Daniel Panzac, La Peste Dans l'Empire Ottoman, 1700-1850, Leuven 1985, Editions Peeters, 659 sahife, 35 haritave 16 grafik", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, 1986, s. 250; Bkz. Daniel Panzac, *La Peste dans l'Empire ottoman: 1700-1850*, s. 359-362.

³³ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 74b.

³⁴ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 122a.

³⁵ Müellifin iki eseri arasında *es-Seyfü'l-meslûl*'ün çalışmamızın ana konusu olarak seçilmesi, zikri geçen eserde müellifin diğer eserine göre çok daha fazla değerlendirmelerde bulunmasından

B. Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk

1. Eserin Tanıtımı

es-Seyfü'l-meslûl'ün telifinden yaklaşık bir buçuk sene sonra, 18 Zilkade 1143 tarihinde tamamlanan ve "İslam ehline hizmet maksadıyla"³⁶ kaleme alınan *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk*, birçok hadis ve alimin sözünden müteşekkil bir eserdir. Bu eserin müellif tarafından yazılmasına öncülük eden iki saik belirtilmiştir: Birincisi, Zâriyât suresinde bulunan "Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir."³⁷ mealindeki ayetidir. Diğerisi ise, merfû olarak Ebû Nu'aym³⁸ ve Deylemî³⁹ tarafından rivayet edilen şu hadistir: "İnsanları devamlı vaaz ve nasihatle takip ediniz."⁴⁰

Müellif, nasihat konusu ile ilgili bir mukaddimenin ardından, eserine yön verecek ve asıl konuyu teşkil edecek olan şu ayeti zikrederek devam etmektedir: "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emr'e de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin.*"⁴¹ Bu ayeti kerime'yi zikrettikten sonra, Mustafa b. Yusuf öncelikle bu ayette ifade edilen "ulu'l-emr" terimi üzerinde durarak, sözlükte "emir sahipleri" manasına gelen bu ifade ile kimlerin kastedildiğinden söz etmektedir. Bu hususta birçok nakilde bulunduktan sonra, ulu'l-emr'in "halifeler, hükümdarlar, emirler, vezirler, hakimler, naip ve onlara benzeyenler" şeklinde tefsir edilmesinin doğru olduğunu açıklamaktadır.⁴²

kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, *es-Seyfü'l-meslûl*'de, Mustafa b. Yusuf'un hadis ilmi ile ilgili olan bağı çok daha açık görülerek bize Mustafa b. Yusuf portresini daha iyi çizebilme imkânı sağlamaktadır.

³⁶ Mustafa b. Yusuf, *Seyfü'l-mülûk*, Berlin Ktp., nr. PPN751190950, vr. 1b.; Not: Bu çalışmamızda, matbu olmayan *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk* adlı eserden kaynak verileceği vakit, varak bilgisi için Berlin Kütüphanesinde yer alan nüsha baz alınacaktır.

³⁷ ez-Zâriyât, 55.

³⁸ Ebû Nuaym'ın rivayetinin tamamı şu şekildedir: تعاهدوا الناس بالمذاكرة وأتبعوا الموعدة فإنه أقوى (Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, 4 c., y.y., Medârü'l-Vatan li'n-Neşr, 2 bs., 1436/2011, II, 1905, no 4791.)

³⁹ Deylemî'nin rivayetinin tamamı şu şekildedir: تعاهدوا الناس بالتذكيرة وأتبعوا الموعدة فإنه أقوى للعاملين على العمل (Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-muharrec 'alâ Kitabi's-Şihâb*, neşr. ve thk. Fevvez Ahmed ez-Zemirî ve Muhammed el-Muktesim billâh el-Bagdadî, 5c., Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987, II, 64, no: 2073.)

⁴⁰ Mustafa b. Yusuf, *Seyfü'l-mülûk*, Berlin Ktp., nr. PPN751190950, vr. 2a.

⁴¹ en-Nisâ, 59.

⁴² Mustafa b. Yusuf, *Seyfü'l-mülûk*, Berlin Ktp., nr. PPN751190950, vr. 5a.

Bu neticeye vardktan sonra müellif, ulu'l-emr ile ilgili birçok hadis zikrederek farklı farklı konulara değinmektedir. Bu konulardan bazıları şunlardır: ulu'l-emr'e karşı itaatın hükmü ve istisnaları, ulu'l-emr'e baş kaldırmanın hükmü ve istisnaları, devletin başında bulunan hükümdara hayır duasında bulunmak, fitne çıkarmanın sorumluluğu, zalimlerle bir arada bulunmak, Müslümanlar arasındaki vuku bulan savaşlar, Müslüman öldürmenin vebali, vs. Mustafa b. Yusuf, bu konuları ele aldığı vakit, konu ile ilgili birkaç rivayetle birlikte incelenen konu hakkında alimlerin görüş ve düşüncelerini nakleder. Ayrıca bunların yanı sıra birçok yerde cumhurun görüşünü de zikretmektedir. Son olarak müellif, İstanbul'un fethi ve onu fetheden ordu ile ilgili rivayet⁴³ hakkında bazı meselelere değinerek eserine son vermektedir.

Netice olarak müellif "*Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk*" olarak adlandırdığı bu eserde, hükümdarlara karşı nasıl davranılması gerektiğini veciz bir şekilde ele almıştır.

2. Eserin Nüshaları

Bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden *es-Seyfü'l-meshûl* eserinin yanı sıra, Mustafa b. Yusuf'a ait *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk* adlı eserinin biri Türkiye'de diğeri Almanya'da olmak üzere iki nüshasına ulaşılmıştır.

a. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Nüshası

Topkapı nüshası olarak ifade edilebilen bu nüsha, Mustafa b. Yusuf'un iki eserini bir arada toplayan bir mecmua içerisinde yer almaktadır.

İncelenen nüsha, 52 numaralı mecmuanın 117b ve 138b sayılı varakları arasında yer almaktadır. 21 satırdan oluşan her bir varak, 216×135 (141×67) mm ebadındadır. Talik hattıyla yazılmış bu eserin istinsah tarihi bilinmese de müstensihî, Şeyh Muhammed b. Şeyh Muhammed b. Şeyh Hüseyin b. Şeyh Veliyüddîn el-Gölhisârî'dir.⁴⁴

⁴³ Söz konusu hadis: "İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur."; Mustafa b. Yusuf bu hadisin sabit olmakla birlikte sahih veya hasen olduğunu ifade etmektedir. (Mustafa b. Yusuf, *Seyfü'l-mülûk*, Berlin Ktp., nr. PPN751190950, vr. 22a).

⁴⁴ Mustafa b. Yusuf, *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine nr. 52, v. 138b.

Metin cetvel içerisine alınmıştır. Ayrıca, nüshanın sonunda, eserin tamamlandığına işaret eden "temme" ifadesi kullanılmıştır.

b. Berlin Devlet Kütüphanesi Nüshası

Muhammed b. Ömer el-Mısrî el-Ezherî tarafından istinsah edilen Berlin nüshası, 6 Muharrem 1144 tarihinde tamamlanmıştır. Müstakil olarak iki kapak arasında yer alan eser, 22 varaktan oluşmaktadır. 17 satırdan oluşan eserin varakları, 220×150 mm, cetvel ile etrafı sarılan metin kısmı ise 165×70 mm ebadındadır. Cetvelin kenarında bulunan صح ifadeleri, eserin kontrol edildiğine işaret etmektedir. Eserin kütüphane numarası PPN751190950 şeklindedir.

Zahriyede, müstensih'in ana metinde kullandığı kalemle farklı bir kalemle yazılmış bazı bilgiler mevcuttur. Kitabın isminin de bulunduğu bu varakta, Mustafa b. Yusuf hakkında birçok övgü ifadeleri mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: "vahîdu 'asrihî", "ferîdu dehrihî", "hâtimetül-muhaddisîn fî zamânihi", "mücedidü-ahkâmi'd-dîn bi-fikhihi ve beyânihi", vs.⁴⁵ Bu satırlar arasında müellif için "Ayasofya'da Muhaddis" vasfı da ifade edilmiştir ki, aslında, *es-Seyfû'l-meslûl* eserinin aksine, *Seyfû'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk* eserinin mukaddimesinde müellif kendini takdim ederken mutlak bir şekilde, Ayasofya'yı belirtmeden "el-Muhaddis" vasfını zikretmiştir.

Ayrıca aynı varakta, Berlin kütüphanesine ait damganın hemen üst kısmında bir mühür bulunmaktadır. Mührün net olmadığından tamamı okunamasa da baş kısmı şöyledir: "Muhammed Sâlih ..." Bununla birlikte, zahriyede bu eserin el-Hâc Ahmed b. Ömer Efendi'nin kitaplarından olduğunu ifade eden şu temellük kaydı da mevcuttur: "Min kütübî'l-fakîr ileyhi 'azze şânuhû el-Hâc Ahmed b. Ömer Efendi." Zikrettiğimiz bu iki isim, farklı kişilere ait olduğu aşikârdır. Netice olarak eserin, Almanya'ya götürülmeden önce bu iki şahıstan birine ait olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, nüshaların durumlarını şu tablo halinde özetlenebilir:

Nüsha	Müstensih	İstinsah Tarihi
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi	Şeyh Muhammed b. Şeyh Muhammed	-

⁴⁵ Mustafa b. Yusuf, *Seyfû'l-mülûk*, Berlin Ktp., nr. PPN751190950, vr. 1a.

Berlin Devlet Kütüphanesi	Muhammed b. Ömer el-Mısri el-Ezherî	6 Muharrem 1144
---------------------------	-------------------------------------	-----------------

Tablo 1: *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk*'ün Yazma Nüshaları

Bir sonraki bölümde müellif Mustafa b. Yusufu ilmi yönden daha iyi tanıyabilmek için çalışmamızın ana konusunu teşkil eden *es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı eseri incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ES-SEYFÜ'L-MESLÛL Lİ-REDDİ'L-CEHÛL İSİMLİ ESER

I. ESERİN TANITIMI VE MUHTEVASI

A. Eserin Tanıtımı

22 Rebîulâhir 1142 tarihinde telifi sona eren *es-Seyfü'l-meslûl*, Mustafa b. Yusuf'un iki eseri arasında daha kapsamlı olanıdır. 25 bölümden oluşan⁴⁶ ve konusu itibari ile *Seyfü'l-mülûk*'tan farklı olan *es-Seyfü'l-meslûl*, asıl olarak tek bir hadis üzerine yapılmış bir çalışmadır. Esas itibari ile eserde incelenecek olan hadisin hangi nedenlerden dolayı zayıf olduğunu izah etmek üzere kaleme alınan eser, çeşitli aşamalardan geçerek bir hadise nasıl hüküm verildiğini uygulamalı olarak görme imkânı sağlamaktadır.

Müellif, eserde hadis dışında başka ilimlerden de istifade etmektedir. Özellikle eserin yaklaşık kırk sayfasını (dolayısıyla beşte ikisini) teşkil eden ve müellifin "müstakil bir risale"⁴⁷ değerinde olduğunu ifade ettiği ilk bölümde, farklı farklı konuların işlendiğini görmek mümkündür. Örnek olarak kelim kitapları,⁴⁸ deliller ve taklit,⁴⁹ tevhidin anlamı,⁵⁰ vahdet-i vücûd,⁵¹ Cehmiyye ve Cehm b. Safvân,⁵² mantık ilmi,⁵³ aşırı Sûfîlerin kitapları,⁵⁴ Hızır,⁵⁵ gayb,⁵⁶ keramet,⁵⁷ müneccimlik,⁵⁸ vs. gibi konulara değinilmektedir.⁵⁹

Daha önce bahsi geçen ve *es-Seyfü'l-meslûl*'ün ana konusunu ve kaleme alınma sebebini teşkil eden hadis, Osmanlı alimlerince büyük bir öneme sahip olan⁶⁰ ve 10031

⁴⁶ *es-Seyfü'l-meslûl*'ü oluşturan bu bölümler çalışmamızın bir sonraki başlığında ele alınacaktır.

⁴⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 116a.

⁴⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 84a.

⁴⁹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 87a.

⁵⁰ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 91a.

⁵¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 91b.

⁵² Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 92a.

⁵³ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 93a.

⁵⁴ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 94a.

⁵⁵ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 96b.

⁵⁶ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 98b.

⁵⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 99b.

⁵⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 101a.

⁵⁹ İncelediğimiz eserin ilk bölümünde yer alan bu konular, müstakil olarak çalışılması gereken bir bölümdür.

⁶⁰ Mücteba Uğur, "el-Câmiu's-sagîr", *DİA*, VII, 113.

sürülmektedir. Nitekim Münâvî, *el-Câmi'u's-sagîr*'in üzerine yaptığı *Feyzû'l-kadîr* adlı şerhin muhtasarı olan *et-Teysîr*'de, ilgili hadis hakkında hasen derecesinde olduğunu beyan etmektedir.⁶⁷

Mustafa b. Yusuf, Münâvî'nin bu görüşünde hatalı olduğunu ve hangi sebeplerden dolayı bu hataya düştüğünü eserinde ele almaktadır.

B. Bölüm Başlıkları

Mustafa b. Yusuf, eserine besmele, hamdele ve bir mukaddime ile başladıktan sonra, eserini 25 bölüme ayırdığını ifade ederek⁶⁸ bölümlerin başlıklarını peş peşe zikretmektedir. Eserde yer alan bölüm başlıkları şunlardır:⁶⁹

1. الفصل الأول

1.1. بيان انقسام المحدثين قسمين: قسم يجري قواعد الحديث وصناعته وقسم يتساهل في ذلك وبالتساهل

يضعف عند أئمة ولو كان عالمًا صدوقًا مستجاب الدعوة وليًا

1.2. بيان عدم اعتماد:

1.2.1. بعض كتب الحديث

1.2.2. كتب الإسرائيليات

1.2.3. الكتب المخلوطة بالفلسفة والزندقة والإلحاد والغلو في التصوف الذي لا يعتبر عند المتشرعين

2. الفصل الثاني

تحقيق قاعدة الجرح والتعديل وتذليلها باعتبار الوضع الخاص الاصطلاحي لأئمة الحديث في ألفاظ

الجرح والتعديل

⁶⁷ Zeynüddîn Muhammed Abdürreâf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî Münâvî el-Haddâdî, *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sagîr*, 2 c., Riyad, Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfi'i, 3. bs., 1988, I, 62.

⁶⁸ Bazı bölümlerde, başlığında belirtilmeyen birçok konunun da ele alındığı görülmektedir.

⁶⁹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 72a-79a.; Bu bölümde Halet Efendi nüshası kaynak olarak alınmıştır. Diğer nüshalarda anlamı değiştirmeyecek şekilde küçük farklılıklar bulmak mümkündür. Ancak konumuz eserin tahkiki olmadığı için, bu farklılıkları beyan etme ihtiyacı duyulmamıştır. Ayrıca cümle içinden çıkartılan konu başlıklarının başında bulunan و في, و ثم gibi harfleri hazfetmeye, gerektiği yerlerde ise anlam bütünlüğünü korumak için bazı kelimeleri ilave etmeye özen gösterilmiştir; Aynı bölümde bulunan ancak farklı konulara ait başlıkları ayırarak, alt alta sunmanın daha faydalı olacağını düşünerek, fihrist kısmı bu şekilde sunulmuştur.

3. الفصل الثالث

تدقيق قاعدة تعارض الجرح والتعديل في راو واحد حيث يقدم الجرح على التعديل

4. الفصل الرابع

4.1. □ ياق حديث الديلمي الذي هو موضوع هذه الر□الة ب□ناده وذكر جميع رجاله

4.2. □ بيان □ تقادة ضعفه من عموم كلام الحافظ السيوطي في الجامع الكبير إجمالاً

4.3. □ الإشارة إلى وهم المناوي حيث حسنه في شرحه الصغير

5. الفصل الخامس

إيضاح قاعدة إذن أئمة الحديث لمن يشتغل بالتحديث أن يضعف متن الحديث بناءً على ضعف □ناده ولو كان للمتن □ناد آخر صحيح أو حسن

6. الفصل السادس

6.1. □ كشف ضعف □ناد حديث الديلمي الموضوع لهذه الر□الة أولاً وبالذات على وجه التفصيل

6.2. □ إيضاح معنى صدوق بوضع أئمة الحديث

6.3. □ إيضاح اشتمال رواة هذا الحديث على وهم واختلاط وتدليس وعننة وطعن باختلال الصلاة

6.4. □ إيضاح فهم كلام الحافظ ابن حجر ونقل ذم الحافظ السيوطي من لم يفهم كلام الحافظ ابن حجر بسبب عدم الوقوف على الاصطلاح مع الحرمة واللعن

7. الفصل السابع

7.1. □ بيان من يحتج بروايته وذكر شروط الصحيح والحسن معاً مع المغايرة بينهما بشيء واحد فقط وانقسام كل منهما لذاته ولغيره

7.2. □ ذكر أنواع الضعيف وانقسامها إلى ما يجبر بالتحسين لغيره وإلى ما لا يجبر أصلاً

8. الفصل الثامن

8.1. □ بيان معنى الاعتبار في اصطلاح أئمة الحديث وذكر التابع والشاهد وانقسامهما إلى تام وقاصر ومطلق ومقيّد

8.2. □ بيان عدم إمكان الاعتبار بانقراض الحقاظ الذين آخروهم الحافظ السيوطي مع ظهور معنى قولي في الجواب "لا يعتبر"

9. الفصل التاسع

9.1. □ بيان وهم تحسين المناوي حديث الديلمي

13. الفصل الثالث عشر

- 13.1. بيان معنى قولنا في الجواب "ولا يعتمد عليه" مع بيان كون حديث الديلمي ليس من فضائل الأعمال
- 13.2. إيضاح غلط من لا إدراك له حيث لم يفرق بين التوحيد والأعمال وبيان □ تدلال عليه بنص الإمام الأعظم في الفقه الأكبر
- 13.3. بيان الفرق بين الاعتماد والجواز
- 13.4. بيان جواز العمل بالحديث الضعيف في فضائل الأعمال بشروط مخصوصة

14. الفصل الرابع عشر

- 14.1. بيان معنى قولنا في الجواب "ولئن □ لمت صحته فرضًا وتقديرًا فهو محمول على بعض العصاة"
- 14.2. بيان ضابط التأويل الصحيح من التأويل الفل □ د مع ذكر بعض الأحاديث المن □ بة لحديث الديلمي ونقل أقوال العلماء فيها
- 14.3. بيان تناقض كلام المناوي في شرح بعضها مع عدم منافاة ذلك لأصل علمه وعمله لأن التساهل شيء آخر والإشارة إلى عدم اعتماد المناوي تصحيح وتحسين الحافظ السيوطي وإلزام المناوي برد ما حسنه هو بالطريق الأولى

15. الفصل الخامس عشر

- 15.1. الفرق بين من يتكلم بالقواعد فيخطئ حيث لا يعاب لبذله و □ عه
- 15.2. الفرق بين من يتكلم بالتخمين حيث يعاب ويلزم ويؤدّب مع حرمة ذلك ولعنه لتكلمه بلا علم
- 15.3. إيضاح جهل من ادعى أن حديث الديلمي المتقدم أخرجه مسلم بلفظ كذا وكذا وعدم إدراكه اصطلاح الجامع الكبير والصغير

16. الفصل السادس عشر

- إقامة الدليل على مغايرة معنى حديث مسلم لمعنى حديث الديلمي بأقوال الأئمة النووي و عياض والقرطبي والتنبيه على من حرف معنى كلام القرطبي حيث نقله المحرف مستدلاً به على اتحاد معنى الحديثين مع التنبيه على رجوع القرطبي عن أصل ما تمسك به المحرف

17. الفصل السابع عشر

- ال □ تدلال ببعض الأحاديث المعتبرة على أصل تعذيب بعض العصاة ممن يدخل النار كما هو مذهب أهل السنة

18. الفصل الثامن عشر

إيضاح التنبيه بطريق التفصيل على ما وقع في التذكرة للإمام القرطبي حيث قرر في حديث أبي عبيد المروي في مسلم كلاماً ثم رجع عنه بعد ورقات عديدة ولم أقف على من نبّه عليه بل وقفت لبعض الحفاظ على تلخيص كلامه المرجوع عنه والمرجع إليه تلخيصاً موهماً اعتمادهما معاً واعتبر بعض المحرفين بالمرجع عنه ولم يقف على المرجوع إليه

19. الفصل التاسع عشر

نقل بعض أحاديث ظاهرها غير مراد منه العموم ونقل بعض أقوال الأئمة في ذلك

20. الفصل العشرون

الإشارة إلى قاعدة جمع الأئمة والمتون وحمل بعضها على بعض إذا كانت متعلقة بأصل مسألة الباب كما يستعمله فحول أئمة الحديث

21. الفصل الحادي والعشرون

21.1. ذكر قاعدة جمع أحاديث الباب والنظر في زيادات الرواة الثقة ونقصانهم
21.2. بيان تخريج حديث الديلمي على هذه القاعدة حيث أشار إليه الحافظ ابن حجر بقوله وأصل الحديث في مسلم

22. الفصل الثاني والعشرون

بيان دلائل كتم الأحاديث المشككة على العامة خوفاً من تشويش عقولهم وعقائدهم وطلب اقتصار لهم على الواضح الجلي

23. الفصل الثالث والعشرون

ذكر حاصل المقصود من الرقعة إجمالاً مع تنزيله بالإشارة إلى أصل دليل صحة الجمع بين الأحاديث المتنافية في أحوال العصاة من التمسك بأثر الإمام علي رضي الله عنه

24. الفصل الرابع والعشرون

ذكر بعض الأحاديث المشتملة على الرجاء وحده وعلى الخوف وحده وعليهما معاً وعلى دخول الجنة لا بالعمل ولو الأنبياء

25. الفصل الخامس والعشرون

25.1. ذكر دليل عدم المطالبة بالدليل من مدعي العلم الضروري والطالبة به من مدعي العلم النظري أو مدعي الظن مع الاكتفاء منهما بأقل الأدلة وفي الإشارة إلى اصطلاح الحافظ السيوطي في جامعيه الكبير والصغير مع الختم ببعض الأحاديث الاعتذار

25.2. بعض الأحاديث ذم الحسد

25.3. حديث وعيد من يتعاطى العلم للأغراض الدنيوية

25.4. حديث تجهيل من يدعي العلم

25.5. حديث أعلم الناس

25.6. حديث وعيد كاتم العلم

II. ESERİN NÜSHALARI

Bu başlık altında incelenecek olan *es-Seyfü'l-meslûl* adlı eserin üçü Süleymaniye, biri ise Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmak üzere, toplam dört nüshası bilinmektedir.

Müellif nüshasına sahip olunmasa da eserin telif tarihinden yaklaşık 3 sene sonra istinsah olunan Lala İsmail nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde mevcuttur.

Nüshaların incelenmesine geçmeden önce, her bir nüshanın metninin eksiksiz ve okunaklı olduğu ifade edilmesi gerekir. Ayrıca, hâmişlerinde bulunan tashih notları, her bir nüshanın kontrol edildiğini göstermektedir.

A. Lala İsmail Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi'nin Lala İsmail bölümünde bulunan nüsha, 687 numaralı mecmuanın 17b ve 95a sayılı varaklar arasında yer almaktadır. 25 satırdan oluşan her bir varak, 200×135 (160×80) mm ebadındadır.⁷⁰

es-Seyfü'l-meslûl'ün de içerisinde bulunduğu mecmuada, 14 eserin tamamı aynı kişi tarafından kaleme alınmasına rağmen müstensih'in ismi belirtilmemiştir. Ayrıca, ilgilenilen eserle birlikte mecmuada yer alan diğer eserlerin de istinsah tarihleri belirtilmemektedir. Ancak mecmuada bulunan eserlerin bazı müellifleri, eserlerini tamamladıkları tarihi kaydetmişlerdir. Bunların arasında en geç tarihli olan h. 1136 tarihinde kaleme alınan Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl en-Nâblusî'ye (ö. 1143/1731) ait olan *Kasîde fî esmâi'llâhi'l-hüsnâ* adlı eserine aittir.⁷¹ Ancak *es-Seyfü'l-*

⁷⁰ Tırnak arasında belirtilen ebat, metin bloğu çerçevesinin ölçüsüdür.

⁷¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 687, vr. 3a.

meslûl'ün h. 1142'de yazıldığı bilindiğinden dolayı, bu kayıt, mecmuanın hangi tarih aralığında kaleme alındığı hususunda bir fayda sağlamamaktadır.

Eserin zahriyesinde bir temellük yazısı ile birlikte bir mühür bulunmaktadır. Temellük ifadesi mecmuanın Ahmed b. el-Hâc Abdullâh el-Kefevî'ye ait olduğunu bildirmektedir. Ancak bu yazı mühürden önce yazılmıştır. Nitekim mühürde kitabın Sultan Abdülhamit Han'ın kütüphanesine vakfedildiğini ifade eden şu yazı mevcuttur: "Allah Te'âlâ'ya hamd merhûm Lala İsmâîl Efendi'nin tebrikân Cennet-mekân Firdevs-âşiyân Sultan Abdülhamid Hân tanı beratı hazretlerinin kütüphanelerine vakfeylediği kütübü nefisedir."

B. Halet Efendi Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi'nin Halet Efendi bölümünde bulunan nüsha, 41 numaralı mecmuanın 74b ve 177b⁷² sayılı varakları arasında yer almaktadır. 19 satırdan oluşan her bir varak, 297×171 (165×85) mm ebadındadır.

İlgili nüsha Halil b. İbrahim tarafından 7 Muharrem 1189 tarihinde nesih hattı ile istinsah edilmiştir.

Ayrıca eserin 3a numaralı varağında 3 adet mühür bulunmaktadır. Halet Efendi'ye ait mühürde h. 1236 tarihi ile birlikte şu Farsça ibareler yer almaktadır:

الهي جمع كتب کرده اهل وحدت را بده بد □ ت يمينش كتاب حالت را⁷³

Eserin hamisinde bazı kelimelerin açıklaması ve hareke bilgisi görülmektedir. Bu bilgilerin müstensih tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu bilgiler elimizde bulunan diğer nüshalarda bulunmamaktadır. Müstensih birkaç kelime hariç, aktardığı kelimeler hakkındaki açıklamaların kaynağını da zikretmektedir. Bunlar arasında, Ebû Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî'ye (ö. 666/1268'den sonra) ait olan *Muhtarü's-sihâh*⁷⁴ ile Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-*

⁷² Varakları numaralandırma esnasında 3 farklı yerde hata yapıldığı görülmektedir: 1) 84 numaralı varak atlanmıştır. 2) İki varakta 112 numarası mevcuttur. 3) İki varakta 170 numarası mevcuttur. Netice olarak, hatalı olan ama eserde yazılı olan sayıları itibara alacak olursak, eser 74b ve 174b sayılı varaklar arasında bulunmaktadır.

⁷³ Allahım, vahdet ehlinden olup kitap toplayanların hal kitaplarını (amel defterlerini) sağ ellerinden ver.

⁷⁴ Örnek için bkz. Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 112b.

Kâmûsü'l-muhît adlı sözlükleri görmek mümkündür. Ayrıca Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bazı kelimelerin açıklamaları da mevcuttur.⁷⁵

Halet Efendi, Hüdai Efendi ve Topkapı nüshalarında olduğu gibi 22. bölümün başlığı eserde yer almamaktadır. Bu başlık ilgi nüshanın 168b numaralı varanın 10. satırın başında bulunması gerekmektedir.

C. Hüdai Efendi Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi'nin Hüdai Efendi bölümünde yer alan nüsha, 92 varaktan oluşan müstakil bir kitap halinde 160 numara altında kaydedilmiştir.⁷⁶ 23 satırdan oluşan her bir varak, 200×140 (150×70) mm ebadındadır.

Müstensihin kim olduğu bilinmemektedir; ancak eserin sonunda bulunan ifadelerden görüldüğü üzere Mustafa b. Yusuf'un öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷

11 Şaban 1145'te istinsahı tamamlanan bu nüsha, -istinsah tarihi bilinen nüshalar arasında- eserin telif edildiği 22 Rebûlâhîr 1142 tarihine en yakın olma özelliği ile öne çıkmaktadır.

Kitabın zahriyesinde 2 adet mühür bulunmaktadır. Bir tanesi es-Seyyid Muhammed Rüş(?)'a ait olup yanında h. 1258 tarihi kaydı görülmektedir. Diğer mühür ise h. 1334 tarihli olup, Hüdai Efendi'ye aittir.

Bir önceki bölümde görüldüğü üzere, müellif eserini 25 bölüme ayırmıştır ve bu bölümlerin başlıklarını eserin başında bir arada zikretmiştir. Ancak Hüdai Efendi nüshasının başında, diğer nüshalarda olduğu gibi 25 bölümün isimleri zikredilmesine rağmen, eserin içerisinde 28 bölüm bulunmaktadır. Bu farklılığın daha iyi anlayabilmek için diğer 3 nüshaya bakıldığında, bu durumun sadece Hüdai Efendi nüshasına özel olduğu görülmekte ve bir hata eseri olduğu anlaşılmaktadır.

Farklılığın nerden başladığını öğrenmek üzere, eser içerisinde bulunan başlıkları diğer nüshalarla karşılaştırıldığı vakit, hatanın 18. bölümden itibaren başladığı görülmektedir. Nitekim, diğer nüshalardan farklı olarak, Hüdai Efendi nüshasında

⁷⁵ Örnek için bkz. Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 171b.

⁷⁶ Süleymaniye Kütüphanesi kataloğunda, eser adı yanlış olarak "usûlü'l-hadîs" olarak kaydedilmiştir. (24/07/2017)

⁷⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 93b.

18.⁷⁸ ve 19.⁷⁹ bölümlerine birer tane, 25. bölüme ise iki bölüm ilave edildiği görülmektedir.⁸⁰ Ancak bu başlıkların ne siyak sibak açısından yerinde olduklarını ne de müellifin genel adeti olan, her bölümün numarasını verdikten sonra başlığın ismi zikredilmesi metoduna uymaktadır.

Hüdai Efendi nüshasında bulunan bu ilavelerin yanında, Lala İsmail nüshası hariç diğer 3 nüshada, 22. bölümün başlığı yazılmamıştır. Ancak, Halet Efendi ve Topkapı nüshalarından farklı olarak, Hüdai Efendi nüshasında sayım kaldığı yerden devam etmektedir. Şöyle ki, Halet Efendi ve Topkapı nüshalarında bölüm sayıları 21'den 23'e geçmesine rağmen, Hüdai Efendi nüshasında bölüm sayıları aralıksız devam etmektedir.

Bu durumda, eserin başında zikredilen sıraya göre Hüdai Efendi nüshasında bulunan bölümlerin sıralaması şu şekildedir: 19. sırada olması gereken bölüm 21., 20. sırada olması gereken bölüm 22., 21. sırada olması gereken bölüm 23., 23. sırada olması gereken bölüm 24. ve 25. sırada olması gereken bölüm ise 26. sırada bulunmaktadır.

Hüdai Efendi nüshası hakkında zikredilebilen bir diğer özellik ise, nüshanın sonu ile ilgilidir. İncelenen nüsha, diğer nüshalara göre farklı bir şekilde sonlanmaktadır. Nitekim, 3 nüshada müellif kitabın sonunda eseri yazdığı tarihi zikretmeden önce, Hz. Peygamber'e, âline ve ashabına salât ve selam getirmektedir. Ancak Hüdai Efendi nüshasında zikrettiklerimize ilave olarak, Hulefâ-i Râşidîn'e, Aşere-i Mübeşşere'ye, tabiinlere, İmam Ebû Hanife'ye, İmam Şâfiî'ye, İmam Mâlik'e, İmam Ahmed b. Hanbel'e, İmam Ebû Yusuf'a, İmam Muhammed'e, İmam Züfer'e ve birçok zümreye dua edilmektedir. Bu ilavelerin asıl metinden olmayıp, müstensih tarafından eklenmiş olma ihtimali büyüktür. Nitekim ardından, Mustafa b. Yusuf'a dua ederek ondan övgü ile bahsetmekte ve bu şekilde istinsah çalışmasını sonlandırmaktadır.

⁷⁸ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 81b.

⁷⁹ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 83b.

⁸⁰ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160, vr. 92a.

D. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Nüshası

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nin Hazine Kitaplığı bölümünde bulunan nüsha, 52 numaralı mecmuanın 1b ve 115b sayılı varakları arasında yer almaktadır. 21 satırdan oluşan her bir varak, 216×135 (141×67) mm ebadındadır.

Seyfü'l-mülûk eserinin Topkapı nüshası incelenirken de zikredildiği üzere, 52 numaralı mecmua, Mustafa b. Yusuf'a ait iki eser olan *Seyfü'l-mülûk* ve *es-Seyfü'l-meslûl*'ü bir arada barındırmaktadır.

Eserin istinsah tarihi ve müstensihî belirtilmemiştir. Ancak aynı kalemle yazılan ve hemen peşinde yer alan *Seyfü'l-mülûk* eserinin müstensihî belirtildiği için, incelenen nüshanın da aynı kişi tarafından yani Şeyh Muhammed b. Şeyh Muhammed b. Şeyh Hüseyin b. Şeyh Veliyüddîn el-Gölhisârî⁸¹ tarafından istinsah edildiği düşünülmektedir.

Halet Efendi ve Hüdai Efendi nüshaları için de ifade edildiği gibi, bu nüshada 107b numaralı varağın son satırında bulunan بعض العصاة ifadesinin ardından yer alması gereken 22. bölümün başlığı bulunmamaktadır. Eserde hiçbir temellük kaydına rastlanılmamıştır.

Netice olarak, nüshaların durumlarını şu tablo halinde özetlenebilir:

Nüsha	Müstensih	İstinsah Tarihi
Lala İsmail	-	-
Halet Efendi	Halil b. İbrahim	7 Muharrem 1189
Hüdai Efendi	-	11 Şaban 1145
Topkapı Sarayı	Şeyh Muhammed b. Şeyh Muhammed	-

Tablo 2: *es-Seyfü'l-meslûl li-reddi'l-cehûl*'ün Yazma Nüshaları

Bir sonraki bölümde Mustafa b. Yusuf'un eserinde kullandığı kaynaklar hakkında bilgi verilecektir.

⁸¹ Mustafa b. Yusuf, *Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine nr. 52, v. 138b.

III. MÜELLİFİN KAYNAKLARI

Mustafa b. Yusuf eserinde önceki eserlerden pek çok nakilde bulunmaktadır. Nitekim bu durumu mukaddimesinde açıkça ifade ederek, görüşlerini deliller ve imamlardan nakillerde bulunarak beyan edeceğini belirtmiştir.⁸²

Bu bölümde, müellifin kullandığı kaynakları ele aldıktan sonra, kaynak kullanımında nasıl bir yol izlediği incelenecektir.

A. Müellifin Kullandığı Kaynaklar

Mustafa b. Yusuf'un eserinde kullandığı kaynakları tespit etmek üzere, kaynak teşkil eden her nakil incelenmiştir. Müellifin doğrudan yararlandığı eserleri "Ana Kaynaklar" başlığı altında, ismini zikrettiği halde doğrudan yararlanmadan dolayı bir şekilde (yani ana kaynaklar vasıtasıyla) nakilde bulunduğu kaynakları ise "Dolaylı Yoldan Başvurulan Kaynaklar" başlığı altında sunulacaktır.

1. Ana Kaynaklar

Bu başlık altında Mustafa b. Yusuf'un yaptığı nakillerin, bizzat naklin yapıldığı kitaplarda bulunan ibarelerle kıyaslanarak elde edilen sonuçlara göre, doğrudan yararlandığı tespit edilebilen eserler zikredilmiştir. Bir araya getirilen söz konusu bu kaynaklardan daha kolay istifade edebilmek üzere, her bir eseri konusuna göre tasnif ederek şu 6 bölüm altında toplanmıştır: Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam/Akaid, Mantık ve Muhtelif Konular.⁸³ Listenin sonunda, kaynakların kullanım yoğunluğunu görebilmek üzere bir tablo sunulmaktadır.

a. Tefsir

- *Tefsîrü'l-celâleyn*: Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî (ö. 864/1459) ve Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505).

⁸² Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 75b.

⁸³ Bu çalışmamızda kitap isimlerinin yanında, Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden istifade edilerek, müelliflerin isimleri ve vefat tarihlerinin zikredilmesine özen gösterilmiştir.

b. Fıkıh

- *el-Envâr li-a'mâli'l-ebrâr*: Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî (ö. 779/1377 [?]).

c. Hadis

(1) Hadis Usulü

i. Elfiyyetü'l-ırâkî ve Şerhleri

- *Elfiyyetü'l-ırâkî (Tebsiratü'l-mübtedî ve tezkiratü'l-müntehî)*: Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân (ö. 806/1404),
- *Şerh Elfiyyetü'l-ırâkî*: Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân (ö. 806/1404),
- *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî Şerhi'l-elfiyye*: Bikaî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî (ö. 885/1480),
- *Fethü'l-bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-ırâkî*: Zekerîyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî,
- *el-Yevâkît ve'd-dürer fî şerhi Nuhbet'ibn-i Hacer*: Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûreddîn Alî el-Haddâdî (ö. 1031/1622).

ii. Nuhbeti'l-fiker ve Şerhleri

- *Nuhbetü'l-fiker*: İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449),
- *Nüzhetü'n-nazar fî tavidhi Nuhbeti'l-fiker*: İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449),
- *Kazâ'ü'l-vatar min Nüzheti'n-nazar fî tavidhi Nuhbeti'l-fiker*: Lekânî, Ebû İshâk (Ebü'l-İmdâd) Burhânüddîn İbrâhîm b. İbrâhîm b. Hasen (ö. 1041/1632).

iii. Ulûmü'l-hadîs ve Şerhi

- *Ulûmü'l-hadîs*: İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245),
- *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti'bni's-Salâh*: Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân (ö. 806/1404).

(2) Hadis Kitapları

- *Müsnedü Firdevsi'l-ahbâr*: Deylemî, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr (ö. 558/1163),
- *Cem'ü'l-cevâmi'*: Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505),
- *el-Câmi'u's-sagîr*: Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505).

(3) Hadis Şerhleri

- *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*: Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277),
- *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*: İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449),
- *Bedrü't-tâli' fî halli Cem'i'l-cevâmi'*: Celâlüddîn el-Mahallî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî (ö. 864/1459),
- *İrşâdü's-sârî*: Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 923/1517),
- *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*: Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî (ö. 1031/1622).

(4) Rical

- *el-Cerh ve't-ta'dîl*: İbn Ebi Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938),
- *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*: Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fâriki ed-Dımaşki (ö. 748/1348),
- *Lisânü'l-mîzân*: İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed (ö. 852/1449).

d. Kelam/Akaid

- *el-Vasiyye*:⁸⁴ Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767),
- *Şerhu vasiyyeti'l-Îmâmi'l-A'zam*: Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî (ö. 786/1384).

e. Mantık

- *es-Süllemü'l-münevrak fî 'ilmi'l-mantık*: Abdurrahmân el-Ahdarî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Seyyidî Muhammed es-Sagır el-Ahdarî el-Bentiyûsî (ö. 983/1575-76).

f. Muhtelif Konular

- *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*: Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071),
- *eş-Şifâ bi-ta'rîfî hukûki'l-Mustafâ*: Kâdî 'Îyâz, Ebü'l-Fazl 'Îyâz b. Mûsâ b. 'Îyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149),
- *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve'l-âhira*: Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh (ö. 671/1273),
- *el-Hâvî li'l-fetâvî*: Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505),
- *Îtmâmü'd-dirâye li kurrâ'i'n-nikâye*: Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505).

Kıtap	Kullanım Sayısı	Örnek
<i>Fethü'l-bârî</i>	102	139a; 161a
<i>Şerh Elfiyyetü'l-ırâkî</i>	22	116b; 140b
<i>Elfiyyetü'l-ırâkî</i>	21	79b; 116a
<i>Nüzhetü'n-nazar</i>	14	117a; 137a

⁸⁴ Müellif eserinde Ebu Hanife'nin *el-Fıkhu'l-ekber* adlı kitabından bir alıntı yaptığını zikretse de, nakledilen ilgili metin incelendiğinde, sadece Ebu Hanife'nin *el-Vasiyye* adlı eserinde mevcut olduğundan dolayı, kanaatimizce doğru olan kitabın ismini kaynaklar listesine almayı tercih ettik.

<i>Ulûmü'l-hadîs</i>	6	124b; 135b
<i>Lisânü'l-mîzân</i>	5	80b; 120b
<i>Feyzü'l-kadîr</i>	4	80a; 126a
<i>Îrşâdü's-sârî</i>	4	82a; 115a
<i>et-Tezkire</i>	4	158b; 159b
<i>Cem'ü'l-cevâmi'</i>	3	80a; 147a
<i>el-Hâvî</i>	3	128a; 161a
<i>el-Minhâc</i>	3	149b; 160a
<i>Mîzânü'l-i'tidâl</i>	3	79a; 119a
<i>en-Nüketü'l-vefiyye</i>	3	82b
<i>eş-Şifâ</i>	3	94b; 96b
<i>et-Takyîd ve'l-îzâh</i>	3	133b; 150b
<i>Bedrü't-tâli'</i>	2	100b; 140a
<i>el-Cerh ve't-ta'dîl</i>	2	124b; 127a
<i>Müsnedü firdevsi'l-ahbâr</i>	2	121b; 122a
<i>es-Süllemü'l-münevrak</i>	2	93a; 148a
<i>el-Yevâkît ve'd-dürer</i>	2	124a; 130a
<i>el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî</i>	1	81a
<i>el-Envâr</i>	1	95b
<i>Fethü'l-bâkî</i>	1	123a
<i>İtmâmü'd-dirâye</i>	1	94b
<i>Kazâ'ü'l-vatar</i>	1	119a

<i>Şerhu Vasiyyeti'l-İmâmi'l-A'zam</i>	1	145a
<i>Tefsîrû'l-celâleyn</i>	1	162a
<i>el-Vasiyye</i>	1	145a

Tablo 3: Kaynakların Kullanımına Göre Sıralaması ve Örnekler

2. Dolaylı Yoldan Kullanılan Kaynaklar

Bu başlık altında ise Mustafa b. Yusuf'un dolaylı yoldan kullandığı kaynaklar yer almaktadır. Nitekim "Nakillerin Genel Özellikleri ve Uygulanan Yöntemler" başlığı altında inceleneceği üzere, müellif doğrudan kullanmadığı bazı eserlerden az önce zikredilen "Ana Kaynaklar" aracılığıyla istifade ederek nakillerde bulunmuştur. Bir araya getirilen dolaylı yollardan kullanılan kaynaklardan daha kolay istifade edebilmek üzere, her bir eseri konusuna göre tasnif ederek şu 4 bölüm altında toplanmıştır: Tefsir, Hadis, Kelam/Akaid ve Muhtelif Konular.⁸⁵

a. Tefsir

- *Me'âlimü't-tenzîl*: Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122) (Ana kaynak: *en-Nüketü'l-vefîyye*).⁸⁶

b. Hadis

(1) Hadis Kitapları

- *el-Musannef*: Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*: İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) (Ana kaynak: *Lisânü'l-mîzân*),

⁸⁵ Bu çalışmamızda kitap isimlerinin yanında, Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden istifade edilerek, müelliflerin isimleri ve vefat tarihlerinin zikredilmesine özen gösterilmiştir.

⁸⁶ Müellifinin vefat tarihinin ardından Mustafa b. Yusuf'un istifade ettiği ana kaynak zikredilmektedir.

- *Şu'abü'l-îmân*: Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *et-Tuyûriyyât*: Silefî, Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe (ö. 576/1180) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *İhbârü'l-ahyâ' bi-ahbâri'l-İhyâ'*: Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdirrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404) (Ana kaynak: *Feyzü'l-kadîr*).

(2) Hadis Şerhleri

- *el-Müfhim şerhu Sahîhi Müslim*: Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî (ö. 656/1258) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*).

c. Kelam/Akaid

- *Halku ef'âli'l-'ibâd*: Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *Kitâbü't-tevhîd ve isbâtü sıfâtî'r-rab*: İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî (ö. 311/924) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *er-Red 'ale'l-cehmiyye*: İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *el-Esmâ' ve's-sıfât*: Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (ö. 458/1066) Ana kaynak: (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *el-İ'tikad ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*: Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *Ebkârü'l-efkâr*: Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (ö. 631/1233) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*).

d. Muhtelif Konular

- *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*: Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *el-Fark beyne'l-fırak*: Ebû Mansûr Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),
- *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*: İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*),

- *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fadlihî*: İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071),
- *Fazlû'l-hayl*: Dimyâtî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasen (ö. 705/1306) (Ana kaynak: *Fethü'l-bârî*).

3. Kaynak Değerlendirmesi

Görüldüğü üzere, Mustafa b. Yusuf doğrudan ve dolaylı yoldan olmak üzere birçok eserden istifade etmiştir. En çok kullanılan ana kaynak hiç şüphesiz İbn Hacer'in *Fethü'l-bârî* adlı eseridir. Bu eser özellikle *es-Seyfü'l-meslûl*'ün ilk bölümünde kullanılmıştır. Öte yandan, "Dolaylı Yoldan Kullanılan Kaynaklar" başlığı altında toplanılan eserlerin naklinde de kullanılmıştır.

En çok kullanılan ana kaynaklar arasında hadis usulü bölümünden Irâkî'nin *Elfiyye*'si ve ona yazdığı şerhi *Şerh Elfiyyetü'l-irâkî* bulunmaktadır. Mustafa b. Yusuf, neredeyse her hadis usulü ile ilgili konu işlediğinde mutlaka Irâkî'nin bu konudaki beyitlerine yer verir ve ardından kendi beyitlerine yazdığı şerhini paylaşır.

Bundan sonra en çok kullanılan bir diğer ana kaynak ise İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetü'l-fiker* ve şerhi *Nüzhetü'n-nazar* gelmektedir.

Mustafa b. Yusuf genel olarak işlediği konu ile ilgili destekleyici nakiller aktarmaktadır. Ancak nadir de olsa bir fikri eleştirmek üzere nakillerde de bulunduğu görülmektedir.⁸⁷ Bu konuya daha önce açıklık getiren Mustafa b. Yusuf, eserinin mukaddimesinde belirttiği gibi, görüşlerini nakillerle beyan edeceğini ifade etmiştir.⁸⁸

B. Nakillerin Genel Özellikleri ve Uygulanan Yöntemler

Müellif bazen nakillerin kime ait olduğunu açıkça ifade etmese de eserde bulunan görüşlerin ve nakillerin sahiplerini çoğu zaman zikretmektedir. Eserde genel itibariyle söz sahibinin ismi ve eseri ifade edildiği gibi sadece söz sahibinin ismi ifade edilen nakiller de bulmak mümkündür.⁸⁹

⁸⁷ Örnek olarak Bkz. Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 118a.

⁸⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 75b.

⁸⁹ Örnek olarak, Mustafa b. Yusuf, İbn Salah'ın *Ulümü'l-hadîs*'inden nakilde bulunduğu vakit kitap ismi zikretmeyerek sadece İbn Salah'ın ismini zikreder. Bkz. Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 124b, 128a, 131b, 135b, vs.

es-Seyfû'l-meslûl'de bulunan nakiller incelendiğinde, alıntılarının her zaman doğrudan ana kaynaklardan yapılmadığını görmek mümkündür. Şöyle ki, bazı yerlerde: "filan müellif filan kitabında şöyle demiştir" şeklinde ifadeler kullanıldığında, Mustafa b. Yusuf'un bu sözleri doğrudan zikrettiği kitaptan aldığı anlaşılmamalıdır. Bilakis, bu şekilde ifade ettiği metinlerin birçoğunun zikredilen asıl kaynaktan alınmadığını ve ikincil bir eserden alındığını görmek mümkündür.

Bu durumu açıklamak üzere iki örnek incelenecektir. Aralarında farklılık bulunmadığını göstermek üzere bir tanesi "söz sahibinin ismi ve zikredilen edilen", diğeri ise "yalnızca söz sahibinin ismi zikredilen" bir alıntı örnek olarak incelenecektir. Son olarak müellifin nakilleri sonlandırmada kullandığı ibarelere yer verilecektir.

1. İlk Örnek: Söz Sahibinin İsmi ve Eseri Zikredilen Bir Nakil

Söz sahibinin ismi ile birlikte kitap ismi de zikredilen nakillerin her zaman doğrudan zikredilen ana kaynaktan yapılmadığı hususuna örnek olarak, eserin ilk bölümünde Mustafa b. Yusuf'un Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd* adlı kitabından naklettiği sözleri incelenecektir. Meseleyi tetkik etmek üzere, zikri gecen sözü Beyhakî'nin bizzat kendi kitabından aktardıktan sonra, müellifimizin bu nakli iktibas ettiğini savunduğumuz kitap olan *Fethü'l-bârî*'den ve son olarak Mustafa b. Yusuf'un kendi kitabında Beyhakî'den naklettiği ilgili ifadeleri sunulacaktır.

1) *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd* eserinde yer alan metin:

قلنا: وقد سلك بعض مشايخنا (1) رحمتنا الله وإياهم في إثبات الصانع وحدث العالم طريق الاستدلال بمقدمات النبوة ومعجزات الرسالة (2) لأن دلائلها مأخوذة من طريق الحس لمن شاهدها، ومن طريق □ تفاضة الخبر لمن غاب عنها، فلما ثبتت النبوة صارت أصلاً في وجوب قبول ما دعا إليه النبي صلى الله عليه و□ لم، وعلى هذا الوجه كان إيمان أكثر المستجيبين للرسول صلوات الله عليهم أجمعين (3) [...] بعث الله عز وجل فينا رسولا (4) نعرف نسبه وصدقه وعفافه (5) فدعا إلى أن نعبد الله (6) وحده لا نشرك به شيئاً [...] فتلا علينا تنزيلاً جاءه من الله عز وجل، لا يشبهه شيء غيره، فصدقناه وأماناً به، وعرفنا أن ما جاء به هو الحق من عند الله عز وجل (7)، ففارقنا عند ذلك قومنا وأذنوا، فقال النجاشي: هل معكم مما نزل عليه شيء تقرؤونه علي؟ قال جعفر: نعم، فقرأ (كهيعص) فلما قرأها بكى النجاشي حتى أخضل لحيته، وبكت □ أقفته حتى أخضلوا مصاحفهم، وقال النجاشي: إن هذا الكلام والكلام الذي جاء به مو□ى عليه السلام ليخرجان من مشكاة واحدة. قلنا: فهو لاء مع النجاشي وأصحابه □ تدلوا بإعجاز القرآن على صدق النبي صلى الله عليه و□ لم فيما ادعاه من الر□الة، فاكثفوا

به وآمنوا به وبما جاء به من عند الله، فكان فيما جاء به إثبات الصانع (8) وحدث العالم. أخبرنا أبو عبد الله الحافظ ثنا أبو العباس محمد بن يعقوب ...⁹⁰

2) *Fethü'l-bârî*'de yer alan metin:

وقال البيهقي في كتاب الاعتقاد: **سلك بعض أئمتنا** (1) في إثبات الصانع وحدث العالم طريق الاستدلال بمعجزات الرسالة (2) فإنها أصل في وجوب قبول ما دعا إليه النبي صلى الله عليه وسلم. وعلى هذا الوجه وقع إيمان الذين استجابوا للرسول (3) ثم ذكر قصة النجاشي وقول جعفر بن أبي طالب له: **بعث الله إلينا رسولا** (4) **نعرف صدقه** (5) **فدعانا إلى الله** (6) وتلا علينا تنزيلا من الله لا يشبهه شيء فصدقناه وعرفنا أن الذي جاء به الحق (7) الحديث بطوله، وقد أخرجه بن خزيمة في كتاب الزكاة من صحيحه من رواية بن إحق وحاله معروفة وحديثه في درجة الحسن، قال البيهقي فـ□ تدلوا بإعجاز القرآن على صدق النبي، فأمنوا بما جاء به من إثبات الصانع ووحدانيته (8) وحدث العالم [وغير ذلك مما جاء به الرسول صلى الله عليه وسلم لم في القرآن وغيره واكتفاء غالب من □ لم يمثل ذلك مشهور في الأخبار فوجب تصديقه في كل شيء ثبت عنه بطريق السمع ولا يكون ذلك تقليدًا بل هو اتباع والله أعلم].⁹¹

3) *es-Seyfü'l-meslûl*'de yer alan metin:

وقال البيهقي في كتاب الاعتقاد: **سلك بعض أئمتنا** (1) في إثبات الصانع وحدث العالم طريق الاستدلال بمعجزات الرسالة (2) فإنها أصل في وجوب قبول ما دعا إليه النبي صلى الله عليه وسلم وعلى هذا الوجه وقع إيمان الذين استجابوا للرسول (3) كما قال جعفر بن أبي طالب للنجاشي **بعث الله إلينا رسولا** (4) **نعرف صدقه** (5) **فدعانا إلى الله** (6) وتلا علينا تنزيلا من الله لا يشبهه شيء فصدقناه وعرفنا أن الذي جاء به الحق (7) فـ□ تدلوا بإعجاز القرآن على صدق النبي صلى الله عليه وسلم لم فأمنوا بما جاء به من إثبات الصانع ووحدانية (8) وحدث العالم [وغير ذلك مما جاء به الرسول صلى الله عليه وسلم لم في القرآن وغيره واكتفاء غالب من □ لم يمثل ذلك مشهور في الأخبار فوجب تصديقه في كل شيء ثبت عنه بطريق السمع ولا يكون ذلك تقليدًا بل هو اتباع] انتهى بنوع اختصار.⁹²

Bu metinler arasında görülen farklılıklar şu şekilde izah edilebilir:

□ لك بعض أئمتنا - Mustafa b. Yusuf, Beyhakî'den yaptığı naklin ilk başlarında ifadesini kullanmıştır. Bu ifade *Fethü'l-bârî*'de aynı şekilde geçtiği halde, naklin asıl kaynağı olan *el-İ'tikâd* kitabında بعض مشايخنا olarak görülmektedir.

⁹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-hidaye ila sebili'r-reşâd*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1424/2003, s. 15-17.

⁹¹ İbn Hacer Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, 13 c., y.y., Daru'l-Fikr, t.y., XIII, 353.

⁹² Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 90b.

- Ana kaynağa nazaran bir diğer farklılık ise, aynı cümlelerin devamında yer almaktadır: *el-İ'tikâd* kitabında الرَّسُولُ بِمَقْدَمَاتِ النَّبُوَّةِ وَمُعْجَزَاتِ الرَّسُولِ ibaresi mevcut olduğu halde, *es-Seyfû'l-meslûl*'de yine *Fethû'l-bârî*'de bulunan aynı şekliyle yani بِمَقْدَمَاتِ النَّبُوَّةِ kısmı atlanarak aktarılmıştır.

Üstte örnek olarak açıklanan lafız açısından bazı farklılıklar ile geri kalan farklılıkları özet halinde şu tabloda birleştirmek mümkündür:

İşaret	Beyhakî	Mustafa b. Yusuf	İbn Hacer
(1)	لَكَ بَعْضُ مَشَائِخِنَا	لَكَ بَعْضُ أُمَمَتِنَا	لَكَ بَعْضُ أُمَمَتِنَا
(2)	طَرِيقَ الْإِسْلَامِ تَدْلَالُ بِمَقْدَمَاتِ النَّبُوَّةِ وَمُعْجَزَاتِ الرَّسُولِ	طَرِيقَ الْإِسْلَامِ تَدْلَالُ بِمُعْجَزَاتِ الرَّسُولِ	طَرِيقَ الْإِسْلَامِ تَدْلَالُ بِمُعْجَزَاتِ الرَّسُولِ
(3)	وَعَلَى هَذَا الْوَجْهِ كَانَ إِيمَانُ أَكْثَرِ الْمُسْتَجِيبِينَ لِلرَّسُولِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ	وَعَلَى هَذَا الْوَجْهِ وَقَعَ إِيمَانُ الَّذِينَ رَجَعُوا إِلَى الرَّسُولِ	وَعَلَى هَذَا الْوَجْهِ وَقَعَ إِيمَانُ الَّذِينَ رَجَعُوا إِلَى الرَّسُولِ
(4)	بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِينَا رَسُولًا وَلَا	بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْنَا رَسُولًا وَلَا	بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْنَا رَسُولًا وَلَا
(5)	نَعْرِفُ نَسَبَهُ وَصَدَقَهُ وَعَفَافَهُ	نَعْرِفُ صَدَقَهُ	نَعْرِفُ صَدَقَهُ
(6)	فَدَعَا إِلَى أَنْ نَعْبُدَ اللَّهَ	فَدَعَانَا إِلَى اللَّهِ	فَدَعَانَا إِلَى اللَّهِ
(7)	وَعَرَفْنَا أَنَّ مَا جَاءَ بِهِ هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ	وَعَرَفْنَا أَنَّ الَّذِي جَاءَ بِهِ الْحَقُّ	وَعَرَفْنَا أَنَّ الَّذِي جَاءَ بِهِ الْحَقُّ
(8)	فَكَانَ فِيمَا جَاءَ بِهِ إِثْبَاتُ الصَّانِعِ	فَأَمَّنُوا بِمَا جَاءَ بِهِ مِنْ إِثْبَاتِ الصَّانِعِ وَوَحْدَانِيَّتِهِ	فَأَمَّنُوا بِمَا جَاءَ بِهِ مِنْ إِثْبَاتِ الصَّانِعِ وَوَحْدَانِيَّةِ

Tablo 4: Beyhakî, Mustafa b. Yusuf ve İbn Hacer'in Metinlerindeki Farklılıklar

Metin içerisinde bulunan bu kelime farklılıklarının yanında alıntının genel anlamıyla *Fethû'l-bârî*'den alındığını gösteren iki önemli husus daha vardır:

- Metinde yer alan Cafer b. Ebî Tâlib'den nakledilen sözlere gelince: *es-Seyfû'l-meslûl*'de tıpkı *Fethû'l-bârî*'de geçtiği gibi Cafer b. Ebî Tâlib'in sözleri وَعَرَفْنَا أَنَّ الَّذِي

فكان جاء به الحق ifadesinin ardından sonlandırılmıştır. Halbuki *el-İ'tikâd*'da hadisin tamamı yer almaktadır. Mustafa b. Yusuf hadisi ihtisar etmek istediği düşünülebilir ancak İbn Hacer ile aynı yerden bunu yapması dikkat çekmektedir.

- Bu nakille ilgili son nokta ise, alıntının son kısmı ile ilgilidir. Beyhakî فکان cümlesi ile sözlerine son vermesine rağmen, Mustafa b. Yusuf, İbn Hacer'in Beyhakî'den naklettiği sözlerden sonra kendi ifadelerini de naklin içine sehven dahil etmiştir. Şöyle ki, yaptığı nakli Beyhakî'nin değil İbn Hacer'in sözlerinden sonra انتهى ifadesi ile sonlandırmıştır. Halbuki غير ذلك مما جاء به ile başlayan kısım Beyhakî'nin değil, İbn Hacer'in bizzat kendi ifadeleridir.

es-Seyfü'l-meslûl ve *Fethü'l-bârî* eserleri arasında bulunan bu benzerliklerden de anlaşılacağı üzere, bu alıntının asıl kaynağı olan Beyhakî'nin kitabından değil, bilakis İbn Hacer'in eseri *Fethü'l-bârî*'den yapıldığı açıkça görülmektedir.⁹³

Sonuç olarak, istisna olmaktan uzak olan bu örnekte gördüğümüz üzere, Mustafa b. Yusuf bulunduğu bazı nakillerde, eserinde zikrettiği kaynaklardan doğrudan yararlanmayarak, dolaylı yollardan istifade ettiği görülmektedir.⁹⁴

Bu bölüm için tek bir örneğin meselenin izahı için yeterli olduğuna inanarak, meseleyi uzatmadan, kitap ismi zikredilmeden, sadece söz sahibinin ismi ifade edilerek yapılan nakillere intikal edilebilir.

2. İkinci Örnek: Kitap İsmi Zikredilmeden Yalnızca Söz Sahibinin İsmine Yer Verilen Nakiller

Müellif bazı nakillerde, söz sahibine atıfta bulunmakla iktifa ederek kitap adı zikretmemiştir. Bu durum, tıpkı bir önceki başlık altında incelendiği gibi mutlaka söz sahibine ait olan bir eserden doğrudan nakledildiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Nitekim müellifimizin bu nakli başka bir kitaptan aldığı örnekler de görülmektedir.

⁹³ Bizim buradaki gayemiz, bu şekilde bir nakilde bulunmanın doğru veya yanlış olduğu hususunu tartışmak değildir. Buradaki hedefimiz, doğru bir kaynak listesi oluşturabilmek için dikkat edilmesi gereken hususlara işaret etmektir.

⁹⁴ Bu durum istisnadan ibaret değildir. Birçok yerde bu durumla karşılaşmak mümkündür. Bu konuda farklı örnekler için bkz. Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 80a, 84a, 89a, 90b, 91b, 92a, 92b, 99a, 101b, 103b, 108b, 112b, 113b, 119a.

Bu husus hakkında, *es-Seyfû'l-meslûl*'de Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer İbn Kesir'den (ö. 774/1373) nakledilen bir sözü örnek olarak işlenebilir. İncelemeye geçmeden önce, naklin ana kaynağı olan İbn Kesir'e ait *Tefsîrû'l-Kurâni'l-'Azîm* kitabından, Mustafa b. Yusuf'un eserinde yer alan alıntının asıl kaynağı olan Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdü's-sârî* kitabından ve son olarak Mustafa b. Yusuf'un kendi kitabından örneğimizi teşkil eden sözün bulunduğu metinlere yer verilecektir:

1) *Tefsîrû'l-Kurâni'l-'Azîm*'de yer alan metin:

وإنما نبهت على ذلك لنلا يغتر بكثير مما ذكره جماعة من المفسرين عند هذه الآية من ذكر مدينة يقال لها: إرم ذات العماد، مبنية بلبن الذهب والفضة قصورها ودورها وبساتينها (1)، وإن حصباها لآلى وجواهر وترابها بنادق المسك وأنهارها سارحة وثمارها ساقطة ودورها لا أنيس بها وسورها وأبوابها تصفر ليس بها داع ولا مجيب (2)، وأنها تنتقل فتارة تكون بأرض الشام (3) وتارة باليمن وتارة بالعراق وتارة بغير ذلك من البلاد (4)، فإن هذا كله من خرافات الإسرائيليين من وضع بعض زنادقتهم ليختبروا بذلك عقول الجهلة من الناس أن تصدقهم في جميع ذلك.⁹⁵

2) *İrşâdü's-sârî*'de yer alan metin:

قال ابن كثير: [...] وأما ما ذكره جماعة من المفسرين عند هذه الآية من ذكر مدينة يقال لها إرم ذات العماد مبنية بلبن الذهب والفضة (1) وأن حصباها لآلى وجواهر وترابها بنادق المسك إلى غير ذلك من الأوصاف (2) وأنها تنتقل فتارة تكون بالشام (3) وتارة باليمن وأخرى بغيرهما من الأرض (4) فمن خرافات الإسرائيليين وليس لذلك حقيقة.⁹⁶

3) *es-Seyfû'l-meslûl*'de yer alan metin:

وقال الحافظ ابن كثير: وما ذكره جماعة من المفسرين من ذكر مدينة يقال لها إرم ذات العماد مبنية بلبن الذهب والفضة (1) وأن حصباها الآلى والجواهر وترابها بنادق المسك إلى غير ذلك من الأوصاف (2) وأنها تنتقل فتارة تكون بالشام (3) وتارة باليمن وأخرى بغيرهما من الأرض (4) فمن خرافات الإسرائيليين وليس لذلك حقيقة انتهى.⁹⁷

⁹⁵ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşki eş-Şâfiî, *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-'Azim*, 4 c., Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 2. bs., 1988, IV, 542.

⁹⁶ Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 10 c., Bulak, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 6. bs., 1305, VII, 417.

⁹⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfû'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 82a.

Metinler karşılaştırıldığı vakit, şu noktalar öne çıkmaktadır:

- *Tefsîrû'l-Kurâni'l-'Azîm*'de bulunan *قصورها ودورها وبساتينها* ibaresi, *Îrşâdü's-sârî*'de yer verilmediği gibi *es-Seyfû'l-meslûl*'de de zikredilmemiştir.

- İremi zâtü'l-imâd adlı şehrin vasıfları zikredildiğinde, *Tefsîrû'l-Kurâni'l-'Azîm* kitabının aksine *Îrşâdü's-sârî* ve *es-Seyfû'l-meslûl* kitaplarında tüm vasıflar zikredilmeyip ibareye aynı yerde ve şu şekilde son verilmiştir: وترابها بنادق المسك إلى غير ذلك من الأوصاف.

- Son bir nokta olarak zikredilebilen yer ise, metnin sonuna doğru gelen *وأخرى* ibaresidir. Yine aynı şekilde *Îrşâdü's-sârî* ve *es-Seyfû'l-meslûl*'de aynı yerde görülen bu ibare, *Tefsîrû'l-Kurâni'l-'Azîm*'de bulunmamaktadır.

Üstte örnek olarak açıklanan lafız açısından bazı farklılıklar ile geri kalan farklılıkları özet halinde şu tabloda birleştirmek mümkündür:

İşaret	İbn Kesir	Mustafa b. Yusuf	Kastallânî
(1)	مبنية بلبن الذهب والفضة قصورها ودورها وبساتينها	مبنية بلبن الذهب والفضة	مبنية بلبن الذهب والفضة
(2)	وترابها بنادق المسك وأنهارها □ ارحة وثمارها □ اقطة ودورها لا أنيس بها □ ورها وأبوابها تصفر ليس بها داع ولا مجيب	وترابها بنادق المسك إلى غير ذلك من الأوصاف	وترابها بنادق المسك إلى غير ذلك من الأوصاف
(3)	فتارة تكون بأرض الشام	فتارة تكون بالشام	فتارة تكون بالشام
(4)	وتارة باليمن وتارة بالعراق وتارة بغير ذلك من البلاد	وتارة باليمن وأخرى بغيرهما من الأرض	وتارة باليمن وأخرى بغيرهما من الأرض

Tablo 5: İbn Kesir, Mustafa b. Yusuf ve Kastallânî'in Metinlerindeki Farklılıklar

Netice olarak, zikredilen bu farklılıklar, Mustafa b. Yusuf'un İbn Kesir'den yaptığı alıntıyı, söz sahibinin kitabından değil, bilakis Kastallani'nin *İrşâdû's-sârî* kitabından yaptığını ortaya çıkarmaktadır.⁹⁸

Bu son iki başlıkta incelenen örneklerden yola çıkarak, Mustafa b. Yusuf nakillerinde her zaman doğrudan ana kaynaklara müracaat etmediği ortaya çıkmaktadır. Bu duruma bağlı olarak eserde aktarılan metnin müellifin ismini zikrettiği kaynaktaki metinden az da olsa farklılık arz edebilme hususunu dikkate almak gerekmektedir.

Netice olarak, bu durumun sebebi Mustafa b. Yusuf sadece sınırlı kitaplara müracaat edebildiği sebebiyle olduğu düşünülebilir. Nitekim kendisi eserini yazarken, daha önce de zikredildiği gibi, eserinde vuku bulmuş muhtemel bir hatadan dolayı özür dilediği vakit, kendisinin gurbette olduğunu ve ayrıca sahip olduğu kitaplarının az olduğuna da vurgu yapmaktadır.⁹⁹ Dolayısıyla asıl kaynakların hepsine müracaat edemediği bilakis sadece elinde bulunan kitaplarla yetinmek zorunda kaldığı bu nakillerde görülen değişikliklerin sebebi hususunda ihtimaller arasındadır.

3. Müellifin Nakilleri Sonlandırmada Kullandığı İbareler

Müellif, nakilleri ayırmak için sözlerin sonunu ifade etmek üzere انتهى ibaresine yer vermekte özen göstermektedir. Ardından zaman zaman hangi şekilde nakilde bulunduğunu ifade etmek üzere en çok şu ibareleri kullandığını görmek mümkündür.¹⁰⁰

- انتهى بحروفه: Nakilde bulunulan kişiden birebir aynı lafızlarla aktarılmıştır.¹⁰¹
- انتهى ملخصاً: Nakilde bulunulan kişiden ihtisar edilerek veya özetlenerek aktarılmıştır.¹⁰²

⁹⁸ Bu durum istisnadan ibaret değildir. Birçok yerde bu durumla karşılaşmak mümkündür. Bu konuda farklı örnekler için Bkz. 80b, 82a, 87a, 90a, 97a, 99a, 118a, 142b, 166b.

⁹⁹ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 173b.

¹⁰⁰ Az da olsa şu ibareler de kullanılmaktadır: انتهى بنوع اختصار, انتهى بتقديم وتأخير, انتهى الغرض منه, انتهى بلفظه, انتهى بنصه, انتهى برمته, بتعبيره vs.

¹⁰¹ Bu konuda farklı örnekler için Bkz. Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 98b, 100b, 115b, 117a, 119a, 121a, 123a, 124b, 147b.

¹⁰² Bu konuda farklı örnekler için Bkz. Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 88a, 89a, 89b, 90a, 92b, 96b, 100a, 104b, 125a, 129a.

Bu iki ibareden anlaşıldığı üzere, müellif bazen birebir aynı sözlerle nakilde bulunduğu halde bazı durumlarda nakilde küçük değişiklikler yaparak özet yoluna gitmiştir.

Müellif, انتهى kelimesini mutlak olarak kullandığı yerlerde ise, bazen birebir aynı ifadelere yer verdiği gibi, bazı yerlerde ifadelerin anlamını değiştirmeyecek şekilde tasarruflarda bulunduğunu görmek mümkündür. Bu iki duruma ikişer örnek verilecektir:

1) Mutlak Kullanımda Değişiklik Yapılmayan Nakillere Dair Örnekler:

- Birinci Örnek:

- İbnü's-Salâh'ın eseri *Mukaddimetü İbnü's-Salah*'ta yer alan metin:

قلت: هذا كما قال، لأن هذه العبارات لا تشعر بشريطة الضبط، فينظر في حديثه ويختبر حتى يعرف ضبطه¹⁰³

- *es-Seyfü'l-meslûl*'de bulunan metin:

(قال ابن الصلاح:) قلت: هذا كما قال، لأن هذه العبارات لا تشعر بشريطة الضبط، فينظر في حديثه ويختبر حتى يعرف ضبطه انتهى¹⁰⁴

Görüldüğü gibi, İbnü's-Salâh'ın eserinde bulunan sözler *es-Seyfü'l-meslûl*'de aynı şekilde aktarılmaktadır.

- İkinci Örnek

- Mahallî ve Süyûtî'nin eseri *Tefsîrû'l-celâleyn*'de yer alan metin:

لا يموت فيه فيستريح ولا يحيى حياة تنفعه¹⁰⁵

- *es-Seyfü'l-meslûl*'de bulunan metin:

قال في الجالين لا يموت فيها فيستريح ولا يحيى حياة تنفعه انتهى¹⁰⁶

¹⁰³ İbnü's-Salah, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **Mukaddimetü İbnü's-Salah**, thk. Aişe Abdurrahman bintu's-Şâti', y.y., Daru'l-ma'ârif, t.y., s. 308.

¹⁰⁴ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 124b.

¹⁰⁵ Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî ve es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, **Tefsîrû'l-celâleyn**, neşr. Abdülkadir Arnaût, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 7. bs., 1413/1993, s. 316.

¹⁰⁶ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 162a.

Görüldüğü gibi, *Tefsîrû'l-celâley'n*'de bulunan sözler *es-Seyfû'l-meslûl*'de aynı şekilde aktarılmaktadır.¹⁰⁷

2) İfade Bütünlüğünü Korumak Üzere Yapılan ve Manayı Bozmayacak Şekilde Değişiklikler İçeren Nakillere Dair Örnekler:

- Birinci Örnek

- Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Şerhü't-tabsira ve't-tezkire* eserinde yer alan asıl metin:

ونقله إمام الحرمين في البرهان والغزالي في المنحول تبعاً له عن القاضي أبي بكر. والظاهر أنه وهم منهما، والمعروف عنه أنه لا يجب ذكر □ بابهما معاً، كما □ يأتي¹⁰⁸

- *es-Seyfû'l-meslûl*'de bulunan metin:

(قال الحافظ العراقي:) وحكاه إمام الحرمين في البرهان وتلميذه الغزالي في المنحول عن القاضي أبي بكر. قال الحافظ المذكور: والظاهر أنهما وهما لأن المعروف عن القاضي القول الرابع انتهى¹⁰⁹

Görüldüğü gibi, *Şerhü't-tabsira*'da bulunan sözler *es-Seyfû'l-meslûl*'de manayı bozmayacak şekilde farklı aktarılmaktadır.

- İkinci Örnek

- İbn Hacer'in eseri *Fethü'l-bârî*'de yer alan metin:

دلت الأدلة القطعية عند أهل السنة على أن طائفة من عصاة المؤمنين يعذبون ثم يخرجون من النار بالشفاعة¹¹⁰

- *es-Seyfû'l-meslûl*'de bulunan metin:

(قال الحافظ ابن حجر في فتح الباري:) دلت الأدلة القطعية عند أهل السنة على أن طائفة من عصاة الموحدين يعذبون ثم يخرجون من النار بالشفاعة انتهى¹¹¹

Görüldüğü gibi, *Fethü'l-bârî*'de bulunan sözler *es-Seyfû'l-meslûl*'de manayı bozmayacak şekilde farklı aktarılmaktadır.¹¹²

¹⁰⁷ Daha fazla örnek için Bkz. Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfû'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 80a, 102a, 123a, 125a-125b, 149b,

¹⁰⁸ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Şerhü't-Tabsira ve't-Tezkire*, thk. Abdüllatif Hemim ve Mahir Yasin Fehl, 2 c., Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002, I, 337.

¹⁰⁹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfû'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 118a.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 226.

¹¹¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfû'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 160a-160b.

¹¹² Daha fazla örnek için Bkz. Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfû'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 98a, 141b, 168a-168b.

Netice olarak, alıntılanan metnin sonunda انتهى fiilinin mutlak olarak kullanıldığı yerlerde metnin kesin olarak aynı lafızlarla mı aktarıldığı yoksa değişikliklere maruz mı kaldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktır. Nitekim, örneklerde de incelendiği üzere, iki durumu da görmek mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA B. YUSUF'UN ES-SEYFÜ'L-MESLÛL'DE İNCELEDİĞİ HADİS ÇERÇEVESİNDE GÖRÜŞLERİ

Mustafa b. Yusuf tarafından kaleme alınan *es-Seyfü'l-meslûl* adlı eserin ana konusu şu hadistir:

"إذا أدخل الله الموحدين النار أماتهم فيها إماتة، فإذا أراد أن يخرجهم منها أمسهم ألم العذاب تلك الساعة"

"Allah muvahhitleri cehenneme koyduğu vakit, onları orada öldürür. Onları cehennemden çıkarmayı murat ettiği zaman, azap onlara o an dokunur."

Müellif, bu hadisin hükmü kendisine sorulması ve daha sonra, verdiği zayıf hükmün muhatabı tarafından anlaşılmaması sebebiyle, verilen cevabı izah etmek üzere bu eseri kaleme aldığı daha önce de zikredilmiştir. Bu bölümde ise, Mustafa b. Yusuf'un eserinde yaptığı açıklamalar ve kullandığı kaideler incelenerek, başta ilmi görüşleri olmak üzere, ilgili hadis hakkında farklı bir değerlendirmesi bulunan Münâvî hakkındaki görüşleri de ortaya çıkarılacaktır. Mustafa b. Yusuf'un görüşlerine yer vermeden önce, hadis hakkında verilen hükümler hakkında kısa bir araştırmaya yer verilecektir.

I. ESERE KONU OLAN HADİS

A. Esere Konu Olan Hadisin Yer Aldığı Eserler

İncelenen eserin ana konusunu teşkil eden، إذا أدخل الله الموحدين النار أماتهم فيها إماتة، hadisi hakkında alimler tarafından yapılan değerlendirmeleri incelemek üzere, hadisin nakledildiği kitaplar araştırıldığında, Deylemî, Süyûtî ve Münâvî'nin kitapları ve şerhleri dışında, şu 8 eser çıkmaktadır:

- *Bahru'l-fevâid el-meşhur bi-ma'âni'l-ahbâr*: Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö. 380/990),¹¹³

¹¹³ Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî, **Bahru'l-fevâid el-meşhur bi-ma'âni'l-ahbâr**, thk. Muhammed Hasan İsmâîl ve Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1420/1999, s. 227.

- *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâ'id Müslim*: Kadî İyâz: Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149),¹¹⁴
- *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*: Müttaki el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttaki el-Hindî (ö. 975/1567),¹¹⁵
- *Rûhu'l-meânî*: Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî (ö. 1270/1854),¹¹⁶
- *Esne'l-metâlib fî ehâdis muhtelifeti'l-merâtib*: Muhammed el-Hût, Ebû Abdillâh (Ebû Abdirrahmân) Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût el-Beyrûtî el-Alevî (ö. 1276/1860),¹¹⁷
- *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a*: Nâsirüddin el-Elbânî (ö. 1420/1999),¹¹⁸
- *Da'ifu'l-Câm'is-sağîr ve ziyâdetuhû (el-Fethu'l-kebîr)*: Nâsirüddin Elbânî (ö. 1420/1999),¹¹⁹
- *el-Kevkebu'l-vehhâc ve'r-ravdu'l-behhâc fî şerh sahîh muslim bin el-haccâc*: Muhammed el-Herârî, Muhammedu'l-Emîn b. Abdillâh el-Eramî el-'Alevî el-Herârî eş-Şâfîî,¹²⁰

Bu eserler arasında, ilgili hadise sadece Elbânî'nin *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a* ve *Da'ifu'l-Câm'is-sağîr ve ziyâdetuhû* adlı eserlerinde hüküm verilmiştir. Diğer eserlerde ise, *Kenzü'l-'ummâl* hariç, bu hadis, istidlal veya bir izah için kullanılmıştır. Hadisin bu şekilde kullanılması ise, ilgili müelliflerin hadisi uydurma görmediklerini veya en azından zayıf kabul ettiklerini ifade edebilir.

¹¹⁴ Kadî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâ'id Müslim*, thk. Yahyâ İsmâîl, 9 c., el-Mansûre, Dârü'l-Vefâ, 1419/1998, I, 561.

¹¹⁵ Müttaki el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttaki el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Safvet es-Sakâ ve Bekrî el-Hayânî, 18 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, t.y., I, 66.

¹¹⁶ Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y., XXX, 109.

¹¹⁷ Muhammed el-Hût, Ebû Abdillâh (Ebû Abdirrahmân) Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût el-Beyrûtî el-Alevî, *Esne'l-metâlib fî ehâdis muhtelifeti'l-merâtib*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997, s. 38.

¹¹⁸ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdisü'd-da'ife ve'l-mevzû'a*, 15 c., Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1412/1992, V, 43.

¹¹⁹ Elbânî, *Da'ifu'l-câm'is-sağîr ve ziyâdetuhû*, y.y., el-Mektebu'l-İslâmî, 1408/1988, s. 44-45.

¹²⁰ Muhammed el-Herârî, Muhammedu'l-Emîn b. Abdillâh el-Eramî el-'Alevî el-Herârî eş-Şâfîî, *el-Kevkebu'l-vehhâc ve'r-ravdu'l-behhâc fî şerh sahîh muslim bin el-haccâc*, thk. Hâşim Muhammed Ali Mehdî, 26 c., Cidde, Daru'l-Minhâc, 1430/2009, IV, 324.

Elbânî'nin zikredilen hadis hakkındaki görüşü, diğer müelliflerden farklıdır. Nitekim *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'îfe ve'l-mevdû'a* ve *Da'ifu'l-Câm'is-sağîr ve ziyâdetuhû* adlı eserlerinde, Elbânî bu hadisin uydurma olduğunu ifade etmektedir.¹²¹

Bu genel bilgidен sonra, Elbânî'nin bu hadis hakkındaki değerlendirmesi özel olarak incelenecektir.

B. Elbânî'nin İlgili Hadis Hakkındaki Değerlendirmesi

Bir önceki başlıkta da işaret edildiği üzere, Elbânî إذا أدخل الله الموحدين النار أماتهم / فيها إماتة، فإذا أراد أن يخرجهم منها أمسمهم ألم العذاب تلك الساعة koyduğu vakit, onları orada öldürür. Onları cehennemden çıkarmayı murat ettiği zaman, azap onlara o an dokunur" hadisini uydurma olarak nitelendirmektedir. Müellifin *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'îfe ve'l-mevdû'a*¹²² ve *Da'ifu'l-Câm'is-sağîr ve ziyâdetuhû*¹²³ adlı eserlerinde hadisin uydurma olduğunu ifade etse de bu hükme nasıl varıldığı sadece zikri geçen ilk eserinde yani *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'îfe ve'l-mevdû'a*'da açıklanmaktadır. Diğer eserinde ise, sadece rivayetin mevzu olduğunu belirtmekle yetinilmiştir.

Elbânî, vefatından kısa bir süre önce tamamladığı *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'îfe ve'l-mevdû'a* adlı eserinde, zayıf ve mevzû rivayetleri derlemiştir.¹²⁴ Müellifin bu kitabında belirli bir tertip takip etmediğini ve belirli kitaplar üzerinde çalışmadığını görmek mümkündür. Nitekim eserin başında, "bu zamanlarda duyduğumuz" ve "mütedavel kitaplarda bulunan" rivayetlerin muhaddislerce sabit aslı olmayan veya uydurma aslı olanlarını toplamak arzusu içinde olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵

Elbânî bu kitabında, araştırmamızın konusu olan إذا أدخل الله الموحدين النار أماتهم فيها / إماتة، فإذا أراد أن يخرجهم منها أمسمهم ألم العذاب تلك الساع koyduğu vakit, onları orada öldürür. Onları cehennemden çıkarmayı murat ettiği zaman, azap onlara o an dokunur" hadisinin Deylemî'nin *Müsnedü'l-firdevs*'inde ve Ebû Bekr el-Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) içerisinde ibadet, tasavvuf, ahlâk ve edeple ilgili

¹²¹ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdisü'd-da'îfe ve'l-mevzû'a*, 15 c., Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1412/1992, V, 43.; Elbânî, *Da'ifu'l-câm'i's-sağîr ve ziyâdetuhû*, y.y., el-Mektebu'l-İslâmî, 1408/1988, s. 44-45.

¹²² Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdisü'd-da'îfe ve'l-mevzû'a*, V, 43.

¹²³ Elbânî, *Da'ifu'l-câm'i's-sağîr ve ziyâdetuhû*, s. 44-45.

¹²⁴ İbrahim Hatiboğlu, "Nâsirüddin Elbânî", *DİA*, XXXII, 404.

¹²⁵ Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdisü'd-da'îfe ve'l-mevzû'a*, I, 51.

222 hadis şerh ettiği¹²⁶ *Miftâhu ma'âni-l'ahbâr* (veya *Bahru'l-fevâid*)¹²⁷ adlı eserinde olmak üzere iki yerde rivayet edildiğini belirtmektedir.¹²⁸ Müellif bu iki eserin isimlerini aktardıktan sonra, Kelâbâzî'den gelen rivayetin senedini zikrederek, tek bir sened üzerinden değerlendirmede bulunmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken bir husus ise Elbânî'nin farklı bir senetle gelmesine rağmen Deylemî'nin rivayetini incelememesidir. Bu durum ise, hadise verilen uydurma hükmünün mutlak değil, bilakis, sadece Kelâbâzî'nin rivayetine özel olması gerektiği anlamına gelmektedir. Ayrıca, bu iki rivayetin senetlerinde farklılık olduğu halde, Elbânî'nin bu hususta ayırım yapmadığı görülmektedir. Nitekim Elbânî, Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr* adlı şerhinde Deylemî'nin senedi hakkında yaptığı bir yorumu Kelâbâzî'nin senedi üzerinden değerlendirmektedir.

Elbânî'nin yaptığı yorumu değerlendirmeden önce, öncelikle zikri geçen iki kitapta bulunan ilgili hadisin senetlerini zikrederim:

- Deylemî'nin *Müsnedü'l-firdevs*'inde bulunan rivayetin senedi:¹²⁹

Feyd > Ebû Mes'ûd el-Becelî > Zâhir b. Ahmed > el-Hasen b. Zekeriyâ el-Basrî > el-Hasen b. Ali b. Râşid > Şerîk > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre

- Kelâbâzî'nin *Miftâhu ma'âni-l'ahbâr*'inde bulunan rivayetin senedi:¹³⁰

el-Kâdî Ebû Fadl eş-Şehîd > Ebû Sa'îd el-Hasen b. Ali el-'Adevî > el-Hasen b. Ali b. Râşid > Yezîd b. Hârûn > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre

¹²⁶ Süleyman Uludağ, "Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim", *DİA*, XXV, 193.; Araştırdığımız hadis, özel olarak şerh edilen hadisler arasında bulunmasa da eserin ana konusunu teşkil eden 222 hadisin şerhinde kullanılan 805 hadis arasında bulunmaktadır.

¹²⁷ Süleyman Uludağ, "Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim", *DİA*, XXV, 193.

¹²⁸ Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdisü'd-daîfe ve'l-mevzû'a*, V, 43.

¹²⁹ Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr*, I, 313; *Müsnedü'l-firdevs*'in günümüze ulaşmaması sebebiyle, söz konusu kitabın tasnifinde esas olarak kullanılan *Firdevsü'l-ahbâr* kaynak olarak verilmiştir. Nitekim *Müsnedü'l-firdevs*, *Firdevsü'l-ahbâr* musannifi Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin oğlu Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin çalışmasıdır. Bu kitapta Ebû Mansûr, *Firdevsü'l-ahbâr*'da yer alan hadislerin senetlerini bir araya getirmiştir. İncelenen hadisin senedi, Mustafa b. Yusuf tarafından eserinde zikredilmiştir. Dolayısıyla, daha önce de ifade edildiği gibi, *Müsnedü'l-firdevs*'in günümüze ulaşmamasına rağmen Mustafa b. Yusuf'un eseri incelediği düşünülmektedir. Nitekim çalışmada yer alan sened, *es-Seyfü'l-meslûl*'de zikredilmiştir.; Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 121b.

¹³⁰ Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdisü'd-daîfe ve'l-mevzû'a*, V, 43.; Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid el-meşhur bi-ma'âni-l'ahbâr*, thk. Muhammed Hasen İsmâil ve Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999, s. 227.

Elbânî'nin yorumuna tekrar dönecek olursak, Münâvî *Feyzû'l-kadîr*'de Deylemî'nin rivayetini incelediğinde şu ifadeleri zikreder: "Heysemi şöyle der: 'Hasan b. Ali b. Râşid sadûktur, tedlis yapmakla itham olunmuştur' ve ilave olarak 'Zehebî onu *Du'afâ* kitabında zikretmiştir'."¹³¹ Elbânî, Münâvî'nin bu sözlerini aktardıktan sonra, bu ifadelerin yanlış bir düşünceye sevk ettiğini ve senette İbn Râşid'ten¹³² daha fazla hadisin sıhhatine zarar verenin olamadığını düşündüreceğini söyler. Oysa ki ona göre senette bulunan el-'Adevî, yalancı olduğu sebebiyle hadisin sıhhatini belirleme hususunda İbn Râşid'ten daha çok önem arz etmektedir.¹³³

Ancak bilinmelidir ki, Deylemî'nin senedi Kelâbâzî'nin senedinden farklıdır. Nitekim Deylemî'nin senedinde el-'Adevî mevcut değildir. Bilakis el-'Adevî, sadece Kelâbâzî'nin rivayetinde bulunmaktadır. Bu da, Elbânî'nin Deylemî'nin senedini görmediği veya incelemeyeceği hususundaki fikri desteklemektedir. Nitekim *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a* eserinde Deylemî'nin rivayetinden bahsederken, doğrudan Deylemî'nin eserinde yer alan değil, bilakis "Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-sagîr*'inde bulunan ve Deylemî'nin *Müsnedü'l-firdevs*'ine nispet ettiği hadis" olarak bahsetmektedir.¹³⁴

Netice olarak, Elbânî'nin verdiği hükümde isabetli olup olmadığını tartışmaktan ziyade, verdiği uydurma hükmü isabetli varsayılsa da sadece Kelâbâzî'nin senedi ile ilgili olduğunu, Deylemî'nin rivayeti ile bir ilgisi olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak, yapılan araştırmalar neticesinde eserin ana konusunu teşkil eden hadis hakkında, Münâvî hariç, Deylemî'nin rivayeti hakkında başka bir hadis alimi tarafından verilmiş bir hüküm bulunamamıştır.¹³⁵ Bundan sonra Mustafa b. Yusuf'un, eserinde yer verdiği Münâvî ve değerlendirdiği görüşü incelenecektir.

¹³¹ Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâci'l-'ârifîn b. Nûriddîn Alî Münâvî el-Haddâdî, *Feyzû'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-sagîr*, 6 c., Beyrut, Darü'l-Marife, 2. bs., 1391/1972, I, 252.

¹³² Elbânî ifadelerinde "İbn Râşid" ismini kullanmış olsa da kastedilen İbn Râşid'in oğlu "Hasan b. Ali b. Râşid'tir."

¹³³ Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdisü'd-da'ife ve'l-mevzû'a*, V, 44.

¹³⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdisü'd-da'ife ve'l-mevzû'a*, V, 43.

¹³⁵ Münâvî, Deylemî'nin rivayeti hakkında verdiği hükmün mutlak mı yoksa Deylemî'nin rivayetine özel mi olduğu bilinmemektedir. Nitekim Münâvî'nin söz konusu hadis ile ilgili hasen hükmü, Süyûtî'nin eserinde bulunan ve Deylemî tarafından rivayet edildiği belirtilen bir rivayetin ardından ifade edilmesi, hükmün mutlak olduğunu söylemeyi pek mümkün kılmamaktadır.

II. MUSTAFA B. YUSUF'UN MÜNÂVÎ'YE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Eserde ele alınan hadisin Münâvî tarafından da bir değerlendirmeye sahip olması, müellifimizin Münâvî hakkındaki görüşlerini öğrenebilmeyi sağlamaktadır.

Münâvî, daha önce zikredildiği gibi Süyûtî'nin *el-Câmi'u's-sagîr* kitabı üzerine yazdığı *Feyzü'l-kadîr* adlı şerhin muhtasarı olan *et-Teysîr bi-şerhi'l-Cami'i's-sagîr* kitabında ilgili hadisin hasen hükmünde olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶ Mustafa b. Yusuf ise bu hadisin zayıf olduğunu ve Münâvî'nin verdiği hasen hükmünün yanlış olduğunu ifade ederek, eserinde, Münâvî'nin bazı yanlışlarını ele almaktadır.

A. Mustafa b. Yusuf'un Münâvî Hakkındaki Düşünceleri

Eserin başlarında, Mustafa b. Yusuf'un, kendisinden yaklaşık bir buçuk asır önce yaşamış olan Münâvî¹³⁷ hakkındaki yorumlarını görmek mümkündür. Müellife göre, Münâvî'nin doğrudan hadis alimlerinden nakletmediği hükümlerin derinlemesine araştırılması gerektiğini ifade ederek,¹³⁸ Münâvî'nin hükümlerine karşı temkinli olduğunu hissettirmektedir. Mustafa b. Yusuf, Münâvî'ye karşı bu tutumunun sebebini açıkça zikretmese de eserinde ele alacağı üzere Münâvî'nin birçok hata yapması nedeniyle böyle bir kanaate vardığı düşünülebilir.

Münâvî, tıpkı birçok alim gibi, ilmi hataları nedeniyle eleştiriye maruz kalmış bir isimdir. Nitekim, bu konuda müstakil olarak yazılan ve somut örnek olarak verilebilecek olan Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî'nin (1902-1960) kaleme aldığı *el-Müdâvî li ileli'l-Câmi'i's-sagîr ve şerheyyi'l-Münâvî* adlı eseri zikredilebilir. Gumârî bu eserinde, Münâvî'nin *Feyzü'l-kadîr* adlı eserinde Süyûtî'ye

¹³⁶ Münâvî, *et-Teysîr*, I, 62.

¹³⁷ Hadis, fıkıh, kelam, biyografi, siyer, şemail, tasavvuf, edebiyat ve felsefe gibi birçok alanda eser sahibi olan Münâvî, XVI. yüzyılın ortasında Kahire'de dünyaya gelmiş ve Mısır'ın aynı şehrinde zehirlenme sebebiyle almak zorunda kaldığı ilaçlar nedeniyle 1622 tarihinde vefat etmiştir. İlimle iştigal eden bir aileden gelen Münâvî, hadis alanında "müçtehit hâfızların sonuncusu", fıkıhta ise "zamanın Şâfiîsi" olduğu zikredilmektedir. Eserlerinde görülebileceği gibi tasavvuf ile yakından ilgisi olan Münâvî, Halvetiyye, Bayramiyye, Şâzeliyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına intisap ettiği de bilinmektedir. (Yaşar Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdür-raûf", *DİA*, XXXI, 572-573.)

¹³⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 81a.

yönelik eleştirilerindeki hatalarını inceleyerek Münâvî'nin toplam 579 hadis hakkında yaptığı yorumu tenkit etmektedir.¹³⁹

Gumârî adı geçen eserin mukaddimesinde Münâvî'nin hadis ilminden uzak olduğu ve bundan dolayı çokça hata yaptığını ve neticede sözlerine hiçbir güven kalmadığını -hatta Mustafa b. Yusuf'tan da biraz ileriye giderek- nakillerine dahi güvenilmeyeceğini ifade etmektedir. Bunula birlikte müellif, Münâvî'nin hataları yanında Süyûtî'nin hataları zikredilmeyecek kadar az olduğunu belirterek hatalarının çokluğuna işaret etmektedir.¹⁴⁰

Bu şekilde Gumârî, Mustafa b. Yusuf gibi, Münâvî'nin Süyûtî'ye yönelik yaptığı eleştirilerin dikkatli incelenmesi gerektiğini savunmaktadır.

İncelenen hadis özelinde Mustafa b. Yusuf'un gözünden değerlendirmede bulunulacak olunursa, Münâvî'nin *et-Teysîr*'de ifade ettiği hasen hükmü hakkında bir açıklama yapılmaması ve ayrıca Mustafa b. Yusuf'un "Münâvî'nin hadis alimlerinden nakletmediği hükümlerin derinlemesine araştırılması gerektiği" ifadesi gereğince,¹⁴¹ Münâvî'nin verdiği bu hükümde de bir hadis aliminden nakledilmiş bir ifade bulunmaması sebebiyle kabul edilmesi mümkün olmayan ve mutlaka araştırılması gereken hükümler arasında yer almaktadır.

Netice olarak Mustafa b. Yusuf, Münâvî'nin hadise hüküm koyma yetkisinin olmadığını belirtmekle birlikte, ilgili hadise verdiği hükmün yanlış olduğunu delilleriyle ifade edecektir.

Müellifin, birkaç açıdan incelediği bu meseleyi farklı başlıklar içerisinde ele alarak Mustafa b. Yusuf'un görüşleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

B. Münâvî'nin Süyûtî'ye Aykırı Hüküm Vermesi

Konuya giriş mahiyetinde kısaca Süyûtî ve *el-Câmi'u's-sagîr* adlı eseri hakkında bilgi verdikten sonra, Süyûtî'nin eserinde bulunan Deylemî'nin rivayetlerine verdiği hükme istinaden Mustafa b. Yusuf'un Münâvî'nin hasen hükmüne karşı çıkmasının gerekçeleri incelenecektir.

¹³⁹ İncelediğimiz eserin ana konusunu teşkil eden hadis, Gumârî'nin zikri geçen *el-Müdâvî* adlı eserinde yer almamaktadır.

¹⁴⁰ Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî, *el-Müdâvî li ilelî'l-Câmi'i's-sagîr ve şerheyi'l-Münâvî*, 6 c., y.y., Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, I, 73.

¹⁴¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 81a.

1. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî ve *el-Câmi'u's-sagîr* Adlı Eseri

Hac farızasını yerine getirmek üzere çıktığı kutsal topraklar yolculuğu hariç hiç terk etmediği Mısır'ın Kahire şehrinde 849/1445 senesinde doğan Süyûtî, 200.000 hadis ezberlemesiyle hadis ilminde müctehitliğe ulaştığını ifade etmektedir.¹⁴² Hadis ilmi ile alakalı hem rivayet hem dirayet alanında eser yazan Süyûtî, hadislerin tamamını toplamak için yazılan ancak tamamlanamayan *Cem'ü'l-cevâmi'* veya *el-Câmi'u'l-kebîr* adıyla da bilinen eserin bir nevi ihtisarı olan ve yaklaşık on bin hadis ihtiva eden *el-Câmi'u's-sagîr*'i tasnif etmiştir. Alfabetik olarak sıraladığı bu hadisler, Kütüb-i Sitte dahil olmak üzere yaklaşık otuz kaynaktan istifade edilerek ortaya konmuştur. Süyûtî *Cem'ü'l-cevâmi'* ve *el-Câmi'u's-sagîr*'in mukaddimelerinde bu kaynaklara işaret ederek (*Cem'ü'l-cevâmi'*'de birtakım eksiklikler olmak suretiyle) her birine bir remiz tayin etmiştir. Ancak *el-Câmi'u's-sagîr*'in aksine, *Cem'ü'l-cevâmi'*'in mukaddimesinde zikredilen bu kaynakları belli gruplara ayırarak bazı kaynaklara toptan hüküm beyan etmekle birlikte bazılarının ise hadise göre derecesinin değişiklik arz ettiğini ifade etmiştir.¹⁴³

Böylece her hadisin sonunda, mukaddimede tayin edilen remizlere göre hadisin kaynağı, hadisi rivayet eden sahâbî ve yer yer hadislerin sıhhat derecelerine de işaret edildiği görülmektedir.¹⁴⁴

Bundan sonra, bu bilgiler ışığında Süyûtî'nin Deylemî'nin rivayetleri hakkındaki görüşüne yer verilecektir.

¹⁴² Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 189-190.

¹⁴³ *Cem'ü'l-cevâmi'*'in mukaddimesinde verilen hükümler *el-Câmi'u's-sagîr*'de tekrar ifade edilemese de aynı hadislerin mevcut olması sebebiyle aynı hükümler geçerlidir.

¹⁴⁴ Ancak bu konuda dikkatli olmak elzemdir. Nitekim *el-Câmi'u's-sagîr*'in bazı baskılarında Süyûtî'nin değil Münâvî'nin verdiği hüküm hadisin sonuna konulmuştur. Örnek olarak sık kullanılan *Feyzü'l-kadîr*'in Beyrut baskısında bu durumu görmek mümkündür: 859 numaralı hadisin şerhinde Münâvî, müellifin hadise hasen rumuzunu verdiğini zikretmektedir ancak Süyûtî'ye ait olan üstte bulunan ana metinde, Münâvî'nin kendi hükmü olan, sahih hükmünü ifade eden rumuz yazılmıştır. Öte yandan Münâvî'nin başka bir hükmü beyan etmesine rağmen Süyûtî'nin hükmü ana metne alındığı da vakidir: 871 numaralı hadiste, Münâvî Süyûtî'nin hasen rumuzunu yazdığını ancak onun dediği gibi olmadığını ve Heysemî'nin sözüne değinerek şerhinde zayıf hükmüne işaret etmektedir. Ancak ana metinde Süyûtî'nin hasen hükmünü ifade eden rumuzuna yer verilmiştir.

2. Süyûtî'nin Deylemî'nin Rivayetlerine Verdiği Hüküm

Yukarıda da ifade edildiği üzere Mustafa b. Yusuf, Münâvî'nin Deylemî'nin *Müsnedü'l-fırdevs*'nden rivayet edilen hadise verdiği hasen hükmünü yanlış bulmaktadır. Bunun ilk sebebi olarak Mustafa b. Yusuf, eserin sahibi Süyûtî'nin bizzat kendi verdiği zayıf hükmünü gösterir.¹⁴⁵ Şöyle ki, az önce *el-Câmi'u's-sagîr*'in tanıtımında da ifade edildiği gibi, Süyûtî *Cem'ü'l-cevâmi*'in mukaddimesinde eserine aldığı rivayetleri kaynaklarına göre değerlendirmektedir. Orada Deylemî'nin *Müsnedü'l-fırdevs*'den naklettiği rivayetlerin tamamının zayıf olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁶ Mustafa b. Yusuf'a göre Süyûtî'nin bu ifadesi bir tümel önerme olması nedeniyle mantık kaidesi gereğince umum ifade eder. Dolayısıyla bu hükmün *el-Câmi'u's-sagîr*'de bulunan ve Deylemî'den rivayet edilen her bir hadis için ayrı ayrı geçerli olduğunu ve hiçbir şekilde bu hükmün Deylemî'nin rivayet ettiği bazı hadislerle sınırlandırılmayacağını önemle vurgulamaktadır.¹⁴⁷

Mustafa b. Yusuf'un bu tutumu, Süyûtî'nin kendi gözünde önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim müellif, Süyûtî'yi "hadis hafızı", "muhaddis", "fakih", "müfessir" ve "müçtehit" olarak sunmaktadır.¹⁴⁸ Ayrıca hadislere hüküm verme yetkisi olan son kişinin Süyûtî olduğunu belirterek ondan sonra bu makama layık olan kimsenin gelmediğini belirtmektedir.¹⁴⁹ Mustafa b. Yusuf'un *el-Câmi'u's-sagîr*'in musannıfine karşı bu tutumu, Süyûtî'nin bu hadise verdiği zayıf hükmünün kendince sorgulanmasını pek mümkün kılmamaktadır.

Münâvî ise bu konuda farklı düşünmektedir ve Süyûtî'nin hükümleri karşısında ayrı düşmekten kaçınmamaktadır. Bu görüşünü şerhinde daha en başlarında görmek mümkündür. Nitekim Süyûtî *el-Câmi'u's-sagîr*'in mukaddimesinde kitabını tanıtırken, eserini uydurucu ve yalancıların tek başlarına rivayet ettiği rivayetlerden koruyacağını¹⁵⁰ söylemesi üzerine, Münâvî bu ifadelerle şerh düşerek: "Onun, kitabını böyle şeylerden koruduğunu söylemesi bir genelleme veya sadece bir iddiadır.

¹⁴⁵ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 121b.

¹⁴⁶ Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi*, I, 44.

¹⁴⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 121b-122a.

¹⁴⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 121b-122a.

¹⁴⁹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 133b.

¹⁵⁰ Celaleddin es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-sagîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezâr*, Mısır, Şirketü Mektebetü ve Matbaatu Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî ve Evlâdühu, 4. bs., 1954, s. 3.

Nitekim birçok yerde tenkide ihtimam göstermemiştir"¹⁵¹ diyerek Süyûtî'nin bazı hatalar yaptığını ve ona karşı temkinli olma gereğini dile getirmiştir.

Bu konuda Münâvî'nin haklı olduğunu gösteren ve *el-Câmi'u's-sagîr*'de bulunan uydurma hadisleri toplamak üzere Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (1902-1960) tarafından kaleme alınan *el-Muğîr ale'l-ehâdisi'l-mevzûâ fi'l-Câmi'i's-sağîr* adlı eserini zikretmemiz gerekir.¹⁵² Nitekim müellif, *el-Câmi'u's-Sagîr*'de 459 uydurma rivayet olduğunu iddia etmiştir.¹⁵³ Bu rivayetler arasında Süyûtî'nin bizzat kendisinin de uydurma olarak kabul ettiği rivayetler de bulunmaktadır. Nitekim Abdulfettah Ebû Gudde'nin sayımına göre, Süyûtî'nin Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin uydurma rivayetleri toplamak üzere kaleme aldığı *el-Mevdu'at* adlı eserin üzerine yaptığı *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzu'a* adlı tashih çalışmasında, uydurma olduğu hususunda İbnü'l-Cevzî'yi tasdik ettiği 7 adet rivayeti *el-Câmi'u's-sagîr*'e aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Süyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevdu'at* kitabına almadığı uydurma rivayetleri bir araya getirdiği *Zeylül-Le'âli'l-masnû'a* adlı eserinde ise *el-Câmi'u's-sagîr*'de zikrettiği 15 rivayet bulunmaktadır.¹⁵⁴

Gumârî, Süyûtî'nin eserinde uydurma hadislerin bulunmasını yanlışlık, unutkanlık veya fikrini değiştirmesi sonucu ile izah etmektedir. Son olarak Süyûtî'nin çok mütesâhil biri olduğunu ifade ederek, bazı hadislerin ona göre uydurma olmadığını da düşünmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır.¹⁵⁵

Netice olarak, görüldüğü üzere, hadis değerlendirmelerinde Münâvî'nin hataları olabileceği gibi Süyûtî'nin de yanlışları da bulunmaktadır. Bu hususu Mustafa b. Yusuf'un bilmemesi düşünülemez. Nitekim her alim hata yapabilmektedir. Ancak burada, Mustafa b. Yusuf'un Münâvî'nin Süyûtî'ye karşı gelmesini doğru

¹⁵¹ Münâvî, **Feyzül-kadîr**, I, 21.

¹⁵² Gumârî'nin bu eserinde, toplam 109 rivayet ile, en çok Deylemî'nin *Müsnedü'l-firdevs*'inden nakledilen rivayetlerin uydurma olduğu belirlenmiştir. (Abdurrahman ECE, "El-Gumârî ve El-Muğîr Ale'l-Ehâdisi'l-Mavdûa Fi'l-Cami'i's-Sağîr Adlı Eseri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 4, 2010, II, 108-109.)

¹⁵³ Eserde bulunan 459 uydurma rivayet sayısı kendimize ait olup, *el-Muğîr ale'l-ehâdisi'l-mevzûâ fi'l-Câmi'i's-sağîr*, Beyrut, Dâru'r-Râid el-Arabî, 1402/1982 tarihli baskıdan sayımı gerçekleştirilmiştir. Eserde bulunan uydurma rivayet sayısı Abdulfettah Ebû Gudde'nin sayımına göre 456 (Ebü'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdıla li'l-Es'ileti'l-Aşerati'l-Kâmile*, tlk. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 8 bs., 1438/2016, s. 130.), Mücteba Uğur'a göre ise 453 adettir. (Mücteba Uğur, "el-Câmiu's-sagîr", *DİA*, VII, 114.)

¹⁵⁴ Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâdıla**, s. 128.

¹⁵⁵ Leknevî, **el-Ecvibetü'l-fâdıla**, s. 129.

bulmamasının asıl sebebi, eserinin sonlarında dile getirdiği gibi, ilmi açıdan Münâvî'yi Süyûtî'ye denk görmemesi nedeniyledir. Bu konuda ise, Süyûtî'yi ancak kendisi gibi bir hadis hafızı ve imam olan bir alim eleştirebileceğini ifade ederek Münâvî'ye karşı çıkmasının asıl sebebini izah etmektedir.¹⁵⁶

C. Münâvî'nin Hükmüne Yön Veren İbn Hacer'in İfadesi ve *Sahîh-i Müslim*'de Geçen Rivayet

1. Münâvî'yi Hataya Yönlendiren İbn Hacer'in İfadesi

Mustafa b. Yusuf'a göre Münâvî'nin hadise hasen hükmünü vermeye ve hata yapmaya yönlendiren asıl nedenin İbn Hacer'in Deylemî'nin rivayeti hakkında ifade ettiği "Hadisin aslı Müslim'dedir" anlamına gelen أصل الحديث في مسلم sözü olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁷

Konuyu etraflica ele almadan önce, İbn Hacer'in bu sözüyle işaret ettiği Müslim'in rivayetine ve meselenin özünü teşkil eden Deylemî'nin rivayetine yer verelim:

- *Sahîh-i Müslim*'de zikredilen rivayet:

وحدثني نصر بن علي الجهضمي، حدثنا بشر يعني ابن الفضل، عن أبي مسلمة، عن أبي نضرة، عن أبي سعيد، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لكن ناس أصابتهم النار بذنوبهم (أو قال بخطاياهم) فأماهم إماتة. حتى إذا كانوا فحما، أذن بالشفاعة. فجاء بهم ضبائر ضبائر. فبثوا على أنهار الجنة. ثم قيل: يا أهل الجنة أفيضوا عليهم. فينبتون نبات الحبة تكون في حميل السيل.»¹⁵⁸

"Hakkıyla cehennemlik olanlar, cehennemde ne ölürlere ne de yaşarlar. Ancak birtakım insanlar, günahları (veya "hataları") sebebiyle ateşe düşer olurlar ve ateş onları

¹⁵⁶ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 173a.

¹⁵⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 133b; İbn Hacer'in bu sözü *Müsnedü'l-Firdevs* üzerine yaptığı *Tesdidü'l-kavs fi muhtasar Müsnedi'l-firdevs* adlı çalışmasında yer almaktadır. İfadenin aslı şu şekildedir: أصله في مسلم من حديث أبي سعيد. (Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr*, I, 313, 983 numaralı dipnot.) Ancak biz yine de müellifin tabir ettiği şekliyle naklettik. Not: *Müsnedü'l-Firdevs* müstakil olarak basılmamıştır ancak Fevvez Ahmed ez-Zemirî ve Muhammed el-Muktesim billâh el-Bagdadî'nin hazırladıkları Deylemî'nin *Firdevsü'l-ahbâr* baskısında *Tesdidü'l-kavs*'ten sahip oldukları bir cüzünü (Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr*, I, 27, tahkikin mukaddimesi) işaretleri ile belirterek dipnota eklemiştir.

¹⁵⁸ *Müslim*, İman, 185.

öldürür. Kömür olduktan sonra, kendilerine şefa'at edilme izni verilir. Böylece gruplar halinde getirilirler ve cennet nehirlerine dağıtılırlar. Sonra: 'Ey Cennet ehli! Bunların üzerine su dökün' denilir. Onlar da sel yatağında biten bir ot gibi yeniden biterler."¹⁵⁹

- *el-Câmi'u's-sagîr*'de zikredilen Deylemî'nin rivayeti:

إذا أدخل الله الموحدين النار أماتهم فيها إماتة، فإذا أراد أن يخرجهم منها أمسهم ألم العذاب تلك الساعة.¹⁶⁰

"Allah muvahhitleri cehenneme koyduğu vakit, onları orada öldürür. Onları cehennemden çıkarmayı murat ettiği zaman, azap onlara o an dokunur."¹⁶¹

İbn Hacer'in Deylemî'nin rivayeti hakkındaki *söz*¹⁶² *وَأَصْلُ الْحَدِيثِ فِي مُسْلِمٍ* Mustafa b. Yusuf'a göre Münâvî tarafından yanlış anlaşılmıştır. Nitekim Münâvî, İbn Hacer'in ifade ettiği Müslim'in rivayeti, Deylemî'nin rivayetine destek mahiyetinde olduğunu düşünerek, Deylemî'nin rivayetini hasen hükmüne çıkarmıştır. Ancak Mustafa b. Yusuf'a göre "Hadisin aslı Müslim'dedir" ifadesi ile sadece Deylemî'nin rivayetinde bulunan "cehennemde azabın varlığı" ve "cehennemde ölümün vuku bulması" meseleleri *Sahîh-i Müslim*'de bulunan bir hadiste de mevcut olduğunu bildirmek üzere sarf edilmiştir.¹⁶³ Dolayısıyla, Mustafa b. Yusuf'a göre İbn Hacer'in bu sözü, Deylemî'nin ve Müslim'in rivayetlerinin birebir aynı olduklarını veya birbirlerini desteklediklerine dair bir ifade kastedilmemiştir. Ayrıca Mustafa b. Yusuf eserinde bu iki hadisin birbirlerine zıt olduklarını göstererek, bu konudaki fikirlerine açıklık getirecektir.

2. Müslim'in ve Deylemî'nin Rivayetlerinin Sonlarında Yer Alan Remizler

Mustafa b. Yusuf, söz konusu olan Müslim'in rivayeti de Süyûtî tarafından *el-Câmi'u's-sagîr*'de rivayet edilmesi sebebiyle, bu iki hadisin farklı olduklarını

¹⁵⁹ Bu hadis, Deylemî'nin rivayeti gibi *el-Câmi'u's-sagîr*'de de zikredilmiştir. Bu hadisin sonunda bulunan Süyûtî'nin ilavesi şu şekildedir: (حم م هـ) عن أبي سعيد (Süyûtî, *el-Câmi'u's-sagîr*, s. 158.)

¹⁶⁰ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sagîr*, s. 37.

¹⁶¹ *el-Câmi'u's-sagîr*'de geçen bu hadisin sonunda bulunan Süyûtî'nin ilavesi şu şekildedir: (فر) عن أبي هريرة (Süyûtî, *el-Câmi'u's-sagîr*, s. 37)

¹⁶² Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr*, I, 313, 983 numaralı dipnot.

¹⁶³ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 135a.

açıklamak üzere ilk önce yine Süyûtî'nin metodunu göz önünde bulundurarak, hadislerin sonunda bulunan remizlere dikkat çekecektir.

Hadislerin sonunda yer alan remizlerin, rivayetin kaynağına veya kaynaklarına işaret ettikleri daha önce de ifade edilmişti Müslim'in Ebû Sa'îd kanalıyla rivayet ettiği hadisin kaynakları olarak Süyûtî, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine ve İbn Mace'nin *Sünen*'ine işaret etmektedir.¹⁶⁴ Oysa ki Deylemî'nin rivayetinde, kendisinden başka kaynak zikredilmemektedir. Müslim'in ve Deylemî'nin rivayetleri aynı olması halinde, Müslim'in rivayetinde Deylemî, Deylemî'nin rivayetinde ise Müslim'in remzi kaynak olarak yer alması gerektiğini vurgulayarak,¹⁶⁵ Süyûtî'ye göre de bu iki hadisin farklı olduklarını ifade etmektedir.

Bu iddia doğru olsa da Süyûtî hadislerin tüm kaynaklarını sehven veya başka bir sebeple zikretmediğine de şahit olunabilir. Nitekim örnek olarak, söz konusu olan Müslim'in rivayeti, "İbn Hibbân (ö. 354/965) tarafından *Sahîhi*'inde rivayet edilmiştir.¹⁶⁶ Buna rağmen, Süyûtî söz konusu bu rivayetin İbn Hibbân tarafından da rivayet edildiğine dair bir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla Süyûtî'nin işaret ettiği kaynaklarda birtakım eksiklerin bulunabileceğini kabul etmek gerekir. Müslim'in rivayetinin sonuna, İbn Hibbân'ın *Sahîhi*'ine işaret eden ح remzini ilave ederek şu şekilde olması gerekirdi: (حم م هـ ح) عن أبي □ عید

Görüldüğü üzere Mustafa b. Yusuf, Süyûtî'nin hadislerin sonunda zikrettiği kaynaklar ile desteklediği görüşü kısmen doğru olsa da tamamen güvenilir bir bilgi olarak kabul edilememektedir. Ancak söz konusu iki hadisin farklı olduklarını sadece yüzeysel olan bu ifadelerle desteklemekle yetinmeyecektir. Nitekim hadislerin anlamlarını özenle inceleyerek, iki hadisin mana olarak farklı oldukları görüşünü açıklayacaktır.

¹⁶⁴ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sagîr*, s. 158.

¹⁶⁵ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 151b.

¹⁶⁶ Bkz. Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Balabân*, thk. Şuayb el-Arnaût, 18 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2. bs., 1414/1993, I, 411.

3. Müslim'in ve Deylemî'nin Rivayetlerinde Bulunan Mana Farklılıkları ve Çözüm Yolu

Mustafa b. Yusuf'a göre Müslim ve Deylemî rivayetleri mana itibariyle farklı olmaları yanında muhteva açısından da birbirine terstirler.¹⁶⁷ Nitekim, daha önce de ele alındığı üzere, İbn Hacer dolaylı yoldan işaret ettiği gibi iki hadiste de cehennemde iman sahibi günahkârların azap görecekleri ve öldürülecekleri zikredilmektedir. Ancak bu iki meselenin sırası iki hadiste de farklı şekildedir.

Şöyle ki, Müslim'in rivayetinde azabın ölümden önce vuku bulacağı zikredilirken Deylemî'nin rivayetinde ise azabın ölümden sonra vuku bulacağı ifade edilmiştir. Bunu ifade eden ibareler şu şekildedir:

- Müslim'in rivayetinde:¹⁶⁸ ولكن ناس أصابته النار بذنوبهم فأمااتهم إمامة
- Deylemî'nin rivayetinde:¹⁶⁹ فإذا أراد أن يخرجهم منها أمسهم ألم العذاب تلك الساعة

Nevevî de Müslim'in rivayeti üzerine yaptığı şerhte ölümün sarıh bir şekilde azaptan sonra olacağını ifade etmektedir.¹⁷⁰

Nitekim Mustafa b. Yusuf, Müslim'in rivayetine şahit niteliğinde iki hadis zikrederek, azabın ölümden önce olduğu hususunu ispat ederek, Deylemî'nin rivayetinin sahih olan Müslim'in hadisine muhalefetinden dolayı münker hükmünde olduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹

Bu hadislerden biri Bezzâr'ın *Müsned*'inden diğeri ise Kurtubî'den aktarılmaktadır:

- Bezzâr'ın rivayeti:

أما أهل الذين هم أهلها فلا يموتون فيها ولا يحيون، وأما الذين يريد الله إخراجهم فتميتهم النار ثم يخرجون منها فيلقون على نهر الجنة فيرسل الله عليهم من مائها فينبتون كما تنبت الحبة في حميل السيل فيدخلون الجنة فيسميهم أهل الجنة: الجهنميون، فيفزون إليه تعالى فيذهب ذلك إلا م عنهم.¹⁷²

¹⁶⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 154b

¹⁶⁸ *Müslim*, İman, 185.

¹⁶⁹ Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr*, I, 313.

¹⁷⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 18 c., Kâhire, Müessesetü'l-Kurtuba, 2. bs, 1994, III, s. 47.

¹⁷¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 138b.

¹⁷² Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 151b; Kurtubî, *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Ahire*, thk. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, Riyad, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425, 1. bsk., s. 782; Eserin muhakkiki Bezzâr'ın matbu *Müsned*'inde bu hadisi bulamadığını ifade etmektedir. *es-Seyfü'l-meslûl*'de hadisin sonu *et-Tezkire*'de olduğu gibi فيدون

- Kurtubî'nin rivayeti:

إن أهل النار الذين هم أهلها لا يموتون فيها ولا يحيون، وإن أهلها الذين يخرجون منها إذا قُطوا فيها كانوا فحماً، حتى يأذن الله فيخرجهم فيلقيهم على نهر يقال له الحياة أو الحيوان، فيرش عليهم أهل الجنة الماء فيتنبثون ثم يدخلون الجنة فيستمعون الجهنميّين، ثم يطلبون إلى الرحيم عز وجل فيذهب ذلك إلا م عنهم فيلحقون بأهل الجنة.¹⁷³

Bu iki hadiste Mustafa b. Yusuf'un görüşünü destekleyen ibareler şu şekildedir:

- Bezzâr'ın rivayetinde: فتميتهم النار ثم يخرجون منها
- Kurtubî'nin rivayetinde: إذا قُطوا فيها كانوا فحماً

Bu iki ibare de cehennemdeki azabın ölümden önce olacağını göstermektedir. Öte yandan Münâvî, Müslim'in rivayetini *Feyzü'l-kadîr* kitabında şerh ettiğinde, rivayette bulunan "ateş onları öldürür/إماتة" ibaresini "yani Allah'ın istediği kadar azap verdikten sonra/أي بعد أن يعذبوا ما شاء الله" olarak açıklamaktadır.¹⁷⁴ Bu durumda, Müslim'in rivayetinde azabın ölümden sonra olacağını açıkça ifade etmesi ve Deylemî'nin rivayetinde de azabın ölümden sonra olacağını görmesine rağmen, Münâvî'nin Deylemî'nin rivayetine nasıl hasen hükmünü verebildiğine şaşırarak Mustafa b. Yusuf, bunu ancak hata veya kalem sürçmesi olarak değerlendirmektedir.¹⁷⁵

Son olarak, Mustafa b. Yusuf, Deylemî'den gelen bu rivayetin tıpkı Ebû Hureyre'nin "sağ elin verdiği sol el duymayacak" rivayetinde olduğu gibi maktûb bir rivayet olduğunu ifade ederek¹⁷⁶ bu konuyu bir neticeye vardırmak üzere, rivayetin esasında şu şekilde olması gerektiğini ifade etmektedir:

إذا أدخل الله الموحدين النار أمسهم ألم العذاب تلك الساعة، فإذا أراد أن يخرجهم منها أماتهم فيها إماتة.¹⁷⁷

¹⁷³ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 152a; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 788. Bu eserde geçen rivayet arasında küçük değişiklikler mevcuttur ancak *es-Seyfü'l-Meslûl*'de geçtiği şekliyle aktardık.

¹⁷⁴ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 152a; Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 788. Bu eserde geçen rivayet arasında küçük değişiklikler mevcuttur ancak *es-Seyfü'l-Meslûl*'de geçtiği şekliyle aktardık.

¹⁷⁵ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 152a.

¹⁷⁶ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 152b.

¹⁷⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 152b.

"Allah muvahhitleri cehenneme koyduğu vakit, azap onlara o an dokunur. Onları cehennemden çıkarmayı murat ettiği zaman, onları orada öldürür."

Hadislerin manasına yönelik tahlillerinden sonra Mustafa b. Yusuf, Münâvî'nin verdiği hükmün hatalı olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁸

Bundan sonra, ilgili hadisimizin haricinde Mustafa b. Yusuf, hadis ilmi ile ilgili Münâvî'nin yaptığı bir yöntem yanlışını ele alarak, keşf ile bir hadise hüküm verme konusundaki görüşlerini aktaracaktır.

D. Mustafa b. Yusuf'un Münâvî'yi Tenkit Ettiği Diğer Bir Mesele: Keşf ile Bir Hadise Hüküm Verilmesi

Mustafa b. Yusuf'un Münâvî'ye karşı geldiği diğer bir husus olan keşf konusu, müellif tarafından eserinde kaleme alınmaktadır.

Münâvî, Muhyiddîn İbn Arabî'nin bazı hadislerle keşf¹⁷⁹ ile verdiği hükümleri *el-Câmi'u's-sagîr* şerhinde delil göstererek, kendisinin de keşf ile hadislerle hüküm vermenin mümkün olduğu kanaatine katıldığını göstermektedir. Ancak Mustafa b. Yusuf, muhaddislerin çoğunluğu gibi¹⁸⁰ keşfle bir hadise hüküm verilemeyeceğini savunarak, Münâvî'ye karşı çıkmıştır.¹⁸¹

¹⁷⁸ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 133b.

¹⁷⁹ Kendisi ile edinilen bilgiye "ilham" denilen keşf, "genel olarak manevi perdenin açılmasıyla doğru bilgiye" ulaşma anlamına gelmektedir. (Reşat Öngören, "Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 2002, s. 86.) Esasında tasavvufta bir bilgi kaynağı olarak kabul edilen keşf, (Bkz. Reşat Öngören, "Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 2002, s. 85-96.) herkes tarafından aynı gözle görülmemektedir. Nitekim, keşfin hücciyetini kabul etmeyenlerin asıl nedenleri, keşfin inceleyebilir bir bilgi olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak Muhyiddîn İbn Arabî gibi bazı mutasavvıflar, (Mustafa b. Yusuf'un Muhyiddîn İbn Arabî'ye karşı pek olumlu bir görüşte olmadığı sezilmektedir. Nitekim kendisinin "ehl-i sünnet ve'l-cemâat'te muhalif olarak velilik iddiasında" bulunduğunu zikretmektedir. (Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 149a.) nakil yöntemleriyle elde edilen bilginin zan ifade ettiğini, keşfle elde edilen bilginin ise doğrudan Allah'tan gelen bir bilgi olduğu için, kati olduğunu savunmaktadırlar. (Mehmet Ayhan, "Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşf Yoluyla Nakledilen Rivayetler", *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA) = International Journal of Islamic Studies (IJIS)*, 2015, I, 46.)

¹⁸⁰ Mehmet Ayhan, "Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşf Yoluyla Hadis Rivâyeti", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 31, 2011, s. 102.

¹⁸¹ Mustafa b. Yusuf'un döneminde yaşamış ve Muhyiddîn İbn Arabî'nin yolunu takip ederek keşfi "bütün gücüyle" savunan mutasavvıf İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) hakkında eserde hiçbir söz edilmemesi dikkat çekmektedir. Öte yandan müellif, eserinde hiçbir muasırının ismini zikretmediğini de belirtmemiz gerekmektedir.

Bu meseleyi daha iyi kavrayabilmek üzere, Muhyiddîn İbn Arabî'nin keşf ile hadislerin tashihi konusundaki açıklamasını göz önünde bulundurmak gerekir:

*"Râvilerinin güvenilir olması dolayısıyla nice sahih kabul edilen hadis vardır ki, Peygamber'in (s.a) tecellî mahallinde bulunan keşf sahibi kişi, O'na (s.a) bu hadisi sorar da Peygamber (s.a) bu hadisi reddederek ona 'Ben onu söylemedim. Öyle bir hüküm de vermedim' der. O şahıs bu yolla hadisin zayıf olduğunu bilir [...] Bazen bu keşfe ulaşan kişi, senedinin sahih olduğunu söyledikleri bu hadisi kimin uydurduğunu, kendisine ya o şahsın ismi verilerek veya sureti gösterilerek bilebilir."*¹⁸²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere ve keşfin tanımı gereğince, kontrol edilebilecek hiçbir bilgi söz konusu olmadığı açıktır. Ancak Münâvî, daha önce de bahsi geçen "Hakkıyla cehennem ehli olan cehennemlikler..." ile başlayan Müslim rivayetini şerh ettikten sonra, İbn Arabî'nin bu hadise keşfen sahih hükmünü verdiğini aktarmaktadır.¹⁸³

Keşfe dayalı bu hükmün aktarılması, Mustafa b. Yusufun bu konudaki görüşünü öğrenmemizi sağlamaktadır. Şöyle ki, Mustafa b. Yusuf evliyaların keşfi ile hadislerin tashih edilmesinin muhaddisler katında bir anlam ifade etmediğini belirterek,¹⁸⁴ bu şekilde kendi görüşünü de ortaya koymaktadır. Ancak bilinmelidir ki, bu görüş keşfi tamamen inkâr ettiği anlamına gelmemektedir. Bilakis hadise hüküm verme hususunda keşfin kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Ancak genel anlamda, keşfin gerçekten var olduğunu reddetmediğini belirtmek gerekir.

Öncelikle ehl-i sünnet ve'l-cemâat tarafından keşf ile hadislere hüküm vermenin kabul edilmediğini¹⁸⁵ ve alimlerin keşfi mutlak surette hüccet olarak kabul etmediklerini ifade ettikten sonra,¹⁸⁶ buna ilişkin bazı sebepleri zikretmektedir.

Bunların en önemlisi, veli olsa dahi, peygamberler dışındaki insanların masum olmamaları sebebiyle keşflerinin isabetsiz olma ihtimali bulunduğunu ifade

¹⁸² Mehmet Ayhan, "Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşf Yoluyla Hadis Rivâyeti", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 31, 2011, s. 99; Bkz. Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed Arabî et-Tâî el-Hâtimî, **el-Fütûhâtü'l-mekkiyye**, thk. Osman Yahya, 14 c., el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985/1405, II, 358-359.

¹⁸³ Münâvî, **Feyzü'l-kadîr**, II, 170.

¹⁸⁴ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 139b.

¹⁸⁵ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 139b.

¹⁸⁶ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 103a.

etmektedir.¹⁸⁷ Nitekim peygamberler dışında kimsenin şeytanın vesveselerinden korunmuş olmadığını belirterek, bu konudaki görüşüne açıklık getirmiştir.¹⁸⁸

Ayrıca bir velinin keşfi başka bir velinin keşfi ile tearuz ettiği durumda, ikisinin arasında bir tercih yapma zorunluluğu oluşmakta ve bunlar arasında bir evleviyet tespiti imkânsız olduğunu başka alimlerden nakletmektedir.¹⁸⁹

Ve son olarak, böyle bir uygulamanın zındıkların işini de kolaylaştıracağına da işaret etmektedir. Nitekim isteyen istediği vakit doğru-yanlış herhangi bir velinin keşfini aktardığını söyleyerek istediği hadise hüküm vererek, ilgili velinin sözünü delil olarak öne sürebileceğinin altını çizmektedir.¹⁹⁰

Bu şekilde görüşünü delillendiren Mustafa b. Yusuf, Münâvî'nin muhaddislerin belirlediği hadis tespiti kaidelerden uzaklaştığını ve netice olarak hataya düştüğünü göstermiştir.

Netice itibari ile Münâvî'nin bazı hatalarına değinen Mustafa b. Yusuf'un dikkatli ve araştırmacı bir şahsiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa b. Yusuf'un Münâvî'ye yönelttiği eleştirilerinin yanında, Münâvî'nin bu hatalarına rağmen değerinin düşmediğini de ifade etmektedir.¹⁹¹

Bundan sonra, Mustafa b. Yusuf'un Münâvî'ye yönelik tenkitleri dışında, eserinde hadis ilmi ile ilgili açıkça veya dolaylı yoldan bilgi bulunabilen görüşlerine yer verilecektir.

III. MUSTAFA B. YUSUF'UN HADİS İLMİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Mustafa b. Yusuf'un *es-Seyfü'l-meslûl* adlı eserinin tanıtımda ifade edildiği gibi, bu eserde hadis ilmi dışında başka konulara da değinilmiştir. Ancak bu çalışmada muhaddis olan Mustafa b. Yusuf'un daha çok hadis ilmiyle ilgili yönüne ağırlık

¹⁸⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 140a.

¹⁸⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 103a.

¹⁸⁹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 140a.

¹⁹⁰ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 140a.

¹⁹¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 150a.

verilerek, hadis ilmindeki görüşlerini araştırmak suretiyle, bu konuda ulaşılabilen neticeleri başlıklar altında sunulmaya gayret edilmiştir.

A. Cerh ve Ta'dil

Cerh ve ta'dil ilmi "Hadis râvilerinin, kendilerinde aranan vasıflar açısından, yaptıkları işin mahiyeti ve ciddiyetine ne ölçüde layık olduklarını tesbit için inceden inceye tetkik ve değerlendirmesi"¹⁹² olarak tarif edilen hadis dalıdır.

Müellifimiz, cerh ve ta'dil ilminin önemi hakkında nakillerde bulunmadan önce, bir muhaddisin cerh ve ta'dil ilmini bilmeden hadis dalında mahir olamayacağını ifade ederek,¹⁹³ bu ilmin önemine işaret etmekle birlikte bu konuda görüşünü de beyan etmiş olmaktadır.

Konunun önemini beyan ettikten sonra, cerh ve ta'dil ile ilgili bilgilerin kabul şekilleri hususunda dört görüşe yer vererek, bu görüşlerin sahiplerini zikretmekte ve bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır.¹⁹⁴

- Birinci görüş: Ta'dil: Mücmel olsa da kabul edilir; Cerh: Ancak müfesser kabul edilir.

Mustafa b. Yusuf birinci görüşün sahipleri olarak, Şâfiî (ö. 204/820), İbn Salah (ö. 643/1245), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve onun da söylediğine göre Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) gibi hadis hafızlarını zikretmektedir.¹⁹⁵

- İkinci görüş: Ta'dil: Ancak müfesser kabul edilir; Cerh: Mücmel olsa da kabul edilir.

Müellif, bu görüşe sahip olan isimleri zikretmese de Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve talebesi Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) Kadı Ebû Bekr Muhammed el-Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) bu görüşte olduğunu zikretmelerini bir vehim olarak gören Ebü'l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî'ye (ö. 806/1404) karşı çıkmaktadır. Nitekim Mustafa b. Yusuf, Kadı Ebû Bekr'in bu konuda

¹⁹² İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Usûlü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 26. bs., 2011, s. 79.

¹⁹³ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 116a.

¹⁹⁴ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 117b-118b.

¹⁹⁵ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 117b.

iki görüşe sahip olabileceğini ve böyle düşünmenin iki alimin hataya düştüğünü ifade etmekten daha evla olduğunu ifade ederek,¹⁹⁶ Irâkî'nin bu sözüyle hata yaptığını belirtmektedir.

- Üçüncü görüş: Ta'dil ve Cerh: Ancak müfesser kabul edilirler.

Mustafa b. Yusuf bu görüşü Hatîb el-Bağdâdî, hadis ve usul imamlarından aktardığını ifade etmektedir.¹⁹⁷

- Dördüncü görüş: Ta'dil ve Cerh: Mücmel olsa da kabul edilirler.

Mustafa b. Yusuf, birtakım şartlara bağlı olarak bu görüşte olan alimleri şu şekilde sıralar: Cüveynî, Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve son olarak Kadı Ebû Bekr'in bizzat kendisinin ve aktardığına göre cumhurun görüşüdür.¹⁹⁸

Mustafa b. Yusuf'un birçok yerde zikredilen bu dörtlü taksimi ele almasına rağmen kendisinin açıkça hangi görüşte olduğunu ifade etmemektedir. Nitekim, bu farklı görüşleri açıkladıktan sonra, İbn Hacer el-Askalânî'den nisbî cerh ve ta'dil ile ilgili bir nakilde bulunduktan sonra müellif netice olarak, ta'dil'in ve tecrîh'in hakikî ve nisbî olarak iki kısma ayrıldığını ve her hâlükârda hakikî mana ile amel olunması gerektiğini belirtmektedir. Bu söz konusu hakikî manaya ulaşmanın yegâne yolu ise, ifadelerin kullanıldığı ortama vâkıf olarak mümkün olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹ Dolayısıyla her bir ifadenin kendi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği kanaatinde olduğunu ima ederek bu zikredilen görüşlerden tek bir tanesine bağlı kalmadığını anlamak mümkündür.

B. Cerh ve Ta'dil'in Tearuzu

Eserde cerh ve ta'dil'in önemli ve vazgeçilemez bir ilim olduğunu belirtildikten sonra, bu ilmin en önemli konularından olan ve aynı râvi hakkında hem cerh ifadeleri hem de ta'dil ifadeleri bulunması durumunda oluşan çelişki olarak ifade edilen "cerh ve ta'dil'in tearuzu" konusu incelenmektedir.

¹⁹⁶ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 118a.

¹⁹⁷ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 118a.

¹⁹⁸ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 118a-118b.

¹⁹⁹ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 118b.

Müellifimiz ilk başta sözlerine, cerh ve ta'dil'in tearuzu konusunda meşhur ve itimat edilen görüşün cerhin ta'dil'e takdim edilmesi olduğunu ifade ederek, bu konuda kanaatini açıkça zikretmektedir.²⁰⁰

Ancak, Mustafa b. Yusuf, zikrettiği bu görüşte takdim edilen cerhin durumu hakkında mücmel veya müfesser olması hususunda bir işaretle bulunmamıştır. Bu ayrıntıyı eserin daha ilerisinde yani eserin konusu olan hadisin tüm isnadını incelediği altıncı bölümde, Deylemî'nin rivayetinin senedinde bulunan beşinci râvi olan el-Hasen b. Ali b. Râşid hakkında bir tearuz söz konusu bulunduğu için bu konuya tekrar değinerek görüşüne açıklık getirmiştir. Nitekim inceleme esnasında, cerhin ta'dil'e takdim edildiğini tekrar ettikten sonra, cerhin mücmel kabul edilmesi hususunda ihtilaf olsa da tercih edilen görüşün cerh ve ta'dil sebeplerine vâkıf olan alimin mücmel cerhi takdim edilmesi gerektiğini beyan etmektedir.²⁰¹

C. Bir Hadise Tek Sened Üzerinden Hüküm Beyanı

Müellifimiz, sorulan soruya cevap olarak verdiği cevapta hadise verdiği hükmün mutlak olarak ifade edilmediğini bilakis sadece sorulan rivayete hususi olarak verildiğini özellikle belirtmektedir. Bunu da cevabının başında kullandığı هذا ismi işareti ile sağladığını ifade etmektedir.²⁰² Bu şekilde yapmanın ise, hadis ilmi ile iştilal edenler için hiçbir sakıncası olmadığını ifade etse de bir hadise hüküm verildiğinde, şayet hadisin bir rivayetine hususi bir şekilde hüküm verilecekse "bu isnada binaen" ifadesini zikrederek yapılmasının daha evla olduğunu aktarmaktadır.²⁰³

Ayrıca Mustafa b. Yusuf burada bir kaideyi hatırlatarak mutlak bir hükmün ancak tüm tariklere muttali olabilen bir hadis imamının ifade edebileceğini zikretmektedir.²⁰⁴

D. Mustafa b. Yusuf'a Sorulan Rivayet

Mustafa b. Yusuf, Münâvî eleştirisi başlığının altında incelenen metin değerlendirmesinin yanı sıra, hadisin senedini de rivayetin hükmünü beyan etmek

²⁰⁰ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 119b.

²⁰¹ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 126a.

²⁰² Cevabın tamamı şu şekilde: **هذا الحديث ضعيف، لا يعتبر ولا يعتمد عليه. ولننظر لمت صحته فرضاً وتقديراً فهو محمول على بعض العصاة.**

²⁰³ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 123a.

²⁰⁴ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 123b.

üzere titizlikle incelenecektir. Ancak daha önce, Mustafa b. Yusuf'a yöneltilen soruda bahsedilen hadisin hangi kitaptan yazıldığı değerlendirilecektir.

1. Sorulan Hadisin Kaynağı

Mustafa b. Yusuf sorulan hadisin *el-Câmi'u's-sagîr*'den nakledildiğini ifade etmektedir.²⁰⁵ Soru soran bu bilgiyi paylaşmasa da hadisin *Cem'ü'l-cevâmi*'den değil de *el-Câmi'u's-sagîr*'den aktarıldığı hadisin sonunda yer alan *فر* remzinden de anlaşılmaktadır. Nitekim *Cem'ü'l-cevâmi*'de Süyûtî hadislerin sonlarında gösterdiği kaynakların bazılarına, *el-Câmi'u's-sagîr*'in aksine remiz tayin etmemiştir. Bu söz konusu remiz tayin edilmeyen kaynaklardan biri de Deylemî'nin *Müsnedü'l-firdevs* adlı eseridir. Dolayısıyla *Cem'ü'l-cevâmi*'de söz konusu hadisin sonunda *الدليمي عن أبي هريرة* ibaresi görülmektedir.²⁰⁶ Halbuki *el-Câmi'u's-sagîr*'de ise hadisin sonunda *فر عن أبي هريرة* ibaresi mevcuttur. Dolayısıyla soruda bulunan *فر* remzi, hakkında soru sorulan hadis metninin *Cem'ü'l-cevâmi*'den değil bilakis *el-Câmi'u's-sagîr*'den iktibas edildiği müellif tarafından anlaşılmıştır.

Bunun yanı sıra Süyûtî'nin kaynak olarak kullandığı ve mukaddimesinde "ed-Deylemî" olarak zikrettiği Deylemî'den maksat Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (ö. 558/1163) olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim ed-Deylemî ismi, Ebû Mansûr'un babası Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî (ö. 509/1115) için de kullanılmaktadır. Süyûtî ise kullandığı kaynağın *Müsnedü'l-firdevs* olduğunu belirterek, Ebû Şücâ'nın oğlu Ebû Mansûr ed-Deylemî'yi (ö. 558/1163) kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim *Müsnedü'l-firdevs*, Ebû Şücâ' ed-Deylemî'nin (ö. 509/1115) *Kitâbu Firdevsi'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-muharrec ale Kitâbi's-Şihâb* veya *Firdevsu'l-ahbâr* olarak bilinen eserin üzerine yazılarak, bu eserde bulunan rivayetlere senetleri ile İbn Hacer'e göre yaklaşık 5000 hadis ilave edilmiştir.²⁰⁷

2. Mustafa b. Yusuf'un Senet incelemesi

Süyûtî *el-Câmi'u's-sagîr*'de, senetli hadis içeren *Müsnedü'l-firdevs*'ten hadisler aktarmasına rağmen eserinde genel metodu gereğince senetlere yer vermemiştir. Ancak Mustafa b. Yusuf, günümüze ulaştığı hususunda bir bilgi bulunmayan

²⁰⁵ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 75b.

²⁰⁶ Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi*, neşr. el-Ezheru's-Şerîf, Dâru's-saâde li't-tibâa, Kâhire, 2005, I, 252.

²⁰⁷ Mücteba Uğur, "Firdevsü'l-Ahbâr", *DİA*, XIII, 130.

Müsnedü'l-firdevs'i görerek, ilgili hadisin senedini incelemek üzere eserine aldığını müşahade etmekteyiz. Eserinde aktardığı senet şu şöyledir:²⁰⁸

أخبرنا فيد > عن أبي مسعود البجلي > أخبرنا زاهر بن أحمد > عن الحسن بن زكريا البصري > أخبرنا
الحسن بن علي ابن راشد > عن شريك > عن محمد بن عمرو > عن أبي □ لمة > عن أبي هريرة رضي الله
عنه مرفوعا

Feyd > Ebû Mes'ûd el-Becelî > Zâhir b. Ahmed > el-Hasen b. Zekeriyâ el-Basrî > el-
Hasen b. Ali b. Râşid > Şerîk > Muhammed b. Amr > Ebû Seleme > Ebû Hureyre

Mustafa b. Yusuf *Müsnedü'l-firdevs*'ten bu şekilde aktardığı senedi inceleyerek, hangi görüşlere sahip olduğu hakkında inceleme fırsatı sunmaktadır.

Mustafa b. Yusuf, eserinin altıncı bölümünde hadisin senedinde 9 kişi olduğunu belirttikten sonra, hadisin son tarafından başlayarak baş tarafına doğru ravileri teker teker inceleyerek haklarında cerh ve ta'dil ile ilgili bilgi vermektedir. Bundan sonra Mustafa b. Yusuf'un dilinden râviler zikredilerek, müellifin görüşleri sunulmaya çalışılacaktır.

Birinci râvi sahabeden Ebû Hureyre'dir. Mustafa b. Yusuf sahâbî hakkında söz etmeyerek, muhaddisler ve ehl-i sünnet âlimleri gibi²⁰⁹ tüm sahabenin âdil olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hadisin zayıflığı veya güvenilirliği ancak onlardan sonrakiler sebebiyle olabileceğini dolayısıyla sahabeye göre hadislerin tamamının sahih olduğunu ifade etmektedir.²¹⁰

İkinci râvi tabiinden Ebû Seleme'dir. Müellif, Ebû Seleme'nin tabiinin büyük imamlarından olduğunu ve doğru sözlüğüyle, hıfz ve zabtı ile meşhur olduğunu belirterek hakkında söz etmenin gerek duyulmadığı bir râvi olduğunu açıklamaktadır.²¹¹

Üçüncü râvi Muhammed b. Amr'dır. Kendisi hakkında bazı cerh ta'dil alimlerinden nakillerde bulunduktan sonra, râvi hakkında genel hükmün "sadûk" (doğru sözlü) olduğunu ifade etmektedir. Mustafa b. Yusuf, ehl-i hadis'e göre bir râvinin tevsik edilmesi bazen o râvinin hadisi ile ihticac edilebilmesinin mümkün

²⁰⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 121b.

²⁰⁹ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 495.

²¹⁰ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 123b.

²¹¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 124a.

olduğunu bazen ise hadis ile ihticac etmenin mümkün olduğunu değil sadece hadisinin tetkik edilmesi gayesiyle yazılmasına izin verildiğini belirtir.²¹² Ta'dil lafızlarından olan "sadûk" ise, zikredilen tevsik anlamlarından ikincisine²¹³ yani tektik için hadislerinin yazıldığı râviler grubunu ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu durumda, Muhammed b. Amr'ın hadislerinin yazılması mümkün olan bir râvi olduğunu belirtmek için kullanıldığını ifade etmektedir. Netice olarak Muhammed b. Amr hasen râvilerinden olduğunu ancak itibar ile hasen lizâtihi derecesinden sahih ligayrihi derecesine yükselme imkânı olan bir râvi olduğuna karar kılmıştır.²¹⁴

Dördüncü râvi Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî el-Kâdî'dir. Genel itibariyle hakkında olumlu bilgiler aktarılsa da kadılığa atandıktan sonra hafızasının zayıfladığı zikredilmektedir.²¹⁵ Bu bilgileri aktardıktan sonra, Mustafa b. Yusuf eserin değişik yerlerinde yaptığı gibi muhtemel bir itiraza yer vererek şöyle der:

*"Mezkûr hadisi (hâfıza) değişikliğinden önce işitmiş olması muhtemeldir" denilecek olursa: aynı şekilde mezkûr hadisi (hâfıza) değişikliğinden sonra da işitmesi muhtemeldir. Dolayısıyla mutlaka güvenilir bir imamın hadisi değişikliğinden önce duyduğuna dair bir metnin bulunması gerekir. Aksi halde şüphe bulunduğu için ehl-i hadis'e göre zayıf olarak kabul edilir.*²¹⁶

Ayrıca Mustafa b. Yusuf'a göre Dârekutnî'nin Şerîk b. Abdillâh hakkında müdellis olduğunu zikretmesi, ilgili râvinin zayıf olduğunun ispatı olarak yeterli olduğunu belirtmektedir.²¹⁷ Bununla birlikte âdil müdellis bir râvinin ancak tahdîs sîgası ile rivayeti kabul edildiğini naklederek, Şerîk b. Abdillâh'ın bunu yapmadığını yapsa da rivayeti kabul edilmeyeceğini vurgular.²¹⁸

Beşinci râvi el-Hasen b. Ali b. Râşid'tir. Hakkında olumlu ve olumsuz görüşler bulunması ile birlikte söz konusu râvi hakkında toparlayıcı olarak İbn Hacer'in şu sözünü aktarır: el-Hasen b. Ali b. Râşid el-Vâsitî güvenilirdir ancak tedlis ile itham

²¹² Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 124a.

²¹³ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 124a.

²¹⁴ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 124b.

²¹⁵ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 125a; Bkz. İbn Hacer, **Takribu't-tehzîb**, thk. Muhammed Avvame, Halep, Dâru'r-reşîd, 1986, s. 266.

²¹⁶ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 125a.

²¹⁷ İbn Hacer **Tabakatü'l-müdellisin** adlı eserinde Abdülhak el-İşbîlî (ö. 582/1186)'nin Şerîk b. Abdillâh'ı el-Ahkâm adlı eserinde tedlisle vasıflandığını aktarmaktadır. Dârekutnî'nin ise onu İşbîlî'den daha önce tedlisle itham ettiğini ifade etmektedir. (İbn Hacer, **Tabakatü'l-müdellisin**, thk. ve tkl. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî, Umman, Mektebetü'l-Menar, 1980, s. 33)

²¹⁸ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 125a.

edilmiştir.²¹⁹ İbn Hacer, *Müsnedü'l-firdevs*'in rivayetlerini incelediği *Tesdidu'l-kavs* adlı eserinde, daha önce de zikredildiği gibi Deylemî'nin rivayeti hakkında "hadisin aslı Müslim'de" olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra İbn Hacer, senette el-Hasen b. Ali b. Râşid olduğunu da zikretmektedir. Müellifin düşüncesine göre, İbn Hacer, el-Hasen b. Ali b. Râşid'i tek başına zikretmesi, rivayetin durumunun bu râviye bağlı olduğunu ve *Takribü't-tehzîb*'inden aktardığı üzere zayıf bir râvi olması rivayetin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Buna binaen başka söze ihtiyaç duyulmadığı kanaatindedir.²²⁰

Daha önce de gördüğümüz gibi, müellif burada cerhin ta'dil'e takdim edildiğini belirtir. el-Hasen b. Ali b. Râşid'in Şerîk'ten yaptığı rivayetin an'aneli olması sebebiyle, küçük bir ilavede bulunarak, an'aneli rivayetin ancak şu iki şart ile muttasıl sayıldığını da ifade eder: İki râvi arasında likâ olması (yani doğrudan görüşmeleri) ve an'ane harfini kullanan râvinin müdellis olmaması şart koşulmuştur. Bu şartların yerine getirilmediği takdirde, senedin kopuk sayılacağını belirtmekle birlikte, Sahîhayn olarak bilinen Buhârî ve Müslim'in sahihlerini bu kaidenin dışında tutmaktadır.²²¹

Altıncı râvi el-Hasen b. Zekeriyâ el-Basrî'dir. İbn Hacer'in Mesleme b. Hâşim'den naklettiğine göre bu râvi meçhuldür.²²² Mutlak bir şekilde ifade edilen bu bilgi, Mustafa b. Yusuf'a göre meçhulün üçlü taksiminden ilkinin ifade eder. Yani kendisinden tek bir râvinin nakilde bulunan kişi anlamına gelmektedir.²²³ Dolayısıyla rivayeti makbul değildir.

Yedinci râvi Zâhir b. Ahmed'tir. Müellif râvi hakkında çoğunlukla olumsuz nakillerde bulunarak senet incelemesine böylece son verir.

Mustafa b. Yusuf, senet hakkındaki genel değerlendirmesinde, senedin yanlışlık, hafıza zayıflığı, ihtilat, tedlis, cehalet ve töhmetten hali olmadığını belirtilerek, bunlardan birisinin bulunduğu senetle ihticac edilmesi mümkün olmadığını

²¹⁹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 126a; Bkz. İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, s. 162.

²²⁰ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 129a-129b.

²²¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 127a.

²²² İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, 10 c., Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002, III, 47; Mustafa b. Yusuf'un *Lisânü'l-mîzân*'dan aldığı bu bilgide râvinin isminde el-Basrî ifadesi yer almamaktadır.

²²³ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 129b.

halde bunların hepsi aynı senette bulunması halinde durumun daha vahim olduğunu belirtir.²²⁴

Öte yandan, Mustafa b. Yusuf hadisin senedinde 9 kişinin olduğunu belirtmesine rağmen sadece son 7 râviyi incelemekle yetinmiştir ve senedin baş tarafında bulunan Ebû Mes'ûd el-Becelî ve Feyd isimli iki râvi hakkında bir incelemede bulunmamıştır. Kanaatimizce hadisin zayıf olduğunu incelediği râviler ile tespit etmiş olması ve dolayısıyla maksadın hâsıl olması nedeniyle diğer râvileri incelemeye gerek duymamıştır. Ancak hadisin uydurma olması da bir ihtimaldir ve bunun tespiti ancak senedin tüm râvilerin incelenmesi ile meydana çıkabilir. Dolayısıyla müellif tarafından bu iki râvinin incelenmemesi yanlışlıkla vuku bulmuş olma ihtimali vardır. Her ihtimale karşı bu iki râvi incelenerek, hadisin hükmüne farklılık getirmeyeceklerinden emin olmak üzere, müellifin genel metodunu takip ederek, zikri geçen iki râviyi şu şekilde sunulmuştur:

Sekizinci râvi Ebû Mes'ûd el-Becelî'dir. Tam ismi: Ahmed b. Ahmed b. Abdillâh b. Abdelaziz b. Şâzân'dır.²²⁵ Yahya b. Mende, Ebû Mes'ûd el-Becelî'nin sıkı bir râvi olduğunu söylemiştir.²²⁶ Ayrıca Zehebî onu, imam, hafız, muhaddis ve müsniid olarak tanıtmaktadır.²²⁷ Tarafımızdan ilgili râvi hakkında cerh anlamında bir ifade bulunmamıştır.

Dokuzuncu râvi Feyd'dir. Tam ismi: Ebû eş-Şa'ranî el-Hemezânî Feyd b. Abdîrrahman b. Muhammed b. Şâzî şeklindedir.²²⁸ es-Sem'ânî, Ebû eş-Şa'ranî el-Hemezânî'nin sâlih, sadûk ve muhaddis çocuklarından olduğunu ifade etmektedir.²²⁹ Bu râvi hakkında da cerh anlamında bir ifade bulunmamıştır.

²²⁴ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 130a.

²²⁵ Kaynaklarda Ebû Mes'ûd el-Becelî adı altında tek bir râvi bulabildik. İsmi verilen râvinin senette zikredilen râvi olduğuna dair delilimiz, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*'da bulunan râvinin biyografisinde hocaları arasında Zâhir b. Ahmed'in zikredilmesidir. Nitekim ilgili hadisi senette görüldüğü üzere bu hocasından aktarmıştır.

²²⁶ Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Naîm el-Araksûsî, 23 c., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984/1405, XVIII, 63.; Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Dr. Avvad Maruf, 17 c., Beyrut, Daru'l-Garb el-İslâmî, 2003/1424, IX, 733.

²²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVIII, 62.

²²⁸ İsmi verilen râvinin senette zikredilen râvi olduğuna dair delilimiz, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*'da bulunan râvinin biyografisinde hocaları arasında Ebû Mes'ûd el-Becelî'nin zikredilmesidir. Nitekim ilgili hadisi senette görüldüğü üzere bu hocasından aktarmıştır.

²²⁹ Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, X, 808.

Bu iki râviyi kısaca inceledikten sonra, hadisinin bu iki râvi nedeniyle uydurma olması düşünölemeyeceği kanaatine varılmıştır.

E. Sahih ve Hasen Hadisin Farkı ve Zayıf Hadisin Kısımları

Mustafa b. Yusuf eserinde kısaca sahih ve hasen hadisin ayırımından söz etmekte ve hasen hadisin tarifini vererek aralarında tek bir fark olduğunu zikretmektedir. Aralarındaki bu fark ise, râvinin zabtı ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Nitekim râvinin zabtı tam olduğu vakit "sahih li-zâtihi", hafif olduğu takdirde ise "hasen li-zâtihi" olduğunu açıklamaktadır.²³⁰ Hasen hadisin birçok tarifi olunduğunu zikretse de muteber tarifi bu şekilde olduğunu aktarmaktadır.²³¹

Bu tarifi dışında kalan diğer türlerin (mevzu rivayeti zikretmeden) hepsinin zayıf olduğunu ifade ettikten sonra, zayıf hadisleri iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısmın "Ümmetimden her kim kırk hadis ezberlerse..." olarak başlayan meşhur hadiste olduğu gibi, birçok tarikten gelmesine rağmen zayıf kalan ve hasen li-gayrihi derecesine yüklelemeyen rivayetler. İkinci kısımda bulunan zayıf rivayetler ise, zayıflıktan kurtulabilen ve hasen li-gayrihi derecesine ulaşabilen rivayetlerdir. Bu yükselmenin ise sadece zayıflığı belli başlı sebeplerden dolayı olan hadislerle mümkün olduğu ve neticede tüm zayıf hadislerde geçerli olmadığını ifade etmektedir. Bunlardan bazıları ihtilat, hafıza zayıflığı, mestur, mürsel veya müdellis gibi sebepler olduğu aktarılmaktadır.²³²

Bunun yanı sıra, Mustafa b. Yusuf eserinde farazi bir durumdan bahsederek, şayet bir kişi Münâvî'nin "Tirmizi, Hattâbi veya İbnü'l-Cevzi'nin yolundan giderek, onların birinin ıstılahları ile Deylemî'nin hadisine hasen hükmünü vermiş olabilir"²³³

²³⁰ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 131a.

²³¹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 131b.

²³² Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 131b.

²³³ Mustafa b. Yusuf eserinde, zikrettiği Tirmizi, Hattâbi ve İbnü'l-Cevzi'nin hasen hadis hakkındaki görüşlerine yer vermemektedir. Onları kısaca şöyle zikrelelim: Tirmizi'ye göre hasen hadis "isnadında yalan söylemekle itham edilmiş bir râvi bulunmayan, şâz olmayan ve benzeri başka tariklerden rivayet edilen hadistir." Hattâbi'ye göre ise "isnadı muttasıl olup rivayet edildiği belde (mahreç) bilinen, râvileri meşhur olan, âlimlerin çoğu tarafından kabul edilen, pek çok fakihin kullandığı hadistir." (Mücteba Uğur, "Hasen", *DİA*, XVI, 374) Son olarak İbnü'l-Cevzi'ye göre "kendisinde bir miktar zayıflık bulunmakla birlikte sahih olmaya yakın hadis." olarak tanımlamaktadırlar. (Mücteba Uğur, "Hasen", *DİA*, XVI, 375)

derse, bunların şahsa özel ıstılahlar olmaları ve mutlak olarak kullanılmalarının uygun görülmediğinin altını çizer.²³⁴

F. İ'tibar, Şâhit ve Mütâbaat

Mustafa b. Yusuf, Deylemî'nin rivayeti hakkında sorulan sorunun cevabında söylediği *ولا يعتبر* / i'tibar olunamaz ifadesini kullanma sebebini açıklamadan önce bir hadisin başka bir isnatla rivayet edilip edilmediği hususundaki araştırma faaliyeti²³⁵ olarak tanımlanan "i'tibar" hakkında birkaç bilgi vermektedir. Verdiği bilgiler ise şu şekilde özetlenebilir:

Hadisin aynı sahâbîden rivayet edilmesi ve râvîsine bir ortak bulunması halinde "el-mütâbaatü't-tâmme", yine hadisin aynı sahâbîden rivayet edilmesi ve bu sefer râvîsinin hocasına veya daha üstünde bir ortak bulunması halinde ise "el-mütâbaatü'l-kâsıra" olarak adlandırıldığını ifade eden Mustafa b. Yusuf, bu mütâbaatın lafzen ve manen olması veya sadece manen olması arasında bir fark olmayacağını belirtir.

Bunun yanında, mütâbaat lafzın ve mananın tamamında veya sadece mananın tamamında vuku bulmuşsa "el-mütâbaatü'l-mutlaka", ancak mütâbaat lafzın ve mananın bir kısmında veya sadece mananın bir kısmında bulunuyorsa "el-mütâbaatü'l-mukayyede" olarak adlandırılacağını belirtir.²³⁶

Lafzen ve manen veya sadece manen benzer bir rivayet farklı bir sahâbî kanalıyla bulunması halinde ise buna "şâhit" denildiğini, ayrıca, bulunan rivayet tamamına benzerse "eş-sâhidü'l-mutlak", sadece bir kısmına benzer ise "eş-sâhidü'l-mukayyed" olarak ifade edildiğini zikretmektedir.²³⁷

Öne aldığı bu tariflerin ardından, bazen "şâhit" ve "tâbî" terimlerinin birbirleri yerine kullanıldığı, bazen "tâbî" terimi bir rivayetin aynı veya farklı sahâbî kanalı ile gelmesi dikkate alınmaksızın, lafzen benzer olan rivayetler için kullanıldığını ve aynı şekilde bazen "şâhit" terimi bir rivayetin aynı veya farklı sahâbî kanalı ile gelmesi dikkate alınmaksızın manen benzer olan rivayetler için kullanıldığını ifade etmektedir.²³⁸

²³⁴ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 137b-138a.

²³⁵ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s. 142.

²³⁶ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 132b.

²³⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 132b-133a.

²³⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 133a.

Mustafa b. Yusuf bu tarifleri verdikten sonra, ولا يعتبر ifadesini kullanma sebebini açıklamak üzere, i'tibarın yapılamama nedeninin bunu yapacak bir hadis hafızı bulunmaması sebebiyle olduğunu açıklamaktadır. İncelenen hadisin zayıflığı hasen li-gayrihî dercesine yükselmesine engel olmamasına rağmen Süyûtî'den sonra bunu yapabilen kimsenin gelmediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla hadisin derecesinin yükseltilmesi i'tibar'a bağlı olduğunu, i'tibar'ın da hadis hafızına bağlı olduğunu vurgulayarak, cevabında bunun imkânsız olduğuna işaret etmektedir.²³⁹

Netice olarak, Müslim'in ve Deylemî'nin rivayetlerinde sadece "onları öldürür" ifadesi benzer olsa da rivayetlerde geri kalan kısımların farklı oldukları bilakis birbirine zıt oldukları sebebiyle Deylemî'nin rivayeti Müslim'in rivayeti aracılığıyla bir i'tibar ile yükseltilmesi mümkün olmadığını açıkça ifade etmektedir.²⁴⁰

Ayrıca, hadis imamları ve hadis hafızlarının ardından bir hadisin sahih veya hasen olduğunu iddia etmenin caiz olmadığını ifade eden Mustafa b. Yusuf, bunun ancak onların nasları ile mümkün olabileceğini belirtmektedir. Nitekim Mustafa b. Yusuf'un bu tutumunun asıl sebebi hadislerde bulunan illetlerin ancak hadislerin tüm tariklerine ve râvilere derinlemesine vâkıf olan bir hadis imamı ve hafızının bunu yapmasının mümkün olduğunu gördüğü içindir. Nitekim böyle bir kişinin Süyûtî'den sonra gelmediğini savunduğu daha önce de belirtilmiştir.²⁴¹

Bu sebeptendir ki, hadis nakli ancak mukabele ve tashih edilmiş hadis alimlerinin mutemet kitaplarından yapılması zorunluluğunu ve her kitaptan ihticac veya amel maksadıyla hadis almanın caiz olmadığını belirtmektedir.²⁴²

G. Zayıf Hadis ile Amel ve Tevhid

Mustafa b. Yusuf, "Deylemî'nin hadisi zayıf olsa da amellerin fazileti kabilinden kendisi ile amel olunur" diyecek olan bir kişinin, bu hadisin amellerin fazileti hakkında olmadığı nedeniyle hata ettiğini ifade etmektedir. Şayet bu hadis amellerin fazileti ile ilgili olmuş olsa da sahih olan Müslim'in hadisine muhalefetten ötürü kendisiyle amelin caiz olmadığını belirterek zayıf hadis ile amel konusu ile ilgili bir şarta değinmiş olmaktadır.

²³⁹ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 133a.

²⁴⁰ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 138b.

²⁴¹ Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 136b.

²⁴² Mustafa b. Yusuf, **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 137a.

Bununla beraber, Mustafa b. Yusuf, Deylemî'nin hadisinin tevhid konusunu barındırdığını ancak hangi acıdan bu hadisin tevhitte bağlantılı olduğunu açıklamamaktadır. Söz konusu alakanın hadiste ifade edilen "muvaahhit" terimi ile ilgili olabileceği düşünülebilir.

Müellif, tevhidin bir amel olmadığını, şer'an gerektikleri ile Allah'ın bir olduğuna itikat etmenin olduğunu, niyet gibi batini bir amel olmadığını belirterek bu konuda, Ebu Hanife'nin "amel imandan, iman da amelden başkadır" sözünü nakletmektedir.²⁴³

H. Kelbî, Mukâtil ve Vâkıdî'nin Eserleri ve İsrâiliyat

Mustafa b. Yusuf eserinde her kitaba güvenilemeyeceğini ifade etmek üzere bazı kitaplar ele alır. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin (ö. 146/763) ve Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) tefsir kitapları olan *Tefsîrû'l-Kelbî* ve *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* hakkında ve Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-megâzî* adlı eseri üzerine birkaç söz ettiğini görmek mümkündür. Görüşünü söylemeden önce bu kitaplar hakkında bazı nakillerde bulunur. Şöyle ki, Kelbî'nin tefsiri hakkında Ahmed b. Hanbel'in şu sözünü nakleder: "*Tefsîrû'l-Kelbî* baştan sona yalandır."²⁴⁴ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'e bu kitaba bakmanın caiz olup olmadığı sorulduğu vakit, olumsuz cevap verdiğini de nakletmektedir.²⁴⁵ Ardından Vâkıdî'nin megâzî kitabı hakkında ise Şâfiî'nin "Vâkıdî'nin kitapları yalandır" sözünü aktarmaktadır.²⁴⁶

Müellif bu kitaplar hakkında nakillerde bulunarak haklarında söylenen olumsuz görüşleri bir araya getirdikten sonra, imamların sarîh ikazlarına rağmen nasıl olurda muhaddisler onlardan nakillerde bulunduğunu sorarak, "imamların bunlar hakkındaki hükmü tümel değil tikeldir" şeklinde cevap vermektedir. Bunun yanı sıra, muhaddislerin bu kitaplardan nakilleri, akaid veya ahkam ile ilgili olmadığını ancak haberler ve kıssalar hakkında olduğunu belirtmektedir. Ahmed b. Hanbel'in Kelbî'nin

²⁴³ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 144b-145a.

²⁴⁴ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 81b.

²⁴⁵ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 81b.

²⁴⁶ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 81b.

tefsirine bakma konusunda olan yasağı ise derin bir ilme sahip olan alimlerin dışında kalanlar için geçerli olduğunu bildirmektedir.²⁴⁷

Mustafa b. Yusuf'un yaptığı diğer bir nakil ise, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk (ö. 151/768) ile ilgilidir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî onun *el-Megâzî*'sinde ehl-i kitap'tan alınmış bilgilerin olduğunu ifade etmektedir. Mustafa b. Yusuf bu sözün Hatîb el-Bağdâdî'nin ilgili esere itimat etmediğini gösterdiğini ifade ettiğini belirterek isrâiliyat türünden bilgileri şu üç kısma ayırır:

- Birinci grup: Dinimizin tasdik ettiği bilgiler. Onlarla amel etmek dinimizin bir gereğidir. Örnek olarak Sahîhayn'da bulunan bir Yahudi'nin zina etmesi üzerine recm cezası uygulanması meselesini göstermektedir.
- İkinci grup: Dinimizin tekzip ettiği bilgiler. Bu bilgiler yalan olduklarını beyan etmeden nakletmek caiz değildir.
- Üçüncü grup: Dinimizin tasdik veya tekzip etmediği bilgiler. Muharref olması korkusuyla sahabenin ve selefin nakletmeyi hoş görmediği bilgilerdir.²⁴⁸

Bu ayrımı yaptıktan sonra müellif, farazi bir itirazı canlandırarak: şayet bir kişi sadece yanlış olma ihtimali sebebiyle ehl-i kitap'tan gelen bilgileri reddetmenin doğru olmadığını çünkü asıl olarak onların Allah kelamı olduklarını savunursa şayet, bu aslın başka bir asıl ile tearuz ettiğini ifade etmek gerektiğini belirtir. Nitekim bu ikinci asıl, Allah'ın Kur'an-ı Kerîm'de bize ehl-i kitap'ın kitaplarını tahrif ettikleri bilgisidir ki bu bilgi bu halde öne alınması gereken asıl olarak karşımıza çıktığını izah etmektedir.²⁴⁹

²⁴⁷ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 81b.

²⁴⁸ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 83a.

²⁴⁹ Mustafa b. Yusuf, *es-Seyfü'l-meslûl*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, vr. 83b.

SONUÇ

Mustafa b. Yusuf hakkında başta bibliyograflar olmak üzere, Osmanlı kaynaklarında pek fazla bilgi bulunmadığı tespit edilmiştir. Müellifin ismi sadece Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Hediyyetü'l-'ârifin* adlı eserinde yer almaktadır. Ayrıca tespit edildiği kadarıyla kendisi hakkında daha önce bir çalışma yapılmamıştır.

Öte yandan, gençliğinde Mısır'da ders verdiği ve daha sonra İznik'te görev aldığı Osmanlı arşivlerinden edinilen evraklar aracılığıyla görülmektedir. Daha sonra da muhaddis olarak Ayasofya'da görev aldığı yalnızca telif edilen eserlerinden anlaşılmaktadır.

Müellifin iki esere sahip olduğu bilinmektedir. Eserlerinden *Seyfû'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk*, idareciler hakkında bir araya getirilen hadislerden oluşmaktadır. *es-Seyfû'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı diğer eseri ise, Deylemî'nin rivayet ettiği ve daha sonra Süyûtî'nin de aktardığı "Allah muvahhitleri cehenneme koyduğu vakit, onları orada öldürür. Onları cehennemden çıkarmayı murat ettiği zaman, azap onlara o an dokunur." mealindeki hadis hakkında değerlendirmesini içermektedir. Müellifin sözlerinden anlaşıldığı üzere, zikri geçen hadise verdiği zayıf hükmün, muhatabı tarafından tenkit edilmesi neticesinde hükmünü izah etmek üzere kaleme aldığı bir çalışmadır.

Mustafa b. Yusuf'tan yaklaşık birbuçuk asır önce yaşamış olan Münâvî bu hadise hasen hükmü vermektedir. Mustafa b. Yusuf ise Münâvî'nin bu değerlendirmesini hatalı bulmaktadır. Gerekçe olarak da Münâvî'nin, İbn Hacer'in hadis hakkındaki "aslî Müslim'dedir" ifadesini görerek, hadisin sahih bir aslının bulunduğunu ve neticede hadise hasen hükmünü vermesi konusunda yanıldığını savunmaktadır. Mustafa b. Yusuf'un bu hadis hakkında vardığı son karar ise, hadisin zayıf ve maktûb bir hadis olduğu yönündedir.

Bu çalışmada incelenen *Seyfû'l-meslûl li-reddi'l-cehûl* adlı eserin dört nüshası tespit edilmiştir. Eserin kaynakları arasında, hadis ilmi başta olmak üzere birçok alandan istifade edildiği görülmektedir. Özellikle İbn Hacer'in *Fethû'l-bârî* ve *Nüzhetü'n-nazar* adlı eserleri ve Irâkî'nin *Elfiyyetü'l-ırâkî* ve şerhi sık kullanılan eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca günümüze ulaşmamış olan *Müsnedü Firdevsi'l-ahbâr* adlı eserin Mustafa b. Yusuf tarafından görüldüğü kanaatini taşımaktayız. Müellifin

kaynak kullanımı noktasında, bazen tam alıntı yapmadığı ve bazı yerlerde manen aktarımlarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim nakillerin bazılarının ana kaynaklarından değil dolaylı kaynaklardan istifade edilerek aktarıldığını görmekteyiz.

Eserinde görüldüğü üzere Mustafa b. Yusuf, dönemin klasik ehl-i sünnet ve'l-cemâat geleneğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eserinde aktardığı görüşlerin hadis usulü noktasında genel görüşe uygun kanaate sahip olduğu da görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Mustafa Celil: "Osmanlı Daru'l-Hadis Medreselerindeki Görev Dağılımı", **Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler 08-09 Eylül 2012**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2013, s. 135-159.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ **Rûhu'l-meânî**, 30 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Tûrasi'l-Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî: **Rûhu'l-meânî**, 30 c., Beyrut, Dâru İhyai't-Tûrasi'l-Şihâbüddîn Mahmûd b. Arabi, t.y.
- Ayaz, Kadir: "Hadis İlimlerinin Tedrîsâtı Açısından Osmanlı Dârulhadisleri", **Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies**, 2016, Sayı: 47, s. 39-68.
- Aydınlı, Abdullah: **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Aydüz, Salim: "Lâle Devrinde Yapılan İlmî Faaliyetler", **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, Sayı: 3, 1997/1, C. II, s. 143-170.
- Ayhan, Mehmet: "Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşf Yoluyla Hadis Rivâyeti", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 31, 2011, s. 91-113.
- Ayhan, Mehmet: "Fütûhât-ı Mekkiyye'de Keşf Yoluyla Nakledilen Rivayetler", **Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA) = International Journal of Islamic Studies (IJIS)**, 2015, C. I, s. 29-55.

- Bağdatlı İsmail Paşa: **Hedyyetü'l-'ârifîn, esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musanniffîn**, 2 c., İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı, 1955.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî: **el-İ'tikad ve'l-hidaye ila sebili'r-reşâd**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- Çakan, İsmail Lütî: **Hadis Edebiyatı (Çeşitleri - Özellikleri - Faydalanma Usulleri)**, İstanbul, İFAV, bs. 8, 2015.
- Çakan, İsmail Lütî: **Hadis Usûlü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 26. bs., 2011.
- Çüçen, A. Kadir: "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Muğla, Sayı: 16, 2006, s. 25-34.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye: **Firdevsü'l-ahbâr bi-me'sûri'l-hitâb el-muharrec 'alâ Kitabi's-Şihâb**, neşr. ve thk. Fevvez Ahmed ez-Zemirlî ve Muhammed el-Muktesim billâh el-Bagdadî, 5c., Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî: **Ma'rifetü's-sahâbe**, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, 4 c., y.y., Medârü'l-Vatan li'n-Neşr, 2 bs., 1436/2011.
- Ece, Abdurrahman: "El-Gumârî ve El-Muğîr Ale'l-Ehadisi'l-Mavdûa Fi'l-Cami'i's-Sağîr Adlı Eseri", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 4, 2010, C. II, s. 104-135.
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin: **Silsiletü'l-ahâdisü'd-daîfe ve'l-mevzû'a**, 15 c., Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1412/1992.

- Elbânî, Muhammed **Da'ifu'l-câm'i's-sağîr ve ziyâdetuhû**, y.y., el-Nâsırüddin: Mektebu'l-İslâmî, 1408/1988.
- Efendioğlu, Mehmet: "Sahâbe", **DİA**, C. XXXV, s. 491-500.
- Genç, Yusuf İhsan; Küçük, Mustafa; Gündoğdu, Raşit; Satar, Sinan; Karaca, İbrahim; Yıldırım, Hacı Osman; Yılmaz, Nazım: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, 3. bs., İstanbul, Başbakanlık Basımevi, 2010.
- Göyünç, Nejat: "Daniel Panzac, La Peste Dans L'Empire Ottoman, 1700-1850, Leuven 1985, Editions Peeters, 659 sahife, 35 haritave 16 grafik", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6, 1986, s. 249-251.
- Gumârî, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk: **el-Müdâvî li ileli'l-Câmi'i's-sağîr ve şerheyi'l-Münâvî**, 6 c., y.y., Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Gumârî, Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk: **el-Muğîr ale'l-ehâdisi'l-mevzûa fi'l-Câmii's-sağîr**, Beyrut, Dâru'r-Râid el-Arabî, 1402/1982.
- Halit, Özkan: "Süyûtî", **DİA**, C. XXXVIII, s. 188-204.
- Hatiboğlu, İbrahim: "Nâsırüddin Elbânî", **DİA**, C. XXXII, s. 403-405.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî: **Şerhü't-tabsira ve't-tezkire**, thk. Abdüllatif Hemim ve Mahir Yasin Fehl, 2 c., Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed Arabî et-Tâi el-Hâtimî: **el-Fütûhâtü'l-mekkiyye**, thk. Osman Yahya, 14 c., el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır, 1985/1405.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl **Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, 13 c., y.y., Daru'l-Fikr, Muhammed el-Askalânî: t.y.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl **Lisânü'l-mîzân**, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, 10 c., Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Muhammed el-Askalânî: 1423/2002.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl **Tabakatü'l-müde'llisin**, thk. ve tkl. Âsım b. Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Abdillâh el-Karyûtî, Umman, Mektebetül-Menar, Muhammed el-Askalânî: 1980.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl **Takribu't-Tehzîb**, thk. Muhammed Avvame, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Halep, Dâru'r-reşîd, 1986. Muhammed el-Askalânî:

İbn Hibbân, Ebû Hâtım **Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân**, thk. Muhammed b. Hibbân b. Şuayb el-Arnaût, 18 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, Ahmed el-Büstî: 2. bs., 1414/1993.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' **Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim**, 4 c., Beyrut, Daru'l-İmâdüddîn İsmâîl b. Ma'rife, 2. bs., 1988. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki eş-Şâfiî:

İbnü's-Salah, Ebû Amr **Mukaddimetü İbnü's-Salah**, thk. Aişe Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahman bintu's-Şâti', y.y., Daru'l-ma'ârif, t.y. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî:

İpşirli, Mehmet: "Mülâzemet", **DİA**, C. XXXI, s. 537-539.

- Kandemir, Yaşar: "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", **DİA**, C. XXXI, s. 572-575.
- Kadî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî: **İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâ'id Müslim**, thk. Yahyâ İsmâil, 9 c., el-Mansûre, Dârü'l-Vefâ, 1419/1998.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî: **İrşâdü's-sâri li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, 10 c., Bulak, Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 6. bs., 1305.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhari: **Bahru'l-fevâid el-meşhur bi-ma'âni'l-ahbâr**, thk. Muhammed Hasen İsmâil ve Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî: **et-Tezkire bi ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-ahire**, thk. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, Riyad, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri: "Seyyid", **DİA**, C. XXXVII, s. 40-43.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed b. Abdülhay b. Muhammed: **el-Ecvibetü'l-fâdıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile**, tkl. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 8 bs., 1438/2016.
- Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî ve es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî: **Tefsîrü'l-celâleyn**, neşr. Abdülkadir Arnaût, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 7. bs., 1413/1993.

Muhammed el-Herârî, **el-Kevkebu'l-vehhâc ve'r-ravdu'l-behhâc fî şerh Muhammedu'l-Emîn b. sahîh muslim bin el-haccâc**, thk. Hâşim Abdillâh el-Eramî el-'Alevî Muhammed Alî Mehdî, 26 c., Cidde, Daru'l-Minhâc, el-Herârî eş-Şâfî: 1430/2009.

Muhammed el-Hût, Ebû **Esne'l-metâlib fî ehâdis muhtelifeti'l-merâtib**, Abdillâh (Ebû Abdirrahmân) thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, Dârü'l-Muhammed b. Dervîş b. Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
Muhammed el-Hût el-Beyrûtî el-Alevî:

Mustafa b. Yusuf **es-Seyfü'l-meslûl**, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 41, 74b-177b; Süleymaniye Ktp., Hüdai Efendi, nr. 160; Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 687, 17b-95a; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine nr. 52, 1b-115b.

Mustafa b. Yusuf **Seyfü'l-mülûk li-hatfi's-su'lûk**, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine nr. 52, 117b-138b;

Münâvî, Zeynüddîn **et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr**, 2 c., Riyad, Muhammed Abdürraûf b. Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfî'i, 3. bs., 1988.
Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî
Münâvî el-Haddâdî:

Münâvî, Zeynüddîn **Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr**, 6 c., Beyrut, Muhammed Abdürraûf b. Darü'l-Marife, 2. bs., 1391/1972.
Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî
Münâvî el-Haddâdî:

Müslim, Ebû'l-Hüseyn **el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar mine's-süneni Müslim b. el-Haccâc el-bi-nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillâh**, thk. Ebû Kuşeyrî:

Kuteybe Nazar b. Muhammed el-Fâryâbî, 2 c.,
Rıyad, Dâru Tayyibe, 1427/2006.

Müttaki el-Hindî, Alî b. **Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl**, thk.
Hüsâmiddîn b. Abdilmelik Safvet es-Sakâ ve Bekrî el-Hayânî, 18 c., Beyrut,
b. Kadîhân el-Müttaki el- Müessesetü'r-Risâle, t.y.
Hindî:

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ **el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc**, 18
Yahyâ b. Şeref b. Mürî: c., Kâhire, Müessesetü'l-Kurtuba, 2. bs, 1994.

Öngören, Reşat: "Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin
Değeri", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi**, Sayı: 5, 2002, s. 85-96.

Özcan, Abdülkadir: "Lâle Devri", **DİA**, C. XXVII, s. 81-84.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl **el-Câmi'u's-sagîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr**, Mısır,
Celâlüddîn Abdurrahmân b. Şirketü Mektebetü ve Matbaatu Mustafa'l-Bâbi'l-
Ebî Bekr b. Muhammed el- Halebî ve Evlâdühu, 4. bs., 1954.
Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî:

Süyûtî, Ebü'l-Fazl **Cem'u'l-cevâmi'**, neşr. el-Ezheru's-Şerîf, 25 c.,
Celâlüddîn Abdurrahmân b. Dâru's-saâde li't-tıbâa, Kâhire, 2005.
Ebî Bekr b. Muhammed el-
Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî:

Uğur, Mücteba: "el-Câmiu's-sagîr", **DİA**, C. VII, s. 113-114.

Uğur, Mücteba: "Firdevsü'l-Ahbâr", **DİA**, C. XIII, s. 129-131.

Uğur, Mücteba: "Hasen", **DİA**, C. XVI, s. 374-375.

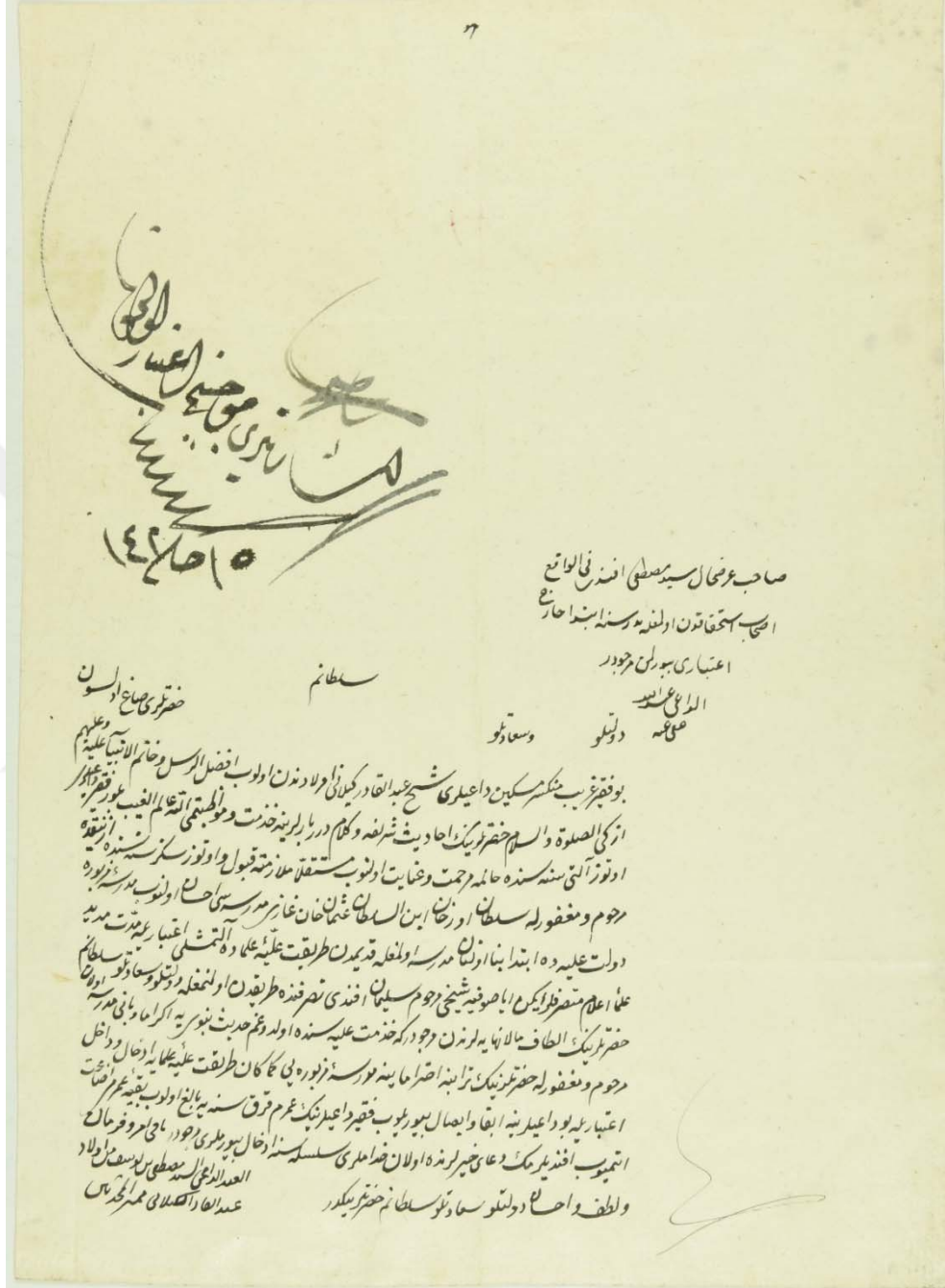
Uludağ, Süleyman: "Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim", **DİA**, C. XXV, s. 192-193.

Uslubaş, Tolga; Keskin, Yılmaz: "Karlofça Antlaşması", **Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, Karma Kitaplar, 2007, s. 308.

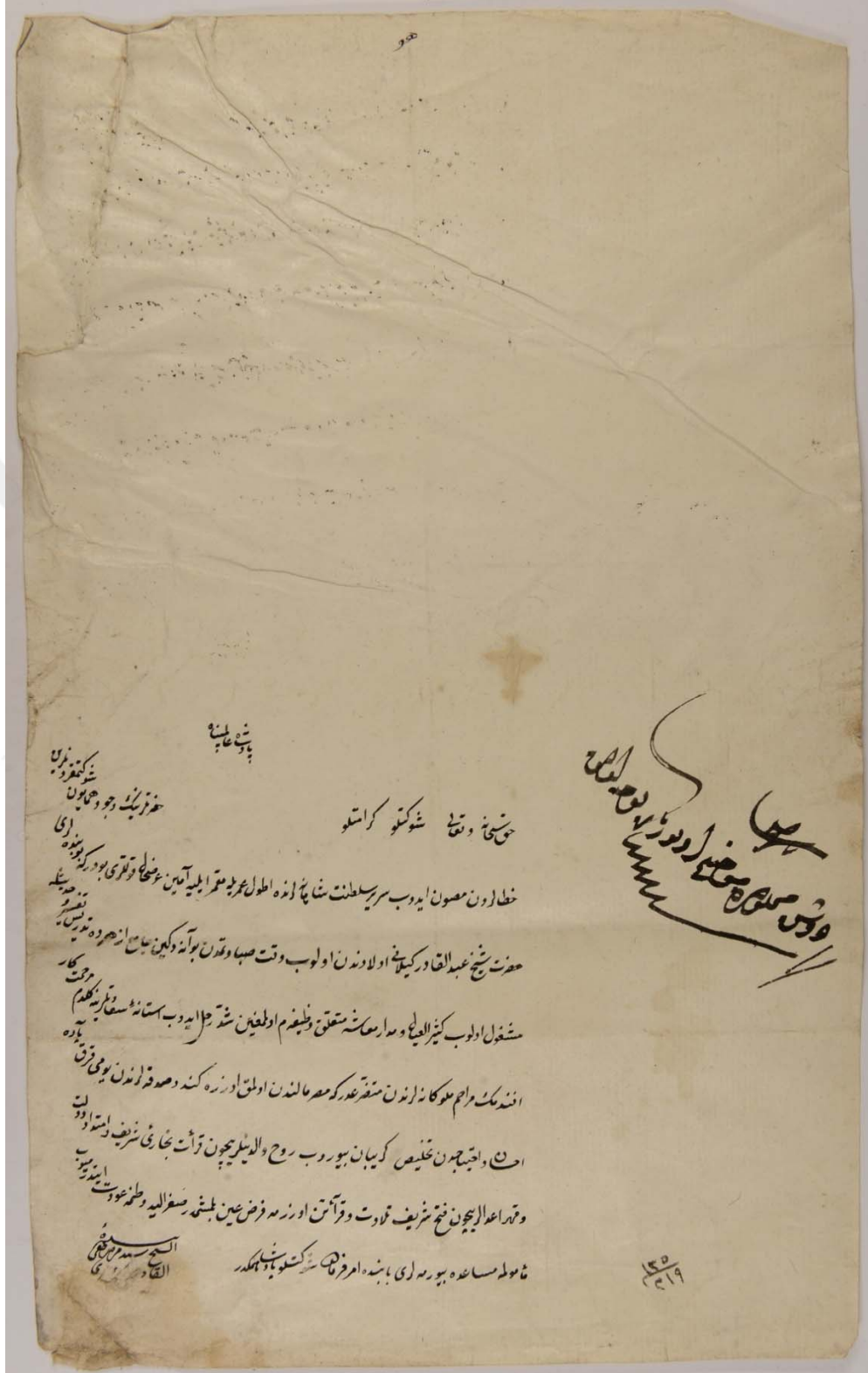
Zehebî, Ebû Abdillâh **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaût ve Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Naîm el-Araksûsî, 23 c., Müessesetü'r-Ahmed b. Osmân ez-Zehebî Risâle, Beyrut, 1984/1405.
et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî:

Zehebî, Ebû Abdillâh **Târîhu'l-islâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm**, Şemsüddîn Muhammed b. thk. Dr. Avvad Maruf, 17 c., Beyrut, Daru'l-Garb el-Ahmed b. Osmân ez-Zehebî İslâmî, 2003/1424.
et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî:

EKLER

EK-1: Mustafa b. Yusuf'un görev yaptığı İznik medresesi hakkındaki talebini içeren belge.

EK-2: Mustafa b. Yusuf'un Ezher Camii'nde bulunduğu ve aynı yerde, Tefsir ve Hadis dersleri verdiği bilgisini içeren belge.